МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На правах рукопису

КОХАНЮК ТЕТЯНА СЕРГІЇВНА

УДК 343.214(477)

СИСТЕМНЕ ТЛУМАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

Спеціальність: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник –
Марін Олександр Костянтинович
кандидат юридичних наук, доцент

Львів - 2011

ЗМІСТ

Стор.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ……...…….. 4

ВСТУП……. 5

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СИСТЕМНОГО ТЛУМАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ…… 14

1.1. Тлумачення закону в історії права…….. 14

1.2. Стан дослідження питання про системне тлумачення в юридичній літературі…….…….. 33

1.3. Теорія систем як методологічна основа системного тлумачення кримінального закону…… 48

Висновки до першого розділу……. 63

РОЗДІЛ 2. ПОНЯТТЯ СИСТЕМНОГО ТЛУМАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ……..... 65

2.1. Зміст та обсяг поняття системного тлумачення кримінального закону……..…….. 65

2.2. Структура тлумачення кримінального закону……... 102

2.3. Співвідношення системного тлумачення кримінального закону з іншими способами тлумачення …… 114

Висновки до другого розділу…….. 123

РОЗДІЛ 3. ПРАВИЛА І ПРИЙОМИ СИСТЕМНОГО ТЛУМАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ……..…… 126

3.1. Поняття та види правил і прийомів тлумачення закону..…… 126

3.2. Правила системного тлумачення кримінального закону та їх характеристика……. 136

3.2.1. Правила, які випливають із системних та системоутворюючих зв’язків кримінального закону……. 140

3.2.2. Правила, які випливають із використання законів формальної логіки у системному тлумаченні кримінального закону.. 149

3.2.3. Правила, які випливають із співвідношення системного тлумачення з іншими способами тлумачення кримінального закону……. 171

Висновки до третього розділу……. 178

ВИСНОВКИ……. 180

ДОДАТКИ…….. 185

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…… 243

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВГС – Вищий Господарський Суд;

ВР – Верховна Рада;

ГоловКРУ – Головне контрольно-ревізійне управління України;

ДДПВП – Державний департамент України з питань виконання покарань;

Держпідприємництво – Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва;

ДКЦПФР – Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку;

ДПА – Державна податкова адміністрація;

КК – Кримінальний кодекс;

КПК – Кримінально-процесуальний кодекс;

МВС – Міністерство внутрішніх справ;

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я;

МОН – Міністерство освіти і науки;

НБ – Національний банк;

РЄ – Рада Європи;

РНБО – Рада національної безпеки і оборони;

ООН – Організація Об'єднаних Націй.

ВСТУП

Актуальність теми. КК України, прийнятий 5 квітня 2001 року, систематизовано визначає суспільно небезпечні діяння, що визнаються злочинами, а також установлює конкретні міри покарання за їх учинення. Порівняно із попереднім аналогічним нормативно-правовим актом, у ньому закріплено значно більшу кількість кримінально-правових норм, які стали новими для правозастосувача та потребують належного тлумачення, а ті, що були закріплені, зазнали змін. КК важко охарактеризувати як стабільний закон, адже до нього щороку вноситься значна кількість змін та доповнень, різних за обсягом та змістом. Правозастосувачам, науковцям чи студентам насамперед важко простежити зміни до КК України (Додаток «А»), не говорячи про зміни до існуючих чи прийняття нових нормативно-правових актів, які перебувають з ним у тісному зв'язку, та про інші чинники, котрі мають значення для тлумачення кримінального закону.

Аналізуючи коментарі науковців до статей КК, вироки судів та наукові публікації щодо можливості застосування того чи іншого припису кримінального закону, видається, що, нарівні з іншими способами тлумачення, системний спосіб використовує майже кожний суб'єкт тлумачення. Проте використання системного тлумачення під час тлумачення кримінального закону не завжди усвідомлюється, оскільки його прийоми та правила мало досліджені в науці кримінального права і використовуються правозастосувачем інтуїтивно або на основі власного досвіду. Водночас, як відомо, інтуїція не є підставою для прийняття рішення у кримінальній справі, а досвід, отриманий на підставі неправильних тлумачень, може бути негативним.

Питання тлумачення приписів нормативно-правових актів та системного тлумачення не є новими для науки теорії держави та права. Так, тлумачення положень нормативно-правових актів висвітлили у наукових працях Е. Абдрасулов, І. Алексєєнко, Ю. Бондар, Ю. Власов, П. Волвенко, Н. Вопленко, Б. Єбзєєв, Н. Єфімова, А. Заєць, О. Кадикало, О. Костенко,

С. Лисенков, О. Лисенкова, О. Майстренко, Л. Матвєєва, Д. Михайлович, А. Піголкін, П. Рабінович, А. Селіванов, І. Спасибо-Фатєєва, В. Суслов, Ю. Тодика, М. Цвік, О. Черданцев, Л. Чулінда та інші.

Окремі аспекти проблеми тлумачення кримінального закону розглянули такі вчені: Д. Азаров, О. Бєлокуров, Я. Брайнін, В. Бурдін, Л. Гаухман, В. Грищук, О. Дудоров, О. Марін, М. Мельник, А. Музика, З. Тростюк, М. Феоктістов, М. Хавронюк, О. Шляпочников та інші. Проблеми дослідження окремих способів тлумачення, зокрема мовного та юридико-лінгвістичного, стали предметом дисертаційних досліджень М. Кострової та Л. Чулінди. Значної уваги заслуговують дисертаційні дослідження російських учених М. Дворнікова, який розглядав проблеми системного способу тлумачення, та О. Бастрикіної, котра досліджувала системоутворюючі зв'язки права.

Незважаючи на міждисциплінарний характер дослідження, а саме тісний взаємозв'язок предмета наукового дослідження з такими науками, як теорія держави і права, системологія, логіка та філософія, інтересу в українських учених до ґрунтовного вивчення цієї проблеми не було. У різних напрямах стосовно тлумачення кримінального закону висловлені пропозиції щодо вдосконалення його як системи, усунення ознак несистемності, тлумачення окремих нормативних положень, проте відсутнє комплексне дослідження проблем формулювання правил тлумачення та застосування окремих його способів у кримінальному праві. Ті ж правила, які сформульовані теоретиками права, потребують перегляду під призмою врахування особливостей кримінального закону.

Отже, ситуація, що склалася у науці та правозастосовній практиці, засвідчує необхідність проведення комплексного теоретичного дослідження проблем системного тлумачення кримінального закону та розробки на основі такого дослідження відповідних прийомів і правил системного тлумачення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано на кафедрі кримінального права та кримінології Львівського

державного університету внутрішніх справ у межах комплексної теми наукових досліджень «Проблеми реформування правової системи України» (державний реєстраційний номер 0109U007853).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження – сформулювати загальні правила системного тлумачення кримінального закону та обґрунтувати можливості їх застосування на практиці за допомогою комплексного аналізу теоретичних і практичних проблем системного тлумачення кримінального закону.

Для досягнення цієї мети поставлено такі основні завдання:

- вивчити історичний досвід тлумачення закону;
- з'ясувати стан теоретичного дослідження питання системного тлумачення кримінального закону;
- встановити істотні ознаки системного тлумачення кримінального закону;
- розкрити поняття системного тлумачення кримінального закону;
- проаналізувати зміст та обсяг поняття системного тлумачення;
- охарактеризувати співвідношення системного тлумачення кримінального закону із суміжними поняттями;
- сформулювати й обґрунтувати правила та прийоми системного тлумачення кримінального закону.

Об'єктом дослідження є тлумачення кримінального закону.

Предметом дослідження є системне тлумачення кримінального закону.

Методи дослідження становлять сукупність ***філософсько-світоглядних підходів*** (*діалектичного*, як способу мислення, який базується на аналізі всіх доступних точок зору щодо визначення системного способу тлумачення кримінального закону та його правильної назви, визначення системи, поглядів на прийоми системного способу тлумачення кримінального закону та розмежування окремих способів тлумачення; *аналітичного*, що базується на пізнавальній діяльності через доказування або спростування щодо визначення системного способу тлумачення кримінального закону, визначення та

застосування правил системного тлумачення кримінального закону; *індуктивного*, який передбачає отримання логічного висновку на основі переходу від часткового положення до загального та котрий використано під час формулювання визначення системного способу тлумачення кримінального закону на основі його істотних ознак; *синергетичного* – для аналізу кримінального закону як складної системи; *інформаційного*, що дає можливість уявити законодавство як складну багаторівневу інформаційну систему; *герменевтичного* – застосованого щодо розуміння термінів, суміжних із терміном «тлумачення»); ***загальнонаукових методів*** *дослідження* (*логічного*, який базується на положеннях сходження від простого до складного, від абстрактного до конкретного у розділі застосування правил системного тлумачення, аналізу впливу законів формальної логіки на системний спосіб тлумачення кримінального закону; формально-логічні процедури – такі, як аналіз, синтез для визначення законів формальної логіки, які можна використовувати у системному тлумаченні; *історичного* – щодо аналізу історичного досвіду становлення тлумачення та його способів; *системно-структурного*, який передбачає, що кримінальний закон є відкритою системою, а припис кримінального закону можна витлумачити лише в тісному зв'язку з іншими приписами; *моделювання*, який було використано під час дослідження розвитку можливого тлумачення у зв'язку з тим чи іншим змістом норми кримінального закону); ***спеціальних методів*** (наприклад, соціологічного – під час анкетування; своєрідних прийомів узагальнення юридичної теорії та практики в розділі застосування правил системного тлумачення). Щодо методу пізнання, то він як сукупність прийомів та операцій практичного і теоретичного освоєння дійсності використовується впродовж усього дослідження. Також використано порівняльно-історичний метод (наприклад, під час аналізу проблематики джерел права у певні визначені історичні періоди).

Науково-теоретичною базою дисертаційного дослідження стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, а також енциклопедично-довідкова література. Під час написання дисертації враховано загальнотеоретичні

положення праць із теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного права, логіки, філософії. Нормативною основою дослідження стали Конституція України, Кримінальний кодекс України, рішення Конституційного Суду України та інші чинні нормативно-правові акти.

Емпіричну базу дослідження становлять результати проведеного соціологічного дослідження і матеріали інтерпретаційної та правозастосовної практики. Всього проаналізовано результати опитування 150 працівників слідчих підрозділів м. Львова і Львівської області та 200 вироків у справах про злочини, передбачені відповідними статтями КК України, що розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень України.

У роботі використано постанови Пленуму Верховного Суду України.

Науково-теоретична, емпірична та нормативна бази дослідження використані станом на 1 жовтня 2010 року.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в Україні монографічним дослідженням, присвяченим комплексному дослідженню системного тлумачення кримінального закону. На основі проведеного дослідження обґрунтовано й піддано аналізу внутрішні та зовнішні зв'язки кримінального закону, вплив правильного використання законів формальної логіки на результати системного тлумачення кримінального закону; досліджено основні прийоми системного тлумачення, сформульовано правила системного тлумачення кримінального закону та інші положення, які є новими для науки кримінального права і виносяться на захист. Зокрема:

вперше:

- визначено вичерпний перелік прийомів системного тлумачення кримінального закону, а саме: 1) встановлення місця припису в системі кримінального закону; 2) встановлення інших приписів, які перебувають у взаємозв'язку із приписом, що потребує тлумачення на основі системоутворюючих зв'язків; 3) встановлення інших приписів, які перебувають у взаємозв'язку із приписом, що потребує тлумачення на основі системних зв'язків; 4) встановлення юридичної сили всіх приписів, які перебувають у

зв’язку із приписом, що потребує тлумачення; 5) зіставлення, порівняння і розмежування приписів, які перебувають у зв’язку із приписом, що потребує тлумачення;

- сформульовано та обґрунтовано правила системного тлумачення кримінального закону, а саме: 1) у разі наявності системоутворюючих і системних зв’язків у приписі кримінального закону, насамперед, слід враховувати його системоутворюючі зв’язки; 2) використовувати системоутворюючі зв’язки слід з урахуванням їх сили; 3) використовуючи системоутворюючі зв’язки у системному тлумаченні кримінального закону, необхідно враховувати те, що переважно термін може мати легальне тлумачення у тому місці, де він вперше вживається; 4) у разі використання безпосередніх чи опосередкованих системних зв’язків кримінального закону слід враховувати юридичну силу нормативно-правових актів, які можуть стати підставою для тлумачення і передусім використовувати безпосередні зв’язки; 5) якщо у законодавчому акті, який пов’язаний із кримінальним законом системними зв’язками, зазначено, що певні терміни, які використовуються у ньому, тлумачаться таким чином тільки тут, то застосовувати їх у цьому ж значенні до кримінального закону не можна; 6) якщо у КК України чітко вказано на необхідність використання зв’язку із певним нормативно-правовим актом, то слід скористатися саме цим актом, а не іншим, хоч він і перебуває у зв’язку із цією нормою; 7) якщо розкриття смислу норми, що потребує тлумачення, міститься у Загальній частині КК України, то її слід використовувати саме у такому значенні у цілому кримінальному законі або відповідно до вказівки; 8) у разі наявності сумнівів щодо правильності викладу норми кримінального закону законодавцем слід опиратись на зміст цієї норми, закріплений у тексті КК України; 9) слід враховувати зв’язки припису кримінального закону, що потребує тлумачення, із тим нормативно-правовим актом, який діяв на момент чинності припису, що потребує тлумачення; 10) у разі використання всіх можливих прийомів та правил системного тлумачення кримінального закону, коли видається, що смисл припису, який потребував

тлумачення, є зрозумілим, слід витлумачити його у зв'язку з загальними та спеціальними принципами кримінального закону;

удосконалено:

- поняття системного тлумачення кримінального закону, зокрема визначено істотні ознаки, що становлять зміст цього поняття. На основі цього запропоновано дефініцію системного тлумачення кримінального закону: це – інтелектуально-вольова діяльність, спрямована на з'ясування (усвідомлення) та (чи) роз'яснення смислу кримінального закону (його окремих приписів), що базується на використанні сукупності прийомів та правил, розроблених на підставі вчення про систему законодавства, врахуванні системоутворюючих та системних зв'язків кримінального закону, а також результати цієї діяльності;

- класифікацію зв'язків кримінального закону, які запропоновано поділити на системоутворюючі, під якими пропонуємо розуміти зв'язки усередині кримінального закону, та системні, котрі виходять за межі кримінального закону. Обґрунтовано можливість їх подальшого поділу на структурні, функціональні та логічні зв'язки кримінального закону;

- підстави розмежування понять окремих способів тлумачення кримінального закону та поняття системного тлумачення кримінального закону;

набули подальшого розвитку:

- пропозиції щодо обов'язкового супроводження посиланнями на нормативно-правові акти, які стали підставою для прийнятих висновків будь-яких коментарів до приписів кримінального закону, щоби правозастосувач мав можливість відокремити особисту позицію окремого вченого від результатів системного тлумачення кримінального закону, яке можна використати для прийняття рішення у конкретній ситуації;

- положення про необхідність виокремлення у Загальній частині КК України термінологічного розділу, у якому були би закріплені норми-дефініції, що сприяло б ефективному застосуванню системного тлумачення;

- положення про необхідність вказівки у КК України на нормативно-правові акти, до яких скеровує бланкетна диспозиція норми кримінального закону, що розкриє системні зв'язки кримінального закону для правозастосувача;

- підстави надання законодавчій базі сайту Верховної Ради України статусу офіційної із дотриманням та забезпеченням необхідних заходів безпеки.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані для подолання такого негативного явища, як недостатня систематизованість законодавства загалом та кримінального закону зокрема, адже саме під час використання системного способу тлумачення кримінального закону встановлюються його внутрішні та зовнішні зв'язки, за допомогою яких можна витлумачити норму, що потребує тлумачення. Оскільки під час правозастосування кримінального закону не допускається аналогія, то у разі застосування системного тлумачення можна виявити прогалини у кримінальному законі, що дає підстави для формування плану вдосконалення чинного законодавства та може бути використано *у законотворчій діяльності*. Крім цього, завдяки отриманим правилам системного тлумачення, правозастосувач матиме змогу самостійно витлумачити припис кримінального закону або скористатися доктринальним тлумаченням, доцільність та обґрунтованість якого матиме змогу перевірити самостійно, що може бути використано *у навчальному процесі* та *правозастосовній діяльності*. Також основні положення дисертації можуть бути використані у *науковій діяльності* при проведенні подальших досліджень у сфері системного тлумачення кримінального закону.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження доповідались на чотирьох міжнародних науково-практичних конференціях: «Реформування сучасної правової системи» (Донецьк, 2009); «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (Луцьк, 2010); «Механізм кримінально-правового впливу: український та зарубіжний досвід» (Одеса, 2010); «Перспективи та пріоритети розвитку юридичної науки»

(Запоріжжя, 2010); на чотирьох всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Проблеми правової розбудови громадянського суспільства в Україні» (Львів, 2007, 2008); «Актуальні проблеми кримінального права та кримінології» (Донецьк, 2009); «Тенденції та пріоритети реформування законодавства України» (Запоріжжя, 2010); під час роботи круглого столу «Кримінальний кодекс України 2001 року: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Проблеми відповідальності службових осіб» (Львів, 2010).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено в чотирьох наукових статтях, опублікованих у виданнях, включених ВАК України до переліку фахових, та у сімох опублікованих тезах доповідей.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що поєднують 11 підрозділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 285 сторінок, з них основного тексту – 184 сторінки, додатки – 58 сторінок, список використаних джерел (387 найменувань), викладений на 43 сторінках.

РОЗДІЛ 1
ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ. ПРОБЛЕМИ СИСТЕМНОГО СПОСОБУ ТЛУМАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

1.1. Тлумачення закону в історії права

Питання про тлумачення закону, в тому числі й кримінального, – одне з найскладніших і водночас найбільш досліджуваних питань теорії права загалом і кримінального права зокрема. Це питання завжди привертало до себе посилену увагу як з боку теоретиків права, так і з боку практичних працівників.

Тлумачення закону невід'ємно пов'язане з усвідомленням особи, яка здійснює тлумачення. Норми права в процесі їх застосування проходять через свідомість осіб, які їх застосовують, і залежно від того, ідеологію і інтереси якого класу ці особи виражають, ці норми будуть так чи інакше витлумачені [373, с. 173].

Питанням тлумачення у праві присвячено чимало, але за рідкісними винятками недостатньо задовільних у логіко-методологічному значенні досліджень, що свідчить або про незнання, або про свідоме ігнорування відповідних сучасних філософсько-логічних теорій, зокрема семантичного аналізу. На думку таких науковців, як О. Марченко, С. Острога, Ж. Павленко, В. Титова, ігнорується не тільки сучасна, а й прямо пов'язана з проблемами юриспруденції логіко-філософська класична традиція герменевтики, починаючи з найперших (і, можливо, найкращих донині) трактатів Аристотеля («Про тлумачення», «Риторика») і Цицерона («Про оратора»), творів епохи пізньої Римської республіки («Про юриста» і «Про винахід») та інші [306, с. 165].

З тлумаченням кримінального закону пов'язані буденні проблеми судової практики. Як необхідно вирішувати справи, за буквою чи змістом (духом)

закону – це спір, який століттями хвилював не тільки спеціалістів у сфері права, а й широкі верстви населення. Для попередження протиправних дій, що здійснювались під виглядом тлумачення неодноразово, було необхідно точно дотримуватися закону і заборони його тлумачення. В багатьох країнах сперечалися різноманітні школи з питань додержання букви чи змісту закону. Схожі суперечки були, наприклад, у давній Іудеї між противниками Гілеля і Шамая, в Римі – між сабініанами і прокуліанцями. Причому Сабініани дотримувались старої доктрини – вони не допускали іншого тлумачення закону, крім граматичного, а прокуліанці, керуючись вимогами справедливості і ставлячи розум вище за текст закону, ставили логічне тлумачення вище від граматичного. Давнє римське право відстоювало буквальне тлумачення. З часів римських імператорів уже переважає тлумачення за змістом закону [373, с. 177].

У давнину здебільшого законодавець вимагав, щоб у разі неясності чи неповноти законів зверталися за роз'ясненням до імператора, царя чи іншої особи, яка уособлювала державну владу. Так, Юстиніан під час видання Дигест повелів, щоб судді зверталися за роз'ясненням до імператора [373, с. 177]. З його точки зору, «у цивільному праві усяке визначення небезпечне, тому мало таких, які не можна було б зіпсувати» [306, с. 171].

Теорія та практика тлумачення набула подальшого розвитку в Стародавньому Римі, де юристи опинились під сильним впливом грецької філософії і риторики. Проводячи аналіз різноманітних фактів, подій і явищ, які зустрічались у їхній практиці й на основі яких робилися відповідні узагальнення, використовувалися зовсім нові принципи підходу до вирішення юридичних проблем, римські юристи глибше і професійно проникали в суть вирішуваних правом справ, повністю оволодівали швидко наростаючою в обсязі масою зовсім безсистемних норм матеріального права. По суті, коментарі та інтерпретації відомих римських юристів за значенням і юридичною силою прирівнювались до діючого в той час імператорського законодавства [1, с. 13]. Понад дві тисячі років тому у Стародавньому Римі

коментарі до чинного законодавства, розроблені вченими-юристами, які здійснювали доктринальне тлумачення, були джерелом права і застосовувались на рівні законів [150, с. 47].

Визначне місце в історії правових ідей посідає творчість юристів середньовіччя. В загальнотеоретичному плані їхня діяльність стосувалася положень римського права та ідей римських юристів як епіцентру і вихідного пункту для різного роду тлумачень і коментування норми права. Юристи того часу розробили й основи системного тлумачення, адже вони встановлювали норму права в її зв'язку з іншими нормами, встановлювали, що істинні знання про зміст однієї норми можуть виступати як аргумент для доказування або спростування якого-небудь положення, котре розкривало смисл норми, що тлумачилась. Фактично застосовуючи системне тлумачення, глоссатори одночасно використовували аналітичний метод диференційованих визначень, який полягав у тому, що вони шукали значення суперечливих термінів доти, поки, нарешті, не встановлювали цей термін в іншому місці тексту. За цим терміном вони визначали істинне значення незрозумілого терміна і таким чином усували суперечності. Після цього глоссатори створювали відповідні замітки (глосси), які потім вносили на поля тексту або вставляли між рядками [1, с. 14].

Як зауважує О. Бойко, у разі виникнення перешкод під час тлумачення, а саме – у разі виявлення двозначностей, глоссатори використовували такі рекомендації для їх вирішення: а) у випадках сумнівів краще дотримуватися слів закону; б) у разі двозначності слів закону необхідно приймати те значення, яке краще відповідає предметові; в) коли в словах закону немає двозначності, не можна допускати тлумачення волі законодавця [41, с. 241].

Вже ранні представники буржуазної науки кримінального права висловлювались проти розширювального тлумачення законів і аналогії. Так, іспанський криміналіст Альфонсо де Кастор (1495–1558) у своїх творах виступив проти розширювального тлумачення законів, він вважав, що

покарання повинно відповідати вказаному в законі, і ні в якому разі покарання не може бути застосоване за аналогією [373, с. 183].

У XVI ст. Т. Мор сформував положення, розвинуті лише у XVIII ст. Монтеск'є і Беккаріа. Мор виступає проти тлумачення законів і обґрунтовує необхідність прийняття простих законів. Він пише: «Законів у них (утопійців) дуже мало, але для народу з такими закладами досить небагатьох. Вони навіть особливо не погоджуються з іншими народами через те, що їм видаються недостатніми чисельні томи законів і тлумачників на них. Самі утопійці вважають у вищому ступені несправедливим зв'язувати яких-небудь людей такими законами, чисельність яких переважає можливість їх читання, чи темнота – доступність розуміння для всякого. Надалі вони рішуче відмовляються від всіх адвокатів, які хитруючи ведуть справи і тлумачать закони. Вони визнають за правило, що кожен веде свою справу сам і передає судді те саме, що збирався розповісти захисникові. У такому випадку легше буде досягнути справедливості, так як говорити буде той, кого ніякий захисник не вчив прикрасам, а під час його розповіді суддя може вміло все оцінити і допомогти більш простодушним людям проти видуманих наклепів хитрунів. В інших народів при такій великій кількості самих заплутаних законів цього дотримуватись важко, а в утопійців законознавцем є кожен» [373, с. 183–184].

У другій половині XVII ст. англійський філософ Джон Локк сформулював політико-правову теорію розподілу влади, яку творчо розвинув видатний французький просвітитель Ш.-Л. Монтеск'є у своїй праці «Про дух законів», що складається з 31 книги. Зокрема, з одинадцятій книзі він чітко наголошує, що не може бути свободи, якщо судова влада не відокремлена від влади законодавчої і виконавчої. Якщо ж судова влада об'єднається із законодавчою, то, за його словами, життя і свобода громадян потраплять в обійми свавілля, тому що суддя буде законодавцем, а якщо вона об'єднається із виконавчою, то суддя зможе набути прав гнобителя [95, с. 417].

Монтеск'є вважав, що рішення суду за своєю суттю має бути «точним текстом закону». Якби у ньому втілювалися особисті думки судді, то в

суспільстві могли б виникнути обов'язки, на які народ не давав своєї згоди. Судді є лише устами, що висловлюють слова закону, «бездушними істотами», які не можуть обмежити силу і суворість закону. Питання удосконалення діючих законів належить до компетенції законодавчого корпусу. Владу, яка видає закони, Монтеск'є характеризував як деспотичну, а в деспотичних державах законів немає – суддя сам творить закони. В монархічних державах суддя діє згідно з законом, а там, де його немає, «шукає дух закону»; для республіканської форми правління характерним, на його думку, є те, що суддя дотримується самої букви закону. Людина, підкреслював він, перестає бути громадянином, якщо можна буде тлумачити закон проти неї у тих випадках, коли зачіпаються її життєві інтереси, честь і майно [95, с. 417].

Представники суб'єктивного напряму в теорії тлумачення визнають, що інтерпретатор повинен встановити «волю», або «думку», або «наміри» (ціль) чи точку зору і т.п. законодавця, оскільки ці психічні стани, вираженням яких є норма, що тлумачиться, складають її значення. Вбачається, таким чином можна (хоча б теоретично) забезпечити максимальну стабільність права, бо переживання законодавця є таким психологічним фактором, який закінчується актом встановлення і надалі вже не змінюються. Якщо на цьому базується значення норми, то завданням інтерпретатора є точний і глибокий аналіз цього історичного фактору, а норма права як її вираження має незмінне значення. Але поряд із позитивними намірами теоретиків права тенденція до відступу від буржуазної законності на користь класових інтересів буржуазії наступила одразу після її приходу до влади [355, с. 9].

Щодо надання переваги, чи то встановлення «духу закону», чи «волі», «думки» і т.п. законодавця під час тлумачення, то доволі чітке формулювання цьому тлумаченню дав Савіньї, положення якого до цього часу є керівними в теорії права. Савіньї вперше виокремив наступні чотири види доктринального тлумачення: граматичне, логічне, історичне і системне. Перше має на увазі встановлення значення слів законодавця, друге – смисл норми, логічний зв'язок окремих висловів між собою. Історичне тлумачення має своїм предметом

встановлення тих історичних умов, заради регулювання яких було видано правило закону. Нарешті, системне тлумачення встановлює внутрішній зв'язок окремих правових положень та інститутів і їх відношення до цілого. Наступні юристи, продовжуючи ідеї Савіньї, спростили його класифікацію, зберігши тільки граматичне і логічне тлумачення; останній вид інколи називали також системним [180, с. 108].

О. Черданцев у своїх дослідженнях установив, що одним із слабких положень суб'єктивної теорії тлумачення, яке відзначається її противниками, було те, що до цього моменту законодавець, як правило, переставав бути однією особою – монархом. Навіть у багатьох монархічних державах виникали представницькі органи. «Воля законодавця» розпилилась, стала волею багатьох осіб, котрі складали законодавчу корпорацію, всередині якої існують різноманітні фракції, що представляють інтереси різних соціальних класів. До того ж, поширюється делеговане законодавство. У цих умовах «єдина воля» історичного законодавця перетворюється у фікцію. Цілі, які ставили перед собою певні представники законодавчої корпорації, можуть не знаходити свого відображення в законі. Переважно закон міг бути результатом компромісу суперечливих думок. У таких умовах встановити «волю» історичного законодавця було досить важко. Крім цього, з виникненням представницьких органів ускладнився законодавчий процес. В окремих випадках боротьба думок призводила до затягування прийняття закону. Все це сприяло відставанню законодавства від життя. З іншого боку, панівному класу в умовах представницької системи інколи було невигідно вносити реакційні законопроекти в представницький орган. Нарешті, багато законопроектів в умовах зростання свідомості й організованості опозиційного демократичного пролетарського руху зустрічали широкий опір і поза стінами парламенту. Все це підштовхувало панівний клас до необхідності пристосування законодавства до своїх нестабільних інтересів іншим шляхом. Поряд з розвитком делегованого законодавства, з метою пристосування закону використовується судовий і виконавчий апарат, покликанням якого є вирішення конкретних

юридичних справ. На перший план при цьому висувається метод «пристосованої» інтерпретації законів. Відображенням цього процесу в юридичній науці є так звані «об'єктивні» теорії тлумачення. Якщо «суб'єктивні» теорії надавали великого значення історичним матеріалам (поряд з текстом самого закону і його місцем в системі законодавства), які дозволяли з великою точністю встановити волю, наміри, цілі історичного законодавця, то «об'єктивні» не вважають за необхідність звернення до цих матеріалів. Навпаки, на думку представників цієї теорії, найбільше значення має врахування умов і передумов не часу видання, а часу тлумачення і застосування закону [355, с. 10–11]. Серед прибічників «суб'єктивного» напряму ми бачимо представників школи природного права (Вольтер, Марат, Беккаріа) а серед прибічників «об'єктивного» напрямку – представники історичної школи права (Савіньї).

Так, Ч. Беккаріа в праці «Про злочини і покарання» розвинув думку, що право тлумачити кримінальні закони не може належати суддям тільки тому, що вони не законодавці. Судді отримують закони від живого суспільства або від суверена як його представника, як хранителя наявної загальної волі [28, с. 92]. На його думку, ці закони є ланцюгами, необхідними для стримування та тиску щодо приватних інтересів. Законним є тлумачення тільки суверена. Крім цього, суддя також може частково здійснювати тлумачення, але тільки в тій частині, де йдеться про те, чи вчинила та чи інша особа діяння, що суперечить закону, чи не вчинила. Ч. Беккаріа зазначає, що немає нічого більш небезпечного, ніж керуватися духом закону, оскільки дрібні перешкоди сьогодення вражають людину більше, ніж ускладнені, але віддалені наслідки хибного начала. Дух закону, як вказано у праці, залежав би від хорошої чи поганої логіки судді, від хорошого чи поганого його травлення, від сили його пристрастей, від ставлення до потерпілого і т.п. Ось чому доля громадянина вирішується неоднаково у разі проходження справи через різні суди [28, с. 93]. Щодо кожної справи суддя має побудували лише правильний умовивід, і якщо таких умовиводів більше, ніж один, то ні в чому не можна бути впевненим. Беккаріа був прибічником

жорсткого дотримання закону без будь-яких відступів, оскільки наслідки таких відступів можуть бути набагато важчими, ніж передумови. Якщо громадяни побачать таку сталість у рішеннях, вони відчують особисту безпеку, що є справедливим щодо до них [18, с. 216–217].

В Англії проти коментування і тлумачення законів висловлювався І. Бентам, який вважав, що «при виданні кодексу законів бажано вберегти його від викривлень, яким він може піддаватися з точки зору як змісту, так і форми. З цією метою необхідно заборонити доповнення його яким-небудь неписаним правом. Але недостатньо тільки відрізати гідрі голову, необхідно і припалити рану, інакше виростуть нові голови. Якщо станеться новий випадок, не передбачений кодексом, то суддя може лише вказати на нього і порадити законодавцю засіб, але ні він, ні тим більше який-небудь громадянин не сміють самі приймати рішення і проводити його у вигляді закону, поки не отримають на це дозвіл законодавця» [95, с. 418]. На думку І. Бентама, законодавство, що втілює у собі найрозумніші постанови, спрямовані на досягнення найвищого щастя для найбільшої кількості людей, в жодному разі не повинно змінюватися суддями під приводом тлумачення [95, с. 418]. Отже, суддя повинен був зупинити хід справи і здійснити запит законодавцю. Такий спосіб, на думку П. Люблінського, створював певні незручності. Насамперед він санкціонував зворотну силу закону, оскільки законодавець, викладаючи свою думку в новому законі, міг вільно вводити і нові норми. Аутентичне тлумачення, яке перетворювало законодавця на суддю, який вирішував окремі казуси, уповільнювало хід правосуддя і вносило ще більші неясності в закон. Воно формально не відміняло старий закон, але інколи явно суперечило йому. Під ширмою аутентичного тлумачення легко було вводити нові кримінальні норми, що розширювали коло забороненої поведінки, але такі дії суперечили новому принципу цієї епохи – недопущення зворотної дії кримінального закону. Поширення нового принципу сприяло зменшенню аутентичного тлумачення в галузі кримінального права [180, с. 102]. Ми частково підтримуємо таку позицію, проте вважаємо, що не можна наділяти судову ланку повноваженнями

законодавчої і, хоча очікування дозволу законодавця затягувало прийняття рішення у справі на значний термін, суддя не претендував на одноосібне прийняття рішення. Крім того, якщо б один суддя у цій справі прийняв одне рішення, інший суддя у аналогічній ситуації не володів би інформацією про це, а якщо б рішення прийняв законодавець – воно б стало надбанням усіх суддів.

Під час видання Пруського Земського права у 1784 р. було заборонено всяке його коментування і вказано, щоб судді всі сумнівні випадки подавали на розгляд спеціального комітету, до якого входили юристи і державні діячі. Кримінальним кодексом Франції 1791 р. судді були зобов'язані неухильно виконувати вимоги закону, аж до заборони тлумачення закону в судовій практиці [183, с. 234]. Видане в 1813 р. баварське положення Фейєрбаха прямо забороняло видання до нього коментарів і, як пише К. Біндінг, за п'ятдесят років не з'явилось жодного коментаря до нього [180, 103–104]. Наполеон ставився вкрай негативно до тлумачення закону, він вважав, що коментування закону заплутує і шкодить правосуддю, і хотів таким чином побудувати свої кодекси, щоб зробити зайвим будь-який коментар. Він був дуже незадоволений, коли дізнався, що з'явились коментарі до його кодексу, але особи, які створювали кодекси, ставились до цього питання інакше. Порталіс у своїй пояснювальній доповіді законодавчому зібранню під час представлення проекту кодексу висловив численні принципи тлумачення [373, с. 183].

До багатьох кримінальних кодексів законодавець долучав коментар, роз'яснюючи його мету. Так, наприклад, побудований Військовий устав 1716 р., Устав Морський 1720 р., Устав Благочинства 1782 р. Коментар наявний і в кодексі, який Стіфен склав для Індії в 60-х роках XIX ст. [373, с. 178]. Правила про буквальне тлумачення законів і заборону їх коментувати стали реакцією проти тієї невизначеності, яка панувала раніше у сфері кримінального права і давала можливість для утисків громадян. Вольтер писав з цього приводу в 1778 р.: «Закони свідчать лише про слабкості людей, які їх створювали. Вони мінливі, як і останні. Деякі із законів у великих націях продиктовані сильними, щоб зламати слабких…» [180, с. 99].

Ф. Бекон наводив докази як «за», так і «проти» логічного тлумачення закону. У розділі «Буква закону» свого трактату «Велике відродження наук» він пише: «віддалятися від букви – це вже більше не тлумачити, а відгадувати. Суддя, який віддаляється від букви закону, приймає роль законодавця» [373, с. 188]. «Проти» слідування букві закону він вказував: «Зміст необхідно отримувати із сукупності слів, а потім цим змістом можна тлумачити кожне слово почергово. Найгірша тиранія є та, яка ставить закон в застінок» [373, с. 188]. За Ф. Беконом, закон, а не абсолютна влада монарха, повинен регулювати відносини між королем і підданими. Учений наголошував, що головним обов'язком суддів у їхній діяльності є мудре застосування законів, а найвищим законом для них має бути благо людей. Під час аналізу будь-яких суспільних явищ не можна керуватися інтуїцією, а треба мати досконалий, відповідний епосі метод [291, с. 217].

З іншого боку, було очевидним, що неможливо зв'язати суддю «буквальним» тлумаченням. Буквальне тлумачення – тлумачення на основі вжитих законодавцем слів і виразів, не заглиблюючись у розгляд намірів і цілей законодавця. Дотримуватись його – означає приходити часто до явних непорозумінь. Так, ще С. Пуффендорф наводив яскравий приклад непорозуміння тлумачення. В Болоньї було видано закон, який передбачав «карати з найвищою суворістю кожного, хто буде проливати кров на вулицях». Трапилось так, що один перехожий на вулиці впав у конвульсіях; покликали хірурга, який для спасіння пацієнта змушений був пустити йому кров. Буквальне тлумачення вимагало суворо покарати хірурга, як «такого, що пролив кров на вулиці», але після довгих дебатів переважила думка, яка наперекір буквальному смислу, але у відповідності до наміру законодавця, не розповсюдила на хірурга дію цієї статті [180, с. 107].

Школа «вільного права» виходила з деяких сторін правової дійсності, з творчого характеру тлумачення і застосування абстрактних правових норм до конкретних життєвих фактів, з того, що законодавець не в силі передбачити всіх моментів правового регулювання, з відомого відставання права від життя.

З факту, що тлумачення має суб'єктивний характер, що суддя переважно займається правотворчістю (у випадку прогалин) представники «руху вільного права» висувають вимоги офіційно визнати за суддями право поряд з законодавцем займатися правотворчістю. Викладаючи програму «руху вільного права», І. Штейнберг відзначає, що вона потребує, по-перше, щоб суддя підкорявся закону лише у випадках, коли останній ясно дає відповідь на питання, які виникають в процесі вирішення справи; по-друге, щоб судді було дозволено самостійне створення норм у випадку прогалин в законі. Стампе вважав, що у випадку масового лиха, від застосування шкідливого закону і т.п. судді має бути надане право змінювати закон [355, с. 12–13].

Прибічником тлумачення закону у відповідності до справжньої волі історичного законодавця в новітній літературі є Е. Бірлінг. Його позиція висвітлюється у праці «Juristische Prinzipienlehre» 1911 р. і полягає і наступному. Всі публічно-правові норми – закони, укази, розпорядження – є самі по собі вираженням певної живої волі, оприлюднені з очевидним наміром, щоб ті, до яких вони звертаються, розуміли їх саме так, як це мається на увазі нормостворюючими органами. Воля справжнього законодавця є для кожного, хто не має упередженого погляду, ясною і очевидною. Навпаки, воля закону є чимось неясним, містичним. Дійсним змістом закону можна вважати тільки те, що дійсно було бажаним і оголошено живими людьми, які, згідно з юридичним розумінням, визнаються органами держави» [180, с. 107].

Продовженням буржуазної думки і її ставлення до тлумачення став соціологічний напрям, а особливо «реалісти», які перевагу віддавали не закону, а діяльності суддів. Закон вони розглядали як «пусту посудину», яку суддя може заповнити будь-чим. Прослідковується загальна закономірність буржуазної правової думки, а саме: приниження ролі закону, посилення ролі судового угляду, розвиток правотворчості, яка «пристосовує» закони до діяльності судів, розвиток «динамічної» тенденції в тлумаченні. Аналогічна ситуація спостерігається в США. Верховний Суд США, якому надано право

тлумачити Конституцію, трактує її, як хоче, часто відміняє свої ж тлумачення і рішення [355, с. 15].

Частково така тенденція спостерігається і зараз. Так, Федеральний Конституційний Суд ФРН визначає право як щось більше, ніж просто сукупність законів. Завдання правосуддя полягають, за його уявленнями, аж ніяк не в тому, аби тлумачити і застосовувати у конкретних випадках закон тільки в межах його буквального змісту. Призначення судового рішення полягає також у тому, щоб у ході вирішення конкретної справи виявити уявлення про ті реальні цінності (категорія цінності, як відомо, тісно пов'язана з потребою та інтересом), котрі, можливо, і не зафіксовані у писаному праві, і саме їх покласти в основу рішення. Федеральний Конституційний Суд вважає, що соціально-політичні погляди та суспільні відносини настільки змінюються за час дії закону, що неможливо адекватно реагувати на конфлікт між нормою закону та матеріальними уявленнями про справедливість, застосовуючи застарілий закон. Така ж позиція простежується й у німецькій конституційній доктрині: «Конституційні положення, що претендують на ефективність дії та нормативну силу, повинні враховувати реальні обставини й відповідати їм» [272, с. 27]. Звідси випливає, що конституційні норми підпорядковуються своєрідному «принципові відносності», тобто обумовлені і зорієнтовані на сили, які формують державу та є її опорою.

Системне тлумачення, яке є і на сьогоднішній день керівним методом тлумачення в германській і, частково, французькій юриспруденції, виходить із деяких передумов. На думку П. Люблінського, першою його презумпцією є затвердження логічної єдності всього права або відомої системи права. Системою кодексу є система визначених принципів і понять. Законодавець не може мислити суперечливо, і тому вся система повинна тлумачитись як система логічно узгоджених між собою понять. Не можна, однак, закривати очі на те, що фактичні протиріччя в законі і навіть в окремих кодексах – явище досить розповсюджене. Закони створюються в різний час, під впливом різних питань і різними людьми, і тому зовсім не дивно, що не тільки покладені в основу їх

принципи, але і самі конкретні постанови можуть бути суперечливими. Другою передумовою системного тлумачення є презумпція відсутності прогалин позитивного права і пов'язана з нею віра в безмежну «логічну розтяжність» поняття закону. Воля законодавця розширюється шляхом логічної дедукції, а саме: юридичної конструкції і юридичної аналогії [180, с. 114–115, 118].

Коротко аналізуючи окремі російські джерела права, а саме «Судебник 1497 года» та «Судебник 1550 года», бачимо, що судочинство у певних питаннях здійснюється суддями на їх розсуд. У вказаних джерелах містяться терміни, які можуть тлумачитись панівним класом як завгодно. Таким яскравим прикладом є термін «лихое дело», оскільки під цей термін можна було підвести будь-яке діяння, яке частково могло посягати на чиїсь блага [281, с. 54–68, 97–131]. У випадку виявлення неправильного судочинства суддя міг довести, що неправильне судове рішення він виніс «безхитростно» і не ніс за таке рішення ніякої відповідальності, бо в його діях не вбачалося складу злочину. В той же час центральна влада систематично вимагала, щоб нові і незрозумілі питання вирішувались виключно нею.

Петро І, ведучи рішучу боротьбу зі зловживаннями в судовому апараті, категорично забороняв тлумачення законів, яке за тих часів було джерелом зловживання. Особливо різко Петро висловив свої погляди з приводу цього питання в Указі від 17 квітня 1722 р. «Про збереження прав громадських». Такої позиції дотримувалась і Катерина ІІ, яка писала в «Наказі»: «Влада судова складається з одного виконання законів, і то для того, щоб сумнівів не було про свободу і безпеку громадян» (гл. ІХ, ст. 98). «Судді, які судять про злочини, тільки тому що вони не законодавці, не можуть мати права тлумачити закони про покарання" (гл. Х, ст. 151) [373, с. 181]. У своїй практичній діяльності Катерина також вимагала, щоб точно дотримувались «букви» закону.

Устав кримінального судочинства 1864 р. встановив, що «всі судові постанови зобов'язані вирішувати справи по точному розумінню існуючих законів, а у випадку їх неповноти, неясності чи суперечливості приймати рішення на основі загального змісту законів» (ст. 12) [373, с. 182].

Є. Васьковський розмежовує словесне та реальне тлумачення. Так, він зазначає, що словесне тлумачення звично називається граматичним, а реальне – логічним. Але вживаються й інші назви: для словесного – філологічне, буквальне, а для логічного – діалектичне, філософське, історичне, науково-юридичне, телеологічне, ідеологічне. Найбільш вдалими науковцю видаються терміни «словесне» і «реальне», оскільки ними з повною точністю характеризується сутність обох процесів тлумачення, із яких один визначає словесний смисл закону, а другий – дійсний, реальний. Встановлення смислу кожної норми, на думку Є. Васьковського, має здійснюватись у наступній послідовності: спочатку необхідно впевнитись, чи немає можливості скористатися легальним тлумаченням; потім, за відсутності легального тлумачення, необхідно використати словесне тлумачення, щоб установити її буквальний зміст, і, нарешті, звернутись до реального тлумачення, щоб використати результат словесного тлумачення і розкрити її дійсний внутрішній смисл [61]. Водночас, звертаючись до роз'яснень науковця стосовно того, що він вкладає в зміст цих понять, можна зробити висновок, що логічне тлумачення, про яке говорить Є. Васьковський, є прототипом сукупності теперішніх понять «логічного» та «системного» тлумачення.

М. Коркунов у своїх дослідженнях щодо тлумачення права опирається на праці Савіньї, Градовського та Таганцева і вказує, що для того, щоб уміти застосувати норми, насамперед необхідно встановити смисл норми, у чому і полягає завдання тлумачення [147, с. 349]. На його думку, закон настільки є джерелом права, наскільки він виражає волю законодавця. Завдання тлумачення права включає встановлення волі законодавця тією ж мірою, якою вона виразилась у законодавчому акті. За М. Коркуновим, у тлумаченні можна розрізняти два елементи: загальний і специфічно-юридичний. Загальний елемент полягає в загальних способах тлумачення, а саме в граматичному та логічному. Для розуміння написаного та сказаного необхідне ознайомлення з логічними та граматичними правилами [147, с. 349]. Як зазначає М. Коркунов, сукупність юридичних норм – це одне ціле, яке складає одну взаємопов'язану

систему, і поява нової норми завжди частково змінює думку попередньо існуючої норми, розширюючи чи обмежуючи її [147, с. 351]. За вказаними поняттями, окрім граматичного та логічного, розрізняють системний та історичний способи тлумачення. За суб'єктом ученим виокремлено доктринальне та легальне тлумачення. Також дослідник відзначив існування аналогії права та аналогії закону, які не слід змішувати з тлумаченням.

Як зауважував А. Сахаров, історія розвитку кримінального права свідчить про зворотну тенденцію законодавства: від загальним чином позначених злочинів і невизначених покарань («покарати, як цар накаже») – до принципу точних складів і відносновизначених санкцій. А це означає звуження обсягу судового угляду. Така тенденція спостерігається, зокрема, в історії радянського кримінального права. В докодифікаційний радянський період (1917–1922 рр.) кримінально-правові декрети рідко визначали встановлену за злочини міру покарання, наділяючи цим правом суди та трибунали, які мали керуватись виключно обставинами справи. Кримінальні кодекси передбачали конкретні склади злочинів і визначали передбачені за них покарання. Проте поверхневе зіставлення КК 1922, 1926, 1961 років показує тенденцію до збільшення рівня конкретизації і диференціації складів злочинів і відповідних санкцій щодо кожного складу. Тим самим обсяг судового угляду явно звужувався [287, с. 81].

Ще в середині 1960-х років А. Венгеровим на основі аналізу постанов у конкретних справах була висунута ідея «прецеденту правової норми». На його думку, як модель правильного застосування норми права, прецедент тлумачення в силу свого інформаційного характеру та неодноразового застосування стає загальновідомим, усталеним і враховується в судовій діяльності під час застосування норми права, що сприяє правильному вирішенню кримінальних та цивільних справ [64, с. 36]. В. Лазарєв вніс пропозицію про доцільність використання в мотивувальних частинах судових рішень з найбільш складних справ посилань, поряд із нормами закону, актів казуального тлумачення [191, с. 126].

На думку О. Черданцева, діапазон думок радянських авторів є широким. Тут можна зустріти погляди, які взагалі заперечують тлумачення: «Суд не тлумачить, а застосовує закони», – пишуть С. Голунський і М. Строгович. Але ця фраза не відображає дійсних думок авторів. Вони просто термін «тлумачення» замінюють іншими: «розуміння», «аналіз» норми права. С. Голунський і М. Строгович є прибічниками статичної теорії тлумачення, оскільки виступають проти розширювального і обмежувального тлумачення. Інша, протилежна точка зору представлена у вигляді боротьби з шаблонним застосуванням норм права. У відповідності з цими поглядами, тлумачення має бути «гнучким» та таким, що враховує умови застосування закону [355, с. 16].

Нові судові установи були введені в дію в Росії в другій половині XIX ст., коли вже був наявний досвід роботи судів е капіталістичних умовах в інших країнах, і цей досвід, звичайно, враховувався російською буржуазною юридичною наукою. Значна частина російських криміналістів висловлюється за допустимість тлумачення кримінальних законів, а саме: О. Кистяківський, В. Спасович, М. Сергеєвський, С. Білогриць-Котляревський, С. Познишев. Так, О. Кистяківський писав: «З застосуванням кримінального закону невід'ємним є його тлумачення, останнє є тільки тим чи іншим способом його розуміння. Тому, на якій би низькій сходинці не стояла кримінальна юстиція і який би не був досконалий закон, тлумачення є невід'ємним засобом, який супроводжує його застосування» [373, с. 192–194]. М. Дурманов дослідив, що деякі правознавці до тлумачення кримінального закону, як і будь-якого іншого, відносять і роз'яснення термінів, які вживаються в законі. Розкриття терміна є також уяснення волі законодавця, оскільки без розкриття термінів кримінального закону, інколи спеціальних, не можна встановити смисл закону. На думку цього ж науковця, в радянській кримінально-правовій літературі тлумачення кримінального закону переважно пов'язується з його застосуванням і розглядається головним чином як частина або певний визначений момент застосування закону. Таке тлумачення закону під час його застосування відрізняється тим, що воно знаходить свою негайну практичну

реалізацію. Саме тому тлумачення кримінального закону так часто пов’язують із застосуванням закону. Але нерідко зустрічається тлумачення кримінального закону або кримінально-правової норми, які ще ніколи не застосовувались без їх застосування [102, с. 286]. Щодо проектування тез системного тлумачення на радянське законодавство, то Н. Дурманов вказує, що якщо в окремих випадках текст закону неточно або незрозуміло передає думку і волю радянського законодавця, то істинний зміст цієї норми завжди може бути встановлено, виходячи із всієї системи радянського законодавства [102, с. 287].

Щодо тлумачення нормативних актів в СССР загалом, то ґрунтовні дослідження в цьому напрямку були проведені науковцем А. Піголкіним, який згрупував ідеї, висловлені науковцями та політиками, а саме: Ф. Енгельсом, В. Леніним, К. Марксом, П. Недбайлом, М. Хрущовим, М. Шаргородським, О. Шляпочниковим та ін. [244, с. 7–22]. Необхідність так званого системного тлумачення, на думку А. Піголкіна, Н. Дурманова та ін., виникає через наявність норм, які регулюють суміжні суспільні відносини та великою мірою схожі один на одного і взаємопов’язані між собою.

В історії України були періоди нівелювання інтерпретації. Досить згадати період Гетьманщини і тлумачення існуючих на той момент конституційних статей, зокрема, так званих Березневих статей 1654 року. «Коли виникала необхідність, самим дотошним їх апологетом міг виступати московський цар або імператор, а найбільшим порушником – українська сторона в особі Гетьмана, Генеральної військової ради, Ради генеральних старійшин, полковників … Якщо політична ситуація змінювалась, роль несплячих захисників конституційних положень брали на себе керівники та козача еліта Гетьманщини, а російський трон і його оточення цинічно зневажали ними ж сформульованими або затвердженими нормами статей-конституцій» [198, с. 11]. Але з розвитком приватноправових відносин, розширенням кола їх учасників, потребою в стабільному і всебічному захисті приватних прав та інтересів, у XIX столітті знову заговорили про юридичну техніку загалом, і зокрема про герменевтику як її основний компонент.

Як зауважує О. Кадикало, вперше елементи радянської системи тлумачення Конституції з'являються в Конституції УРСР 1929 р., аналога Конституції СРСР 1924 р. Згідно з цією Конституцією, створювався новий орган вищої влади – Президія ВУЦВК. Він мав право законодавчої ініціативи у вищих органах влади СРСР, скасування будь-яких рішень РНК і наркомів УСРР. Тлумачення Конституції взагалі не визнавалося важливим елементом державного механізму і навіть не констатувалося в нормах Конституції, а конституційний контроль був описаний в загальних рисах. Конституція ж УРСР 1937 р. в остаточному вигляді створювала радянську модель тлумачення Конституції, де функція тлумачення законів взагалі й Конституції зокрема належала Президії Верховної Ради України [22, с. 132].

На даний час, як вказують П. Рабінович та Н. Савчук, офіційна правоінтерпретаційна діяльність є невід'ємним елементом механізму державно-юридичного регулювання, але така інтерпретація юридичного тексту має певні межі: ті або інші смисли можуть офіційно «приписуватися» витлумачуваному тексту не довільно, а на основі означеного вище домінуючого соціального інтересу та поширених у суспільстві соціокультурних установок [272, с. 26].

Вищевикладене дає підстави стверджувати, що системний спосіб тлумачення кримінального закону виник тоді ж, коли і сам кримінальний закон. Цей спосіб тлумачення не залежав та не залежить від визнання його законодавцем чи заперечення можливості його використання, адже застосування кримінального закону перебуває у нерозривному зв'язку із ним. Оскільки існують зв'язки у кримінальному законі як системі та зв'язки кримінального закону з іншими елементами системи законодавства, це дає підстави та є приводом для використання саме системного тлумачення кримінального закону. Заборона на системне тлумачення лише вносила неясності під час правозастосування, адже його використання закладено на інтуїтивному рівні як правозастосувачами, так і науковцями. Тлумачення положень кримінального закону через його системні зв'язки є природнім, проте потребує належного рівня підготовки, а також формулювання і закріплення

правил такого тлумачення з метою недопущення зловживань та усунення можливих суперечностей, які можуть виникати.

З огляду на викладене у підрозділі, варто звернути увагу на наступне:

- рекомендації, висловлені ще глоссаторами під час системного тлумачення окремих законів, залишаються актуальними у відповідній інтерпретації й на даний час щодо кримінального закону і повинні активно використовуватись правозастосувачами (системне тлумачення недоцільне для використання у разі зрозумілості тексту – не можна допускати двоякого трактування положень кримінального закону; у випадку сумнівів під час тлумачення кримінального закону краще дотримуватися слів закону; у разі виникнення двозначності під час системного тлумачення слід приймати те рішення, яке найбільш відповідає змісту кримінального закону);
- не слід надавати особливої ваги доктринальному тлумаченню, адже воно зазвичай є особистою думкою науковців і не завжди відображає дійсний зміст статті кримінального закону. Доктринальне тлумачення слід використовувати, проте використовувати його необхідно із обережністю, історичний досвід багатьох країн доводить можливість виникнення суперечностей між дійсним змістом тексту закону та його неофіційним тлумаченням;
- системне тлумачення кримінального закону мало місце завжди і не залежало від того чи визнавали його чи заперечували. Чим простіший (зрозуміліший) текст кримінального закону – тим меншою була потреба у його системному тлумаченні. Проте із ускладненням суспільних відносин, збільшенням кількості можливих протиправних діянь обсяг кримінального закону та зміст його статей кардинально змінювався. Викласти всі необхідні положення у тексті однієї статті стало неможливим та й недоцільним, під час укладення кримінального закону почали активно використовувати його зв’язки як усередині самого кримінального закону, так і кримінального закону із системою законодавства. На початках формування кримінального закону потреби у викладенні та закріплення правил тлумачення із використанням

таких зв’язків не було, проте теперішній рівень кримінального закону зобов’язує до формулювання таких правил та дослідження системного тлумачення кримінального закону загалом, врахуванні під час досліджень негативного історичного досвіду з приводу зловживань таким тлумаченням.

1.2. Стан дослідження питання про системне тлумачення в юридичній літературі

Питанням тлумачення права та тлумачення норм права приділено значну увагу теоретиками права у радянський період. До таких науковців можемо віднести Н. Вопленка [74], який присвятив своє дослідження офіційному тлумаченню норм права, Я. Брайніна [54] та Н. Дурманова [102], які досліджували тлумачення кримінального закону в окремих розділах своїх праць, А. Піголкіна, який зосередився на дослідженні тлумачення нормативних актів в СРСР [244], О. Черданцева, предметом дослідження якого стало тлумачення радянського права [355], О. Шляпочникова, який досліджував тлумачення радянського кримінального закону [377], М. Шаргородського [373] та інших. Зокрема, щодо адміністративного права такі дослідження здійснював А. Корєнєв [146]. Традицію дослідження таких загальнотеоретичних питань підтримали і науковці України, зокрема Ю. Власов [65; 66; 67; 68; 69], П. Волвенко [72; 73], С. Лисенков [172; 173], Д. Михайлович [198], П. Рабінович [272; 273] та інші.

Фактично у кожному дослідженні значну увагу приділяють тлумаченню тих чи інших кримінально-правових понять із застосуванням окремих способів тлумачення або їх комплексу. Загалом науковці не визначають яким саме способом тлумачення користуються під час тлумачення, а більше зосереджуються на видах тлумачення і використовують їх поряд із іншими мисленнєвими операціями та законами формальної логіки. Зокрема, такі дослідження здійснювали українські та російські науковці Д. Азаров [3], П. Андрушко [10; 12], О. Бєлокуров [29], Е. Березіна [30], П. Берзін [32],

Є. Благов [35], А. Бобильов [36], В. Бояров [53], В. Грищук [95], О. Дудоров [100; 101], Б. Єбзєєв [104], Н. Єфімова [107], А. Заєць [111], О. Кадикало [119], А. Кібальнік [128], В. Костюк [155], П. Люблінський [180], О. Майстренко [181], Л. Матвєєва [191; 192], В. Миронова [195], А. Музика [205], І. Паньонко [239], Т. Подорожна [252], С. Селіванов [288], В. Смородинський [294], Б. Телефанко [303], В. Тихий [308], З. Тростюк [319], Є. Фесенко [340], М. Хавронюк [344; 348], В. Шаповалов [369], С. Шапченко [370], Г. Шмельова [379], А. Шульга [380], Р. Янович [386] та багато інших.

Щодо тлумачення закону, то у деяких зарубіжних країнах ставили за мету дослідження такої тематики, зокрема у 2003 році у республіці Казахстан відбувся захист дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Є. Абдрасулова на тему «Тлумачення закону і норм конституції» [1]. Належної уваги заслуговують і дослідження російського науковця О. Бойка [39; 40; 41].

Окремі науковці звертали свою увагу на вивчення проблем безсистемності кримінально-правового регулювання [2] та ознакам несистемності кримінального закону [338].

Крім цього, можна виокремити дослідження у сфері тлумачення права або нормативно-правових актів, які здійснювались щодо певних його видів, наприклад доктринального тлумачення – Д. Басангов [22], О. Костенко [148; 149], В. Навроцький [212], Г. Надьожин [215], Л. Панова [234], О. Панчак [235; 238], І. Спасибо-Фатєєва [296], офіційного тлумачення – Д. Михайлович [197], Є. Мірошніков [196], П. Рабінович [272; 273], А. Селіванов [288], М. Цвік [352] та інші.

Щодо дослідження способів тлумачення права чи тлумачення закону (або нормативно-правового акта), то дослідження у цій сфері здійснювали Ю. Бондар [48], Ю. Власов [66], П. Люблінський [180], Ю. Тодика [313], цільового тлумачення – Є. Садкова [285], філологічного тлумачення – Ю. Ващенко [62], граматичного тлумачення – М. Кострова [151; 153], юридико-лінгвістичного тлумачення – Л. Чулінда [365; 366]. У зв’язку з близькістю

досліджуваної тематики нас зацікавило викликало дослідження російського науковця М. Дворнікова, яке здійснювалось у сфері системного тлумачення норм права [96].

Окрім вже вказаних українських науковців, слід звернути увагу і на інші дослідження, що проводились на теренах нашої держави і більшою чи меншою мірою вивчали сферу тлумачення. Так, у 2000 році відбувся захист дисертаційного дослідження В. Власовим на тему «Проблеми тлумачення норм права» [65], у 2002 році – С. Федиком на тему «Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України)» [336], у 2003 році – Д. Михайловичем на тему «Офіційне тлумачення закону» [197], у 2004 році – Г. Христовою на тему «Юридична природа актів Конституційного Суду України» [352] та З. Юдіним на тему «Тлумачення договору» [382], у 2005 році – Л. Матвєєвою на тему «Юридична природа та місце офіційних інтерпретаційних актів у правовій системі України» [192], у 2006 році – П. Волвенком на тему «Діяльність Конституційного Суду України щодо тлумачення Конституції України: теоретичний аспект» [72], у 2007 році – М. Гнатюк на тему «Правозастосування та його місце в процесі реалізації права» [86], у 2008 році – К. Брилем на тему «Правозастосовний акт як особливий вид індивідуальних правових актів» [55] та Т. Дудаш на тему «Праворозуміння: герменевтичне дослідження» [99].

Слід відзначити також дисертаційні дослідження, які безпосередньо близькі до обраної автором тематики дослідження або мають теоретичне та практичне значення у цій сфері, а саме: дослідження Б. Ганьби на тему «Системний підхід та його застосування в дослідженні України як демократичної, соціальної, правової держави» у 2001 році [79], Л. Чулінди на тему «Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів» у 2003 році [365], Р. Тополевського на тему «Системні зв’язки юридичних джерел права» у 2004 році [315].

Зараз над дисертаційними дослідженнями у сфері тлумачення права та тлумачення норм права (чи закону) або ж системного підходу працюють В. Ватаманюк («Судове тлумачення і правотворення: питання теорії та практики»), Н. Галушко («Системний підхід у загальній теорії права»), В. Гончаров («Офіційне тлумачення юридичних норм як засіб встановлення і трансформації їх змісту»), А. Заєць («Тлумачення (інтерпретація) правових норм: проблеми теорії і практики»), Є. Звєрєв («Тлумачення міжнародних договорів національними судами: європейський досвід та українська практика»), А. Зубенко («Акти тлумачення норм права в системі правових актів»), Я. Єрьомін («Юридична герменевтика в Україні (питання загальної теорії)», В. Малента («Неофіційне тлумачення норм права»), З. Опотяк («Тлумачення конституційно-правових норм у країнах Європейського союзу та Україні»), В. Остапець («Системний підхід до пізнання правових явищ»), С. Прийма («Принципи тлумачення норм права»), Т. Сендецька («Інтерпретаційно-правові акти: поняття, структура, види»), А. Уласевич («Буква і дух права в тлумаченні Конституції та законів України») [117] та інші.

У кримінальному праві відповідні дисертаційні дослідження здійснюються В. Козяр («Постанови Пленуму Верховного Суду України з питань застосування кримінального законодавства: теоретико-прикладні проблеми»), О. Дрючин («Офіційне тлумачення законів України про кримінальну відповідальність у механізмі кримінально-правового регулювання»), О. Панчак («Доктринальне тлумачення закону про кримінальну відповідальність») [117].

Системному тлумаченню частково приділяли увагу всі науковці, які досліджували тлумачення права або тлумачення норм права (чи закону) загалом. Проте такі дослідження були поверхневими і потребують додаткового опрацювання, зокрема не було здійснено чіткого розмежування системного та інших способів тлумачення, не було чітко виокремлено його поняття, унаслідок чого без належної уваги залишились проблеми встановлення відповідних його прийомів та правил.

Незважаючи на достатню увагу науковців до тлумачення права та тлумачення закону, спостерігаємо підміну використання суміжних понять поряд із тлумаченням, зокрема науковці часто оперують термінами «герменевтика» та «інтерпретація», окремі науковці використовують такі терміни, як «коментар» (коментування) та «семантика». З огляду на зазначене, вважаємо за необхідне розмежувати поняття , які криються під цими термінами.

Дослідження понять, окреслених вказаними вище термінами, проводяться досить ґрунтовні, а особливою популярністю користується термін *тлумачення норм права* (а також *тлумачення права*). Так, у науковій літературі з цього приводу наявні публікації таких науковців, як Ю. Власов, В. Волвенко, С. Лисенков, П. Рабінович, О. Черданцев та ін. На даному етапі розвитку суспільства нової актуальності набуває термін *герменевтика,* зокрема *герменевтика юридична*, про що свідчать публікації С. Квіта, О. Марченко, П. Рабіновича, В. Титова та ін.

Термін *коментар* (*лат*. commentarius – записна книжка, записки, замітки, тлумачення) в юриспруденції – тлумачення змісту законів та інших нормативних актів, міжнародних договорів тощо. Вказаний термін має важливе значення для правильного розуміння права [34, с. 165]. В перекладі з англійської commentary – коментар, commentator – коментатор, тлумач [113, с. 117]. Вбачається, що хоча термін «коментар» і може вживатися для заміни терміна «тлумачення нормативного акту, закону», але більш доцільним є його вживання для позначення специфічних книг, таких як Коментар до Кримінального кодексу, Кримінально-процесуального кодексу і т.п. Крім цього, коментуватися можуть і інші джерела, що містять у собі певну інформацію.

Термін *семантика* (*грец*. – той, що означає, означую) – розділ логіки, що вивчає поняття і судження, особливо під час запису їх у вигляді висловів формальних систем. До завдань семантики належать передусім уточнення таких загальнологічних понять, як смисл, відповідність, предмет, множинність, логічна послідовність, інтерпретація [341, с. 576]. На семантичному аспекті

тлумачення акцентують увагу О. Марченко, С. Острога, Ж. Павленко, В. Титов [306, с. 165]. Зазначені науковці вважають, що більшість труднощів інтерпретації пов'язані із самою мовою права, яка, незважаючи на її близькість до природної національної мови, має безсумнівну специфіку, анітрохи не меншу, ніж мова медицини. Водночас вона вкрай рідко нормується законодавством – важко, наприклад, послатися хоча б на одну норму законодавства України, що закріплює лексику і логіку тлумачення правових текстів та приписує правила розуміння і вжитку правових термінів. Тому при повноцінній інтерпретації правових текстів потрібен вихід за межі права в царину логічних і філологічних норм, далеко не завжди прийнятих до уваги законодавцем і тим більше правозастосовуючими інстанціями. Завдяки семантиці задається значення і з'ясовується смисл правових текстів.

Роз'яснення терміна *інтерпретація* (*лат*. interpretatio – роз'яснення, тлумачення) скеровує до терміна «тлумачення» [332, с. 486]. Крім цього, у деяких статтях науковці термін «інтерпретація» вживають як синонім до терміна «тлумачення», а саме С. Лисенков [173, с. 3], П. Рабінович [273, с. 22], А. Селіванов [288, с. 3], В. Титов [306, с. 164], О. Черданцев [356, с. 105] та ін., хоча з роз'яснення терміна «герменевтика» С. Квітом вбачається, що інтерпретація є її складовою [123, с. 563]. Поза межами герменевтики (наприклад, у семіотиці, для якої знак – одна з найголовніших категорій [14, с. 11]) слово «інтерпретація» використовують також у деяких інших значеннях. В перекладі з англійської interpretation – тлумачення, пояснення, інтерпретація [113, с. 440]. Терміном «інтерпретація» у герменевтиці переважно позначають усно чи письмово викладене (артикульоване) розуміння. Ю. Власов у проведених ним дослідженнях установив, що інколи науковцями висловлюються думки, що тлумачення норм права вживається у трьох різних значеннях – з'ясування, роз'яснення та інтерпретація. Під інтерпретацією у цьому випадку розуміють з'ясування співвідношення обсягу норми права, що тлумачиться, з обсягом її тексту. На думку Ю. Власова, це не зовсім правильний погляд, оскільки термін «інтерпретація» значно ширший, ніж

класифікація результатів тлумачення за обсягом, і тут правильніше говорити про результати, до яких приходить суб'єкт тлумачення після з'ясування смислу норми права [69, с. 54].

Герменевтика (від *грец.* – пояснюю) – в теорії та філософії призначена полегшувати розуміння й інтерпретацію текстів та інших виявів людського життя. Терміни «розуміння» та «інтерпретація» є центральними в герменевтиці. Об'єктами розуміння та інтерпретації в герменевтиці спочатку були різні роду тексти. Герменевтику і сьогодні часто визначають як діяльність, націлену на розуміння та інтерпретацію текстів. У вузькому значенні інтерпретація – текст про текст. Найпоширенішими різновидами таких текстів довгий час були коментарі у вигляді не лише з'ясування значення окремих слів, висловів чи фрагментів тексту, а й осмислення цілого твору. Розуміння та інтерпретацію текстів пов'язували з урахуванням їх поділу на різновиди залежно від змісту – релігійні, літературні, юридичні, історичні. Це і мають на увазі, коли говорять про галузеву (регіональну) герменевтику – теологічну, філолого-літературну, юридичну, історичну [177, с. 561]. Як зауважує В. Суслов, загальна герменевтика як філологічна дисципліна сформувалась у кінці XVII – на початку XIX ст., а філософською проблематика герменевтики стала завдяки В. Дільтею та Ф. Шлейермахеру [299, с. 87]. С. Квіт виокремлює, що герменевтика, крім вказаного, створює певні правила тлумачення і способи їх застосування, сам процес інтерпретації [123, с. 563]. На думку А. Колодія, категорія праворозуміння першоджерельна у юридичній герменевтиці. Це поняття означає не просто пізнання права, а процес, завдяки якому на ґрунті «живої історичної мови» відбувається становлення конкретного історичного права. Юридична герменевтика тлумачить право як продукт герменевтичного праворозуміння, яке конструюється засобами мови [139, с. 578]. Як зауважує Т. Подорожна, юридична герменевтика – це наука про розуміння, тлумачення та застосування змісту законодавчого тексту, яка визначає семантичні прийоми його формулювання і сприйняття [251, с. 134]. З точки зору П. Рабіновича, юридична герменевтика набуває особливої актуалізації, оскільки у деяких

сучасних працях з філософії права герменевтичному підходу надається мало не визначальне значення в обґрунтуванні й оцінці природних явищ. Науковець підтримує думку, що герменевтика має стати так званою «універсальною мовою» [271, с. 62]. П. Рабінович вказує, що герменевтика – загальна теорія розуміння і має «виходи» мало не на всі етапи та зони правового регулювання, що є підставою для застосування цієї науки в загальнотеоретичному правознавстві. Крім цього, в герменевтиці нині вироблено такі поняття, положення, методики, процедури, використання котрих дозволяє піднести наукову і практико-прикладну розробку тлумачення юридичних норм на якісно новий рівень. Йдеться, наприклад, про поняття смислу, поняття інформативності тексту та класифікацію текстів залежно від цієї ж властивості, а також про такі поняття, як адекватність смислової інтерпретації, інтерпретаційна модель, інтерпретаційний «зсув» (здвиг), переосмислювання («перекодовування») тексту, рівень семіосоціопсихологічної підготовки суб'єктів, семіосоціопсихологічна група. Наведені поняття дозволяють, зокрема, виявити ступінь відповідності тлумачення закону задуму (волі) законодавця, рівень інформативності закону, ступінь підготовленості, здатності адресатів законів до його адекватного тлумачення та т.п. [271, с. 66]. Частина науковців розуміють юридичну герменевтику як тлумачення юридичних норм [294, с. 240].

В широкому розумінні *тлумачення* визначають як пізнавальний процес, спрямований на розуміння та пояснення явищ природи або суспільного буття. Як зауважує О. Черданцев, термін «тлумачення» в широкому смислі може бути спрямований і на розуміння правових норм [355, с. 27]. Тлумачення права є безумовно необхідним з ряду причин, а саме: 1) норми права, що містяться в нормативних актах, виражаються за допомогою слів та певних формулювань; щоб зрозуміти їхній смисл та значення, а також логічний зв'язок між ними, необхідна розумова діяльність; 2) норми права мають загальний і абстрактний характер, а застосовуються до конкретних фактів та ситуацій; складність та багатоманітність останніх викликають в процесі вирішення юридичних справ

різноманітні питання, що належать до змісту норм права; 3) особливості формулювання норм права: їх стислість, лаконічність, можливість незбігу тексту статті зі смислом норми, використання різної спеціалізованої термінології, посилань на ін. норми; 4) недосконале і неадекватне використання законодавчої техніки, відсутність якісної, точної і зрозумілої мови нормативного акта, що викликає неконкретність або неоднозначність формулювань тексту норми; 5) норми права регулюють суспільні відносини лише у взаємодії, тобто в системі, де дія однієї норми викликає дію іншої. Щоб зрозуміти дійсний смисл правової норми, необхідно знайти і дослідити її смислові зв'язки з іншими [47, с. 1037].

Тлумачення – багатозначний термін. З одного боку, це певний процес мислення, пізнання, спрямований на з'ясування явищ і об'єктів та результат цього процесу. З іншого, це пояснення результату з'ясування, яке має прояв у сукупності висловлювань мови, які надають зазначеним явищам і об'єктам певного значення [69, с. 54]. Однак зі словом «тлумачення» можна пов'язувати особливий смисл, відтінок, позначаючи ним вільнішу, «спекулятивну» інтерпретацію – на противагу «інтерпретації», яку здійснюють з дотриманням певних принципів і правил [177, с. 561].

Щодо *тлумачення норм права*[1], то, на думку Ю. Власова, В. Нагребельного, це інтелектуально-вольова діяльність, спрямована на з'ясування (усвідомлення) і роз'яснення волі законодавця, матеріалізованої у нормі права, а також результати цієї діяльності. У правовому регулюванні роль тлумачення норм права обмежується правильним розумінням дійсного змісту норми права та його розгорнутим, обґрунтованим роз'ясненням іншим суб'єктам права [70, с. 80]. Ми схильні до поданого визначення, хоча в деяких словниках та довідниках при роз'яснені вказаного терміна відсутні положення про включення до нього результатів діяльності з'ясування і роз'яснення волі законодавця [47, с. 1038], а сама «воля законодавця» прирівнюється до «змісту

[1] Доцільність обрання саме цього терміну серед інших («тлумачення права», «тлумачення закону» і т.п.) не є предметом даного дослідження.

норм права» [85, с. 172; 87, с. 172; 383, с. 271]. Крім того, у деяких юридичних словниках відсутні взагалі такі терміни, як тлумачення чи інтерпретація, відповідно, і їх роз'яснення [301; 292; 293]. Окремі науковці вважають, що під тлумаченням у власному значенні цього слова слід розуміти усвідомлення змісту норм права, оскільки саме усвідомлення відображає гносеологічну природу тлумачення, його спрямованість на пізнання смислу правових явищ. Що стосується роз'яснення, то воно визначається як наступний етап після тлумачення [197, с. 9]. Нормативно-правові акти, які є результатом тлумачення, називають деколи інтерпретаційними актами.

У контексті тлумачення науковці також говорять і про аналогію. Щодо аналогії у кримінальному законі, то ч. 3 ст. 4 КК України передбачає: «Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено». Проте чи насправді це так, викликає в нас великий сумнів. Звичайно, у значній кількості випадків аналогію застосувати неможливо, але у ряді випадків цілком реально. Як зауважує О. Черданцев, на практиці нерідко зустрічається використання аналогії як логіко-систематичного прийому розкриття змісту норм права [355, с. 191]. Таке застосування аналогії можливе у разі включення до змісту диспозиції статті кримінального закону висловів «інші обставини», «інші тяжкі наслідки», «інші дії» та т.п. Такої ж думки дотримується В. Грищук, який відзначає, що можливість своєрідної аналогії збережена (прихована) шляхом застосування оціночних понять у нормах кримінального закону, тлумачення (оцінка) яких є переважним правом суду [92, с. 283]. О. Панчак із цього проводу зауважує, що використання таких умовиводів за аналогією у тлумаченні є не лише допустимим прийомом, але й корисним, оскільки забезпечить системність, несуперечність у тлумаченні та однаковий підхід до розуміння схожих положень [238, с. 315], В. Навроцький обґрунтовує позицію про допустимість аналогії при застосуванні положень Загальної частини КК України [209, с. 9].

Чи можна говорити про те, що застосування закону за аналогією є тлумаченням? Видається, що така позиція є необґрунтованою, адже під

«застосуванням закону за аналогією» розуміють застосування його за наявності прогалин у законодавстві, тобто застосування до законодавчо не врегульованої ситуації тих положень закону, які регулюють найбільш схожі відносини [256, с. 190; 257, с. 9]. Саме завдяки тлумаченню приписів кримінального закону у його зв'язках можна виявити такі прогалини, а тоді приймати рішення про можливість їх тлумачення за аналогією.

Процес з'ясування здійснюється з допомогою таких способів тлумачення: 1) логічний спосіб; 2) мовний спосіб; 3) системний спосіб; 4) історичний спосіб. Водночас, в окремих науковців ідеться не про способи тлумачення, а про засоби, методи, прийоми [7, с. 12; 159, с. 52; 160, с. 47; 360, с. 25]. Звернемо увагу на те, що у тлумачному словнику «спосіб – певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось» [225, с. 390], «засіб – спосіб, прийом, захід, якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити щось» [223, с. 723], «метод – прийом або система прийомів, що застосовуються в якій-небудь галузі діяльності» [224, с. 177]. З огляду на вказане, найбільш доречним є використання поняття «спосіб», адже засіб вказує на використання лише одного прийому, а не можливість використання їх сукупності, а метод не передбачає досягнення відповідної мети, яка є обов'язковою для способу.

Як відомо, можна виокремити три види порівняльних висновків про результат з'ясування змісту норми права: 1) адекватне тлумачення; 2) розширювальне тлумачення; 3) обмежувальне тлумачення. Процес роз'яснення норми права поділяється на два основні види: офіційне та неофіційне тлумачення. Цікаву думку, яку, як ми вважаємо, слід використовувати і при законотворенні, висловлено в роз'ясненні терміна «тлумачення міжнародних договорів», а саме, що *договір має тлумачитись добросовісно, з точки зору надання термінам їх звичайного значення* [112, с. 115]. За В. Борисовим, тлумачення закону про кримінальну відповідальність полягає у з'ясуванні і всебічному розкритті його змісту для точного застосування [49, с. 76].

Частина науковців висловлюють думки на підтримку вживання терміна «тлумачення права» [191, с. 126-129], а інші – «тлумачення норм права» [111, с. 84–88; 294, с. 239] чи «тлумачення закону» [149, с. 34; 197; 373, с. 173], Ю. Власов вважає, що для практичної мети більш придатним є термін «тлумачення норм права», оскільки він не викликає принципових зауважень за сутністю [69, с. 55]. Ми ж, у свою чергу, з огляду на наявні позиції науковців та із врахуванням специфіки нашого дослідження, вважаємо за необхідне оперувати терміном «тлумачення кримінального закону». Крім цього, закон, на відміну від права, є чітко визначеним, закріпленим та більш доступним для дослідження. Вважаємо, що у першу чергу слід дослідити тлумачення кримінального закону, а тоді вже приділяти більше уваги кримінальному праву. Саме на основі тлумачень кримінального закону приймаються рішення у кримінальних справах, а дослідження тлумачення кримінального права стає в основному надбанням науки, а не практики.

Щодо системного тлумачення, яке є предметом нашого дослідження, то зазначимо, що у більшості підручників з кримінального права, наукових працях, а також юридичних словниках замість терміна «системне тлумачення» вживається «систематичне тлумачення» [58; 85, с. 479; 158, с. 30; 159, с. 52; 180, с. 97; 227, с. 464; 234, с. 73; 248, с. 26; 244, с. 75; 294, с. 243; 329, с. 33; 355, с. 81; 359, с. 163; 360, с. 25], що абсолютно невірно, оскільки систематичність означає повторюваність певного явища, а не його місце серед інших явищ. На думку П. Матишевського, такий термін, як «систематическое толкование» було помилково вжито багато десятиліть тому в російськомовних джерелах, після чого він традиційно некритично відтворюється. Термін же «системний» (щодо тлумачення кримінального закону) – це з'ясування змісту відповідного положення кримінального закону шляхом зіставлення його з іншими положеннями даного чи будь-якого іншого закону, визначення юридичної природи та місця цього положення в системі кримінального права, а іноді й в усій національній правовій системі [193, с. 36].

Водночас погодитися із змістом, який вкладають науковці у підручниках із кримінального права у системне тлумачення кримінального закону важко, адже воно є значно обмежене. Зокрема, у підручниках системне тлумачення розкривається як з'ясування змісту закону про кримінальну відповідальність шляхом порівняння його з положеннями цього чи інших законів [158, с. 30; 160, с. 47; 360, с. 25].

Маємо визнати, що юристи-практики здебільшого зауважують, що хоча вони потребують тлумачення кримінального закону, проте використовують для такого тлумачення лише коментарі до КК України, оскільки видатні науковці сьогодення присвятили свої дослідження тлумаченню КК України і результати їх наукових праць викладені там (Додаток «А»).

Проте кількість не завжди означає якість. На нашу думку, сліпо керуватися даними коментарів під час застосування кримінального закону не можна, оскільки невідомо, наскільки якісно викладено коментар до певної статті і чи становить він особисту думку окремого науковця, чи результат системного опрацювання ряду законів. Про можливі перешкоди, з якими стикається користувач коментарів окремих статей КК України, О. Марін зауважує, що жоден із досліджених ним способів коментування не може бути визнаний таким, що адекватно відображає правову природу юридичної конструкції кримінального закону [187, с. 303]. Така позиція відстоюється й іншими науковцями [3].

Позитивним, з огляду на зазначене, вважаємо такий виклад коментаря, де відображено, на чому ґрунтуються висновки, зроблені авторами, або подано витяги з відповідних нормативно-правових актів. Так, у Науково-практичному коментарі КК України за редакцією М. Мельника, М. Хавронюка [218; 220] після кожної статті зазначається перелік законів та нормативно-правових актів, які стали підґрунтям для коментування цієї статті. За допомогою таких вказівок кожен бажаючий, незважаючи на значний обсяг законодавства України, має можливість переконатися у доцільності висновків, зроблених під час коментування, та у правильності тлумачення певної статті авторським

колективом. Одним із прикладів викладу пов’язаних із статтею КК України нормативно-правових актів є напрацювання Г. Яремко, викладені у додатках до дисертаційного дослідження щодо Особливої частини КК України [387, с. 197–373].

На думку М. Мельника, коментатори закону звільняють практичних працівників від значного обсягу аналітичної діяльності щодо розуміння закону, полегшуючи їм процес застосування кримінального закону. Проте, існують загальні проблеми коментування кримінального закону, які необхідно враховувати під час використання того чи іншого коментаря, а саме: якість самого кримінального закону та його статус; значна чисельність існуючих коментарів; коментування кримінального закону традиційно не обмежується лише тлумаченням конкретних положень КК, а й передбачає рекомендації щодо кваліфікації злочинів за їх сукупністю, врахування особливостей відповідальності за той чи інший злочин, вчинений у співучасті чи на стадії підготовки або замаху, відмежування конкретного злочину від суміжних злочинів та інших правопорушень; системний характер законодавства та його нестабільність [185, с. 52]. Треба також враховувати і той факт, що дуже часто звичайний правозастосувач має у користуванні надзвичайно малу кількість коментарів, унаслідок чого не може порівняти позиції декількох науковців, які тлумачать приписи кримінального закону для прийняття правильного рішення (Додаток «А»).

Дійсно, сьогодні науковці-правники не мають змоги упоратись із величезними потоками нормативно-правових актів. Аналітичні методи окремих наукових дисциплін, які спрацьовують під час вивчення окремих явищ і процесів, не відповідають вимогам сучасної науки. Постало питання розробки нової парадигми досліджень, яка допомогла б розібратись в усіх горизонтальних і вертикальних зв’язках між окремими явищами і процесами, дати якісну оцінку тлумачень, наданих у чисельних джерелах, щодо змісту тієї чи іншої статті кримінального закону.

Питання системного тлумачення кримінального закону не є новим для науки кримінального права і отримало належне визнання під час офіційного тлумачення [276], проте залишається ряд положень, які потребують свого вирішення:

- по-перше, навіть використання тієї чи іншої назви такого способу тлумачення не є чітко обґрунтованим: одна група науковців називає його систематичним, інша – системним;
- по-друге, поняття системного тлумачення кримінального закону у підручниках із кримінального права є недосконалим, враховує лише його окремі аспекти, а наукові розробки у вигляді статей, дисертаційних досліджень у такій сфері взагалі відсутні, питання системного тлумачення кримінального закону розглядається лише поверхнево;
- по-третє, не використовується належним чином під час системного тлумачення кримінального закону його методологічна основа – теорія систем, оскільки кримінальний закон є системою та підсистемою системи законодавства. Науковці проводять окремі дослідження щодо обґрунтування того, що кримінальний закон є системою, спрямовують зусилля на виявлення та усунення ознак несистемності у кримінальному законі, проте залишають без уваги основні підстави проведення таких досліджень – використання їх для системного тлумачення кримінального закону та способи їх використання;
- по-четверте, не приділено належної уваги питанню виокремлення зв’язків кримінального закону. В літературі наявні думки про наявність системних зв’язків, де одні науковці говорять лише про зовнішні зв’язки, а інші – про внутрішні та зовнішні. Крім цього, є й інша позиція, де у системному тлумаченні йдеться про наявність логічних зв’язків. Частина науковців звертає увагу на дослідження так званих системоутворюючих факторів;
- по-п’яте, практично недослідженим залишається питання прийомів системного тлумачення кримінального закону та його правил, особливостей їх застосування, створення чи відсутності підстав застосування певного алгоритму під час системного тлумачення, а також алгоритму застосування способів

тлумачення кримінального закону. Зокрема, жодних правил щодо тлумачення загалом та стосовно системного тлумачення кримінального закону у підручниках із кримінального права не наведено [158; 159; 160; 360].

Окреслені проблеми, пов'язані із системним тлумаченням кримінального закону, засвідчують необхідність їх подальшого ретельного аналізу.

1.3. Теорія систем як методологічна основа системного тлумачення кримінального закону

Термін «система» з'явився у Древній Греції приблизно у V столітті до нашої ери і мав початкове значення: поєднання, організм, організація, союз, лад. Він також виражав певні акти діяльності людини та їх результати упорядкування предметів, явищ і дій. Початково «система» пов'язувалася з формами соціального буття, і лише пізніше принцип порядку стали переносити на Всесвіт. Метафоризацію слова «система», на думку О. Старіша, розпочав древньогрецький філософ Демокріт (біля 460–360 до н.е.), один із основоположників античної атомістики. Він вважав, що складні тіла утворені з атомів подібно до того, як слова утворюються зі складів, а склади – з літер. Таким чином, уперше елементи були уподібнені до літер, і саме з цього моменту почало формуватися науково-філософське розуміння системи, яке набуло узагальнено-універсального значення [297, с. 8].

Поняття «система» неоднозначне. У філософії і загальносоціологічній літературі існує близько 50-ти визначень «системи». У юриспруденції ж, на думку О. Бойка, термін «система» на сьогоднішній день став затертим знаком. Під девізом пошуку системної гармонії в правознавстві відбулось декілька загальнонаціональних дискусій [40, с. 16].

Найбільш загальним визначеннями у філософії є таке: система – це множина пов'язаних між собою елементів, що має той чи інший вид упорядкованості за певними якостями і зв'язками, і відносно стійку єдність, яка характеризується внутрішньою цілісністю, виражена у відносній автономності

поведінки і (чи) існуванні цієї множини в навколишньому середовищі. Докладно аналізує основні якісні риси загального поняття системи, а також системного підходу загалом В. Афанасьєв. До них він відносить: передусім саме системну, інтеграційну, колективну якість, яка відрізняється від рис та якостей компонентів самої цілісної системи; компоненти системи, тобто те, з чого вона складається і без чого неможлива; доцільність системи, тобто наявність у ній цілеспрямованості свого розвитку; функції, які забезпечують розвиток системи, її практичну діяльність, спрямовану на досягнення відповідних цілей, які система ставить перед собою; системокомунікативний аспект, тобто забезпечення системи усім необхідним щодо її інтенсивного розвитку, бо йдеться про ті різнопланові ресурси (матеріальні, людські тощо), які забезпечують реальну діяльність системи [230, с. 950].

Як зауважує С. Полєніна, у філософській науці розрізняють системи органічного і сумарного видів. Ознакою останнього виду є проста сума ознак, що утворюють систему елементів. Стосовно органічних систем, то для визнання їх системного характеру недостатньо наявності у них будь-якої множини елементів, що виконують визначені функції. Необхідно, щоб вони являли собою цілісні утворення, які володіють елементами і структурою, здатні змінювати свою внутрішню організацію під впливом зовнішнього середовища [253].

Базовою теоретичною основою системного методу є категорія «система», зміст якої трактують через множинність складових частин, які наділені відповідними властивостями і чітким режимом відносин між ними, що дає їм можливість виступати у вигляді певної цілісності. Він практикується для дослідження всіх складних універсальних систем, до яких належить і кримінальне законодавство [92, с. 177].

На основі проведених досліджень О. Бойко вважає, що категорія «система» і її тлумачення юристами викликали постійні дискусії у вітчизняному правознавстві щодо проблем «системи радянського права» (1938–1940 рр., 1956 р., 1982 р.), проте особливого наближення до загальнонаукового,

філософського розуміння поняття системи не відбулось. У навчальній і науковій літературі продовжує домінувати думка, згідно з якою система права ототожнюється з її будовою, тобто структурою [39, с. 74]. На думку значної частини науковців, система права становить один із найважливіших факторів, що визначають побудову та розвиток системи законодавства [126, с. 101; 135, с. 11; 253, с. 5], а зв'язок і вплив системи законодавства на систему права ще більше проявляється у формуванні нових галузей права [36, с. 23].

Система законодавства – не просто сукупність нормативно-правових актів, а їх диференційована система, заснована на принципах субординації і координування її структурних компонентів. Якщо первинним елементом системи права є норма, то первинним елементом системи законодавства – нормативно-правовий акт. Система законодавства – це упорядкована за різними об'єктивними критеріями певна множина нормативних актів, що формується для найбільш ефективного використання правових норм [135, с. 11].

З огляду на тісний зв'язок поняття системи та системності у праві та у галузі кримінального права, доволі значну увагу науковці приділили питанням дослідження стану системності законодавства та системності КК України зокрема. Так, на думку А. Безверхова, поняття «системність» у кримінальному праві належить до числа багатозначних. У законотворчому аспекті системність виступає у вигляді однієї з основних властивостей кримінального права і принципів побудови кримінального законодавства. З точки зору правозастосування системність – один із способів роз'яснення смислу і змісту кримінально-правової норми шляхом зіставлення її з іншими нормами кримінального права або з нормами іншої галузевої належності. З науково-філософської точки зору системність можна розглядати як один із видів методологічного підходу до вивчення кримінально-правових явищ, в основі якого лежить розуміння відповідної галузі права і законодавства як цілісної системи [27, с. 51].

Питанням системності положень КК приділено багато уваги. Але чи дійсно є така потреба в систематизації положень кримінального закону, чи така

потреба відсутня і яке значення систематизація кримінального закону має для системного тлумачення? З даного приводу можна навести один факт: за період з 1991 по 2007 роки Верховна Рада України ухвалила загалом 17 кодексів, більша частина з них прийнята на заміну вже існуючим на той час кодексам. Серед цих кодексів був і КК України. Якість цього та інших кодексів, прийнятих у такий короткий для кодифікації термін окремі науковці ставлять під сумнів [8; 9].

Вітчизняні науковці висувають аргументи на підтримку двох основних позицій стосовно розгляду кримінального закону як системи: 1) КК України – цілісна узгоджена система [23, с. 360, 370–371; 159, с. 43; 185, с. 52], 2) КК України – система, яка потребує доопрацювань через наявність окремих вад та неузгодженість окремих приписів [8, с. 6; 9, с. 10; 93, с. 72, 79; 176, с. 234; 211, с. 35, 40]. Більшість науковців підтримують другу позицію, і ми також є її прибічниками. Можемо зауважити, що доопрацювання, яких потребує КК України, можуть бути як у сфері окремих його положень, так і щодо окремих його термінів.

Н. Бокова визначає систему кримінального закону як складну і динамічну сукупність інститутів, зумовлену політичними та економічними потребами суспільства, що склалися, принципами кримінальної політики, основами криміналізації та декриміналізації, пеналізації і депеналізації [44, с. 76]. Це визначення демонструє, який вплив ззовні здійснюється на систему кримінального закону.

Маємо зауважити, що значну частину наукових досліджень щодо системи кримінального закону спрямовано на вивчення його структури як невід'ємної складової кримінального закону. Так, В. Коняхіна звертає увагу науковців на те, що структура системи кримінального права – це ієрархічна побудова і сукупність стійких зв'язків відносно самостійних кримінально-правових інститутів і їх нормативних приписів, що отримали формальне закріплення в розділах, главах та статтях кримінального закону [144, с. 144].

Як відомо, закони про кримінальну відповідальність систематизовані в один нормативно-правовий акт та поділені у ньому як такі, що розміщені у Загальній і Особливій його частинах. Загальна і Особлива частини пов'язані між собою та утворюють нерозривну системну єдність. Значення цієї єдності найбільш помітно при застосуванні окремих статей Кодексу. Не можна застосувати жоден кримінально-правовий припис, що міститься в Особливій частині КК, не звернувшись при цьому до Загальної частини. Загальна і Особлива частини КК поділяються на розділи, а останні, своєю чергою, – на окремі статті.

Даний поділ зумовлений тим, що КК – велика система і досить складна для вивчення. На думку О. Старіша, складну підсистему можна поділити на певне число більш дрібних підсистем. Процедуру поділу підсистем можна продовжувати до отримання таких підсистем, які в умовах даної задачі будуть визнані досить простими і зручними для безпосереднього вивчення [297, с. 91]. Таким чином, Загальна частина чинного КК України складається із 15 розділів, а Особлива частина включає 20 розділів, систематизованих за групами споріднених суспільних відносин, на які посягають відповідні злочини.

Як відомо, статті КК пронумеровані арабськими цифрами і мають заголовки, що відбивають сутність правових приписів, що містяться в нормах. Як зауважують Ю. Баулін та В. Борисов, КК України побудований у відповідності з лінійною та дробовою структурою, з окремою нумерацією розділів для Особливої та Загальної частин [24, с. 30; 49, с. 76]. При включенні в КК нової статті вона поміщається у відповідний розділ Загальної або Особливої частини, як правило, безпосередньо після статті, що найбільш близька до неї за змістом. Новій статті надається номер попередньої статті і додатковий цифровий індекс – 1, 2, 3 і т. д. У деяких випадках статті або частини статей КК поділяються на пункти, що мають цифрове позначення. Окремі статті КК мають примітки, в яких роз'яснюються поняття і терміни, застосовані в цій або в деяких інших статтях [159, с. 43–46]. На думку О. Маріна, кожну з наведених структурних частин статті Особливої частини КК

України можна вдосконалювати. Так, пропонується, щоб номер статті складався із посилання на відповідний розділ Особливої частини та порядковий номер статті у цьому розділі. Наприклад, ч. 1 ст. 115 КК України виглядатиме як ст. 2-1-1 КК України, або ст. 2/1/1 КК України, де перша цифра позначатиме розділ, друга порядковий номер статті у розділі, а третя – відповідну частину статті [187, с. 298]. Запропоноване дає змогу полегшити використання норм Особливої частини КК широким загалом, проте не вирішує проблем, які виникають із нумерацією у разі внесення змін до КК, а саме при появі нових складів злочинів.

Російські науковці Л. Кругліков та Л. Смірнова говорять і про інші пропозиції щодо зміни структури Загальної та Особливої частин КК. Вони зауважують, що нові статті КК можна розміщувати в кінці кодексу, зберігаючи при цьому простоту нумерації, проте таке буде лише ускладнювати процес уніфікації, буде порушено структуру Особливої частини, і застосування КК ускладниться [163, с. 184].

Унаслідок недостатньої систематизованості законодавства та окремих елементів цієї системи виникають значні труднощі під час їх тлумачення та правозастосування.

Як прогнозує М. Хавронюк, проблема досконалої структури Особливої частини КК України буде існувати ще тривалий час [348, с. 623] і з урахуванням зарубіжного досвіду пропонує нову структуру КК України [348, с. 967–971]. Ми підтримуємо позицію С. Шапченка, який виокремив такі моменти, де можна і потрібно здійснювати узгодження: 1) в межах окремих статей КК, їх окремих частин, пунктів чи приміток; 2) окремого інституту Загальної частини КК України (співучасть у злочині, множинність злочинів та ін.); 3) окремого розділу Особливої частини КК України; 4) декількох інститутів Загальної частини; 5) деяких розділів Особливої частини КК України; 6) Загальної частини загалом; 7) Особливої частини загалом; 8) Загальної та Особливої частин КК загалом. Таке узгодження може здійснюватись на концептуальному, спеціально-юридичному і технічно-

юридичному рівнях [372, с. 19–20]. Такої ж позиції дотримуються і П. Андрушко [13, с. 30] та А. Безвєрхов [27, с. 52]. Як вказує С. Шапченко, об'єктом узгодження можуть бути будь-які «фрагменти» КК – назви розділів, назви статей, зміст окремих статей, їх окремих частин, пунктів та приміток; метою таких дій є усунення суперечностей між такими «фрагментами», подолання їх неповноти та інших проявів несистемності. Крім цього, на думку П. Андрушка, необхідне узгодження положень проектів законів про внесення змін і доповнень до КК, обумовлених необхідністю імплементації в національне кримінальне законодавство положень міжнародних договорів (конвенцій), згоду на які надано законодавчим органом шляхом їх ратифікації, а також узгодження положень КК України, які знаходяться в його статтях з бланкетною диспозицією, з положеннями базового (регулятивного) законодавства, яким визначається правомірність або неправомірність тих чи інших дій, відповідальність за незаконне вчинення яких передбачена відповідними статтями КК України, і, насамперед, узгодження вживаної термінології. Ми дотримуємось думки П. Андрушка, який зазначає, що системне узгодження КК України є дуже важливим правилом законодавчої техніки і від його дотримання залежить «якість» самого кримінального закону [13, с. 31].

Сфері термінології кримінального закону присвячує своє наукове дослідження понятійного апарату Особливої частини КК України З. Тростюк [318, с. 114]. Висновки, подані в монографічному дослідженні стосовно кримінально-правових термінів, близькі нам за своєю суттю. Варто виокремити кілька ознак, які обґрунтовано можна вважати базовими під час здійснення тлумачення норм кримінального закону як цілісної системи, а саме: 1) кримінально-правовий термін має бути однозначним. Одному кримінально-правовому поняттю має відповідати один кримінально-правовий термін, і навпаки, різні поняття та категорії повинні позначатися відмінними кримінально-правовими термінами; 2) кримінально-правовий термін відрізняється стійкістю. Якщо законодавець визнав за необхідне ввести певний

кримінально-правовий термін, він повинен послідовно використовуватися у всьому тексті Особливої частини КК України; 3) для кримінально-правового терміна є характерною системність, тобто взаємозв'язок з іншими термінами термінологічної системи Особливої частини КК [318, с. 16]. Аргументи з даного приводу були вже висунуті П. Андрушком [8, с. 9], слушними у цьому випадку видаються також висловлювання таких науковців, як Д. Керімов [126, с. 90–93], Л. Кругліков, М. Міхаєва [200, с. 84], Л. Смірнова [163, с. 312], Ю. Петров [242, с. 8] щодо підтримки точності, простоти та чіткості юридичної мови.

Недостатня системність термінології, викладеної в КК України, – лише один із виявів того, що кримінальний закон тільки в ідеалі можна назвати системою. Проте проблема не лише в тому, чи може бути кримінальний закон системою, а в тому, що він є складовою більшої системи – системи законодавства. З огляду на вказане, слід зупинитись на характеристиці таких термінів, як система законодавства, законодавство про кримінальну відповідальність.

Звертаючись до чинного КК України, а саме до ч. 1 ст. 3, читаємо, що законодавство України про кримінальну відповідальність становить КК України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. На думку М. Хавронюка, з указаних положень можна зробити висновок, що чинне законодавство про кримінальну відповідальність являє собою один кодифікований закон і що єдине джерело кримінального права – це КК України [221, с. 17]. Хоча питання джерел кримінального права не є предметом дослідження, з огляду на погляди Л. Круглікова та О. Спірідонової щодо КК Російської Федерації від 1996 р. та проектуючи їх висновки на КК України, бачимо, що окрім Кодексу, який є серцевиною, ядром кримінального законодавства, до джерел також належать: а) конституційні положення кримінально-правового характеру; б) кримінально-правові положення міжнародних договорів України, які не потребують прийняття внутрішніх державних актів застосування; в) окремі нормативні акти СРСР, які поки що зберігають свою дію на території України; г) кримінальні

закони, які втратили свою силу щодо діянь, учинених в майбутньому, але розповсюджених на діяння, вчинені в минулому (в період дії цих законів) та інші [164, с. 36]. Також беззаперечним є те, що хоча нові закони, які передбачають кримінальну відповідальність і підлягають включенню в Кодекс, допускають певний відрізок часу до моменту їх фактичного включення в комплексний закон, проте даний факт не зупиняє їх дії.

Як відомо, існує багато варіантів класифікації систем. На думку О. Старіша, системи поділяються на: 1) закриті та відкриті (залежно від рівня взаємодії системи та середовища); 2) статичні й динамічні; 3) фізичні і концептуальні; 4) природні і штучні (штучні своєю чергою поділяються на технічні та людино-машинні (з точки зору структури і функціонування); 5) складні, великі і прості системи [297, с. 88–90]. З огляду на це, видається, що кримінальний закон – *відкрита, динамічна, концептуальна, складна, штучна система*. Підставою для визначення кримінального закону *відкритою* системою є те, що КК України становить законодавство України про кримінальну відповідальність, а, згідно з ч. 2 ст. 3 КК України, закони України про кримінальну відповідальність, прийняті після набрання чинності Кодексу, включаються до нього після набрання ними чинності. Отже, до кримінального закону відповідним чином можна вносити зміни та доповнення. Водночас, внесення таких змін можливе лише Верховною Радою України, що забезпечує стійкість та цілісність кримінального закону як системи. *Динамічною* системою кримінальний закон можна охарактеризувати, оскільки навіть за короткий термін з моменту прийняття КК України до нього внесено у 2002 році зміни двома законами про кримінальну відповідальність; у 2003 році – десятьма законами про кримінальну відповідальність; у 2004 році – п’ятьма законами про кримінальну відповідальність; у 2005 році – дев’ятьма законами про кримінальну відповідальність; у 2006 році – сімома законами про кримінальну відповідальність; у 2007 році – шістьма законами про кримінальну відповідальність; у 2008 році – п’ятьма законами про кримінальну відповідальність; у 2009 році – сімнадцятьма законами про кримінальну

відповідальність; у 2010 році – вісьмома законами (станом на 1 жовтня 2010 р.). *Концептуальною* систему кримінального закону можна вважати завдяки тому, що вона, на відміну від фізичної, існує в просторі розумовому і є сукупністю зорганізованих ідей, тоді як фізичні системи заявляють про своє існування на фізичному рівні. Звичайно, кримінальний закон є *штучною* системою, оскільки створений людьми для задоволення власних потреб та цілеспрямовано. Крім цього, кримінальний закон – *складна* система, бо він є складовою великої системи – системи законодавства, яка має в підпорядкуванні прості системи.

З огляду на особливе значення системи кримінального закону та системи законодавства, відповідного статусу слід надати системному підходу під час пізнання положень кримінального закону. Відомо, що структура наукової методології різноманітна. Так, вона дозволяє розрізняти наступні різновиди методів пізнання: а) всезагальні (філософські), б) загальнонаукові, якими користуються всі або більшість областей пізнання, в) спеціальнонаукові. У вказаному переліку рівнів методологічних засобів системний підхід має загальнонауковий характер, і його можна ефективно використовувати в різноманітних сферах наукового пізнання. Об’єктом системного дослідження є явища дійсності, які утворюють систему [27, с. 51]. Базується системний підхід на пізнанні всезагальних ознак реальної дійсності і являє собою пізнавальний інструмент для їх адекватного вивчення [170, с. 12].

Системний підхід як один із загальнонаукових методів пізнання дійсності отримав розповсюдження ще в радянській юридичній науці. Так, зацікавлення до нього виявляють В. Кузьмін [170], Л. Тіунова [310, с. 46], О. Черданцев та ін., оскільки такий підхід досить повно відображає взаємозв’язки явищ та предметів у суспільстві, їх взаємний вплив один на одного. Як зазначає Л. Тіунова, необхідність у цьому підході виникає у зв’язку із потребою у комплексному вдосконаленні соціальних процесів і механізмів. Виникає необхідність переходу від системних досліджень окремих феноменів правової матерії до осягнення механізмів їх взаємодії, розкриття складних процесів на основі аналізу їх структури [310, с. 46].

Системний підхід завжди використовувався науковцями, проте дослідженнями Б. Ганьби, встановлено, що увага до цього напряму поступово спала у 1960-80-х роках. У спеціальній літературі майже не виходили наукові праці, присвячені цій проблемі [78, с. 41]. Як зауважує О. Бойко, «вірус системних досліджень привів до того, що за 20 років (1958–1976 рр.) наукова продукція досягла гіпнотичного рубежу в 1000 джерел, проте в наступні роки, особливо після розпаду СРСР і попереднього суспільно-економічного устрою взагалі, інтерес до системного підходу став зменшуватись» [40, с. 35]. На даний час цікавість до згаданого напряму, зокрема у кримінальному праві, відновлюється, про що свідчить проведення ІІ Російського Конгресу кримінального права, що відбувся 31 травня – 1 червня 2007 року на тему «Системність у кримінальному праві».

На думку, О. Старіша, системний підхід – це розгляд складних, але цілісних за своєю сутністю об’єктів як систем, тобто сукупностей взаємодіючих елементів, спрямований на виявлення і вивчення типів зв’язків між елементами системи та зведення їх у єдину теоретичну картину. Системний підхід базується на основному положенні загальної теорії систем, відповідно до якого будь-який достатньо складний об’єкт із великою кількістю внутрішніх зв’язків прагне структуруватися, тобто розділитися на підсистеми, що порівняно слабо взаємодіють одна з одною. Він спрямований, з одного боку, на виявлення структури, а з іншого боку – на розкриття цілісності системи [297, с. 24]. У системному підході прийнято вважати базовим поняттям саме цілісність явищ [170, с. 64].

Системний підхід базується на ряді методологічних принципів наступного змісту: 1) практично будь-який об’єкт може бути розглянутий як система; 2) наявність прямих і зворотних зв’язків; 3) здатність кожної системи включати в себе сукупність елементів, одночасно виступаючи елементом більш складної системи; 4) властивості системи не дорівнюють сумі властивостей її елементів; 5) цілі окремих елементів не мають суперечити цілям самої системи; 6) ефективність системи [96, с. 10]. Використання такого підходу найбільш

повно відповідає реалізації у житті суті діалектичного закону про взаємозв'язок явищ і предметів у природі та суспільстві, їх взаємообумовленість тощо [78, с. 41–44].

Коли предметом вивчення є системи з глибокою внутрішньою інтеграцією (типу організму), морфологічно і функціонально обмежені від середовища, акцент ставиться на проблемі цілісності. Основна проблематика дослідження зосереджується навколо двох моментів: пошуку специфічних механізмів і зв'язків цілісності та визначення найбільш суттєвих і характерних форм взаємодії цілісного об'єкта із середовищем [381, с. 118].

Системність знаходить своє відображення у кримінальному праві як багатогранному явищі – галузі права, галузі законодавства, галузі науки, навчальної дисципліни. Використання системного підходу тут обумовлюється розумінням кримінального права у будь-якому із наведених значень як цілісного системного утворення, яке складається із ряду частин і множинності компонентів. Кримінальне право має багаторівневу побудову. Як галузь законодавства, воно є частиною системи іншого, більш високого рівня (системи законодавства), а його частини і більш дрібні компоненти (розділи, глави, статті), своєю чергою, становлять самостійні системи більш низького порядку [27, с. 52].

Для того, щоб всебічно і повною мірою пізнати правове явище, дослідження не має бути локалізованим, ізольованим, відірваним від соціально-економічних відносин, які складаються в суспільстві. Предмет дослідження слід вивчати в рамках усієї правової системи, у взаємозв'язку та взаємозалежності з іншими правовими явищами. Такий підхід дозволить правильно сформулювати завдання дослідження, допоможе зрозуміти причини виникнення, розвитку та руху досліджуваного правового явища, буде сприяти уясненню цілей і способів їх досягнення [167, с. 229]. Системний підхід дозволяє вирішувати завдання, пов'язані із конструюванням системи кримінального законодавства [168, с. 308]. Застосування системного підходу потребує від законодавця врахування раніше внесених змін. Прийняттю нових

редакцій кримінального закону має передувати зіставлення проектованих новел із уже прийнятими [157, с. 224]. Проте законодавець не завжди використовує системний підхід під час конструювання положень кримінального закону. Наприклад, КК України був прийнятий у 2001 році, Сімейний Кодекс України – у 2002 році, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» – у 2009 році. Хоча цей закон і набув чинності, окремі його положення демонструють неврахування зв'язків кримінального закону із чинним законодавством під час його формулювання. Так, у згаданому законі планувалось доповнити КК України ст. 235-3, де у ч. 2 зазначено: «Те саме діяння, вчинене стосовно неповнолітньої чи недієздатної особи, особи похилого віку або повторно», однак у наступній частині вказаної статті про вчинення аналогічного діяння щодо малолітньої особи не йдеться. Вважаємо, що під час конструювання цієї статі законодавець не врахував положень ст. 6 Сімейного кодексу України, де вказано, що неповнолітньою є особа у віці від 14 до 18 років, малолітньою є особа у віці до досягнення 14 років [289].

Загалом під час внесення змін і доповнень в систему законодавства слід враховувати те, що численність зв'язків у системі законодавства може не дозволити її негайно радикально перебудувати. Існують залишки попередньої системи законодавства, певна інерція [316, с. 59]. Проте так звана «інерція» у 5 чи більше років у наведеному вище прикладі видається задовгою, тим паче, що зміни до законодавства внесені навіть не законом, а кодексом. З іншого боку, таку «інерцію» щодо кримінального закону не можна вважати виправданою навіть у короткому часовому проміжку, із внесенням змін до законодавства одночасно слід враховувати і зв'язки цієї системи із кримінальним законом як її елементом.

На думку Л. Каска, з точки зору системного підходу, роль права полягає в тому, що воно є виразом зв'язків і відносин між елементами динамічної, статичної і субстанціональної систем такого об'єкта, як держава. Це обумовлено тим, що будь-яка система має три головні її складові: елементи (компоненти, частини), структура (зв'язки, відносини між елементами) і

цілісність (з точки зору забезпечення елементами і структурою визначеної інтегративної якості чи ознаки об’єкта). Тому неможливо вивчати структуру якої-небудь системи незалежно від її складових елементів; структура (зв’язків, відносин) не існує окремо від елементів системи, тобто саме поняття зв’язків і відносин передбачає наявність елементів. Проте з іншого боку, дослідження елементів складу системи неможливе поза структурою. Поняття елемента системи існує лише тому, що встановлюються його зв’язки з певними іншими елементами, що забезпечують існування певної ознаки чи якості у об’єкта, що вивчається [122, с. 34].

У проведених дослідженнях підтримуємо думку Н. Пікурова, який вважає, що системний підхід, як і будь-який інший спосіб пізнання істини, має сильні і слабкі сторони. До недоліків методу можна віднести закладену в ньому небезпеку надання системним ознакам начал, які зводять все лише до корисності для цілого і потребують пріоритету системи над її елементами. У реальній дійсності системні зв’язки набагато багатші, динамічніші і не завжди передбачувані. Зміст системного об’єкта формується як знизу вверх, так і зверху вниз, але у залежності від його характеру може вимальовуватись перевага того чи іншого напрямку. Достатньо порівняти характер взаємозв’язку елементів усередині системи публічного і приватного права, щоб переконатись – все не є однотипним. Для першого характерне переважання процесів організації, що потребує відповідно імперативного методу правового регулювання. Для другого більш прийнятними є самоорганізація, саморозвиток автономних суб’єктів, яким на основі диспозитивного методу надаються широкі можливості самостійного узгодження своїх інтересів [247, с. 6].

Вивчення системи кримінального закону набуває ваги не лише з науковою, але й практичною метою, де він розглядається як органічне утворення, у якому існують елементи, нерозривно пов’язані один з одним, взаємодіючі між собою. Крім елементів та їх зв’язків, необхідно визначити характер таких зв’язків, їх зміст, системоутворюючі фактори, встановити процеси, які проходять усередині системи. Знання і врахування цих системних

складових, факторів, процесів безпосередньо відображається у законотворчій і правозастосовній сферах. Системний підхід дозволяє вирішити завдання, пов’язані із конструюванням системи кримінального законодавства [44, с. 76].

Крім цього, використання системного підходу є необхідним під час конструювання складу злочину, поза як передбачає: 1) врахування під час створення складу злочину його системних зв’язків з іншими правовими галузями, 2) врахування системоутворюючих зв’язків з іншими приписами кримінального права, 3) врахування під час побудови складу злочину системних властивостей самого складу [115, с. 152–155].

Проте, системний підхід абсолютно не є панацеєю від всіх бід, він зовсім це не єдиний засіб вивчення систем. Системний підхід не може підмінити конкретні науки у вивченні конкретних систем, він покликаний допомагати науковцям усіх спеціальностей вивчати системи, використовуючи в концентровано методологічному вигляді всі досягнення наукового пізнання такого роду [170, с. 15].

Отже, теорія систем є методологічною основою системного тлумачення кримінального закону, адже таке тлумачення ґрунтується на положеннях про те, що кримінальний закон є системою, законодавство України є системою, ці системи є цілісними, мають відповідні елементи, характеризуються наявністю певних зв’язків. Якість результату системного тлумачення кримінального закону безпосередньо залежить від рівня систематизації законодавства, яке перебуває у зв’язку із кримінальним законом, та самого кримінального закону.

Основним завданням системного підходу у кримінальному праві є вироблення відповідної теоретико-пізнавальної технології вивчення кримінального закону як системи, пізнання системності законодавства, застосування отриманих знань на практиці. Застосування такої «пізнавальної технології» додає науковим знанням про кримінальний закон нові аспекти, поглиблює знання про нього, дозволяє краще долати перепони на шляху його пізнання.

Висновки до розділу 1

1. Історичний екскурс, пов’язаний із становленням тлумачення загалом та системного способу тлумачення зокрема, показав, що тлумачення пройшло певні етапи від повного заперечення до теперішнього визнання його необхідності. Хоча питання історичного становлення тлумачення досліджено вибірково, це дозволило простежити певні його поетапні особливості. Зокрема: 1) спостерігається повна заборона тлумачення; 2) тлумачення дозволяється однак з багатьма умовами; 3) тлумачення стає невід’ємним атрибутом правозастосування та визнається законодавцем; 4) значення закону порівняно з тлумаченням зменшується, стає можливим нівелювання приписів законів. Проте навіть тоді, коли тлумачення заборонялось, викоренити його було неможливо: його називали іншими словами, та суть була тією ж. Тлумачення здійснювали як державні мужі, так і простий люд; з негайною реалізацією та без неї. Тлумаченню законів не навчали, але усвідомлення і роз’яснення дійсного змісту норм права, державної волі, яка в них виражена, здійснювалось повсякчас.

2. Такі терміни, як *тлумачення*, *тлумачення норм права*, *герменевтика*, *юридична герменевтика*, *коментар*, *семантика*, доповнюють один одного, а в деяких випадках можуть заміняти один одного. Щодо терміна *коментар*, то на даному етапі розвитку суспільства у сфері права доцільно вживати його для позначення специфічних книг, як-от, Коментар Конституції України. *Семантику* виокремлюють як розділ логіки, результати її активно використовували і використовують у тлумаченні загалом та тлумаченні норм права зокрема. *Інтерпретація* становить частину науки *герменевтики* і водночас є синонімом до терміна *тлумачення*. Крім цього, термін *інтерпретація* можна застосовувати поряд із семантичним аспектом тлумачення для позначення стадії попереднього створення певного терміна. Як визначає більшість теоретиків права, саме питання інтерпретації залишається відкритим. *Герменевтика* як загальнофілософська наука призначена

полегшувати розуміння та інтерпретацію (тлумачення), а її різновид – *юридичну герменевтику* можна замінити словами «*техніка тлумачення норм права*». Коли говоримо про способи, види і т.п., то в поєднанні доцільно вживати термін «*тлумачення норм права»* (*тлумачення*). Інтелектуально-вольова діяльність, спрямована на з'ясування (усвідомлення) і роз'яснення волі законодавця матеріалізованої у нормі права, а також результати цієї діяльності узагальнюються терміном *тлумачення норм права*.

3. Аналіз позицій науковців у сфері тлумачення дає підстави вважати, що тлумачення кримінального закону – це інтелектуально-вольова діяльність, спрямована на з’ясування (усвідомлення) і роз’яснення смислу кримінального закону (його певних приписів) у разі необхідності з метою точного його застосування, та результати цієї діяльності.

4. З точки зору логіки, між суміжними поняттями, які утворюють зміст вищевказаних термінів, можуть виникнути три види відношень: а) відношення тотожності (рівнозначності або повного збігу); б) відношення підпорядкування; в) відношення часткового збігу [142, с. 148]. Таким чином, значення термінів «тлумачення» та «інтерпретація» є тотожними; «інтерпретація» підпорядковується за значенням терміну «герменевтика», таке саме співвідношення термінів «тлумачення норм права» та «системний спосіб тлумачення норм права»; натомість значення термінів «тлумачення» та «коментар» частково співпадають.

5. Дослідження стосовно системного тлумачення кримінального закону вітчизняними науковцями не проводилися. Здобутки, наявні у цій сфері, вкрай обмежені й недостатні навіть для викладу у навчальній літературі. Відсутні напрацювання щодо істотних ознак системного тлумачення кримінального закону, особливостей застосування такого тлумачення, визначення його прийомів та правил. Недостатньо уваги приділено дослідженню особливостей використання системного тлумачення стосовно кримінального закону, що спонукає до системних досліджень у сфері кримінального законодавства України.

РОЗДІЛ 2
ПОНЯТТЯ СИСТЕМНОГО ТЛУМАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

2.1. Зміст та обсяг поняття системного тлумачення кримінального закону

Як відомо, поняттям називається форма мислення, яка відтворює предмети і явища в їхніх істотних ознаках [109, с. 24]. Частина науковців конкретизує таке визначення як форму логічного мислення, яка відображає предмет або явище в його істотних ознаках [282, с. 45]. Під формою мислення у логіці прийнято розуміти різновиди мисленнєвого відображення дійсності: поняття, судження й умовивід [83, с. 9; 109, с. 8; 317, с. 20]. Поняття відображає в предметі не всі його ознаки, а тільки загальні та істотні [282, с. 47]. Під ознакою розуміють все те, в чому предмети схожі один з одним або чим відрізняються. Істотними (або суттєвими) [142, с. 136] ознаками є такі ознаки, котрі відображають природу предмета, його сутність і відрізняють його від усіх інших предметів. Істотними ознаками є загальні та необхідні ознаки, такі, котрі належать усім предметам роду і без яких предмет немислимий [109, с. 24]. Як зауважують О. Марін та Т. Марітчак, поняття не зводиться до дефініції, тобто до короткої вказівки на істотні ознаки об’єкта, відображуваного в понятті, але уникнути розгляду таких ознак неможливо [188, с. 19; 189, с. 26].

Кожне поняття має свій обсяг і зміст. Під змістом поняття розуміють сукупність існуючих ознак предметів, відображених у понятті, його обсяг – це сукупність предметів або явищ, які мисляться у понятті [83, с. 10; 282, с. 47; 317, с. 26]. Як зауважує В. Жеребкін, зміст поняття становлять ознаки, які відтворюють якість предмета і відрізняють його від інших схожих предметів. Зміст поняття не очевидний, не даний безпосередньо у слові, він може бути установлений тільки за допомогою визначення цього поняття. До того часу,

поки не встановлено зміст поняття, яке нас цікавить, його ознаки, нам не зрозуміла властивість предмета, що виражається цим поняттям, ми не можемо точно і чітко відмежувати цей предмет від суміжних із ним, допускаємо плутанину в мисленні [109, с. 28].

Отже, для встановлення змісту поняття системного тлумачення кримінального закону слід виокремити його істотні та неістотні ознаки. Науці відомо багато способів визначення поняття, виявлення його істотних ознак, але найбільш поширеним є визначення поняття через родово-видове співвідношення [188, с. 22]. Тому під час встановлення ознак системного тлумачення кримінального закону необхідно встановити родове для нього поняття, де під родом слід розуміти сукупність видів, безпосередньо пов'язаних походженням [331, с. 102]. Для системного тлумачення кримінального закону такими родовими поняттями є тлумачення кримінального закону, тлумачення.

У процесі виокремлення істотних ознак системного тлумачення кримінального закону та формулювання поняття «системне тлумачення кримінального закону» використаємо наступні логічні способи: порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, повідомлення.

Під час вивчення предмета, визначення його істотних ознак доводиться постійно порівнювати його з іншими [109, с. 25], де порівнянням називається зіставлення предметів із метою визначення їхньої схожості й відмінності. Порівняння під час визначення поняття системного тлумачення кримінального закону дасть змогу виявити спільне з іншими способами тлумачення кримінального закону, те, чим вони схожі, чим вони відрізняються один від одного, дати оцінку виявленим ознакам. Порівняння здійснюється на основі взаємодії аналізу та синтезу, де аналізом є мисленнєве розкладення предмета на його складові частини, а синтезом – уявне поєднання частин предмета, розчленованого аналізом, у єдине ціле [109, с. 25].

Абстрагуванням у логіці є уявне виокремлення істотних ознак предмета і відмежування їх від маси інших властивостей. При формулюванні поняття вивчаються не всі предмети класу, а тільки деякі. Істотні ознаки, виокремлені в

тлумаченні кримінального закону шляхом узагальнення, поширюються і на системне тлумачення кримінального закону [109, 26].

Існує декілька позицій щодо визначення поняття тлумачення. Зокрема, О. Балинська зауважує, що тлумачення норми права – це діяльність державних органів, різноманітних організацій і окремих громадян, спрямована на усвідомлення і пояснення значення та змісту обов'язкової волі суспільства, вираженої в нормах права [19, с. 276].

Ю. Власов пропонує тлумачення норм права трактувати як інтелектуально-вольову діяльність суб'єктів, яка має об'єктивний і суб'єктивний характер, спрямована на з'ясування та роз'яснення волі законодавця, матеріалізована у нормі права, а також результати цієї діяльності [66, с. 14].

М. Дурманов наділяв поняття тлумачення кримінального закону таким змістом: всебічне і глибоке уяснення і розкриття волі законодавця, викладеної в тексті закону, або, іншими словами, розкриття призначення і змісту закону, уяснення істинного смислу закону, вкладеного в його текст законодавцем [102, с.285].

Д. Михайлович вказував на необхідність розуміння під юридичним тлумаченням уяснення смислу і змісту правових норм, оскільки саме уяснення відображає гносеологічну природу процесу тлумачення, його істинну сутність і напрямок пізнання смислу правових явищ [198, с. 105].

М. Шаргородський визначав тлумачення кримінального закону як пояснення кримінального закону, встановлення його смислу, визначення того змісту, який вкладав у нього законодавець [373, с. 173].

Висловлюються і нові позиції щодо визначення такого поняття, зокрема М. Молибога визначає тлумачення норм права як спеціальну діяльність інтелектуально-вольового та консеквентивного (логічного) характеру офіційних і неофіційних суб'єктів суспільних відносин (органів держави, їх посадових осіб, громадських організацій, окремих громадян) з метою встановлення змісту

норми права, розкриття вираженої в ній волі соціальних сил, що перебувають при владі [202, с. 42–46].

Проаналізувавши такі визначення поняття тлумачення, вважаємо за необхідне виокремити такі істотні ознаки системного тлумачення кримінального закону, які його характеризують як вид родового поняття тлумачення та тлумачення кримінального закону:

1) *це інтелектуально-вольова діяльність,*
2) *що здійснюється відповідними суб'єктами тлумачення,*
3) *щодо з'ясування (усвідомлення) смислу кримінального закону,*
4) *щодо роз'яснення смислу кримінального закону.*

Оскільки проблема тлумачення не є предметом нашого дослідження, не будемо зупинятись на описі окремих ознак, а поставимо лише деякі наголоси. Зокрема, слід зауважити, що роз'яснення смислу кримінального закону є обов'язковою ознакою тоді, коли суб'єкт тлумачення з'ясував смисл кримінального закону та пояснює його іншим особам (комусь конкретному або всьому загалу).

До неістотних ознак системного тлумачення кримінального закону можна віднести наступні:

1) *роз'яснення смислу кримінального закону,*
2) *результат тлумачення у вигляді прийняття акта правозастосування.*

Роз'яснення смислу кримінального закону не є обов'язковим тоді, коли тлумачення приписів кримінального закону здійснюється суб'єктом тлумачення для себе (наприклад, під час доктринального тлумачення). Як зауважує М. Дурманов, тлумачення закону при його застосуванні відрізняється тим, що воно знаходить негайну практичну реалізацію. Напевно тому тлумачення так часто пов'язують із застосуванням закону. Проте нерідко зустрічається тлумачення кримінального закону або кримінально-правової норми, не у зв'язку із їх застосуванням [102, с. 286], тоді, відповідно, наявність результату у вигляді акта правозастосування необов'язкова. У разі ж наявності таких актів формою їх вираження є постанови, розпорядження, вказівки,

інструкції та офіційні роз'яснення компетентних державних органів, а також вироки, рішення, ухвали судових органів, рішення адміністративних органів [192, с. 13].

Інші істотні ознаки системного тлумачення кримінального закону слід відібрати з положень про те, що кримінальний закон – це система та водночас підсистема більшої системи – системи законодавства.

Оскільки основні теорії щодо визначення системи та її ознак наведено у попередньому розділі, далі абстрагуємось від ознак системи кримінального закону.

Яким чином може відбуватися отримання інформації ззовні для такої системи, як кримінальний закон? На нашу думку, найбільш виражений вплив на кримінальний закон здійснюється через наявні зв'язки між ним як простою системою та більш складною системою – системою законодавства.

Дослідження питань зв'язків кримінального закону та зв'язків системи законодавства не є новим для науки кримінального права. Так, окремі питання у цьому напрямку вивчали О. Бастрикіна [22], А. Васільєв [60, с. 10], Ю. Власов [66, с. 74], Д. Гончаров [88, с. 9], Н. Оніщенко [228, с. 3], А. Федосєєв [337, с. 147], О. Черданцев [357, с. 10] та інші.

Загалом науковці звертають увагу на наявність та визначення системних зв'язків у широкому смислі [88, с. 9], безумовну наявність поряд із системними зв'язками й елементів системи [337, с. 147]. Водночас, окремі науковці говорять і про системоутворюючі фактори та системоутворюючі зв'язки, і при цьому передбачають наявність тих і інших [305, с. 60–66]. Так, О. Бастрикіна в дисертаційному дослідженні «Системоутворюючі зв'язки внутрішнього змісту права» називає параграф «Поняття системоутворюючих факторів» і роз'яснює, що системоутворюючими факторами можуть бути всі ті сили, причини, обставини, які обумовлюють структуру права, приводять до формування та розвитку її підрозділів [22, с. 16–17]. Незрозумілим у визначенні науковця є узагальнення «всі ті сили» і те, що вкладено у його зміст.

Інші дослідники звертають увагу на необхідність позначення терміном «системоутворюючі зв'язки» лише генетичних зв'язків системи, розуміючи під ними зв'язки, які виникають не лише в процесі формування, але й розвитку тієї чи іншої системи [255, с. 22].

Слід зауважити, що у інформаційно-довідковій літературі роз'яснено, що під фактором слід розуміти умову, рушійну силу будь-якого процесу, явища; чинник [225, с. 644], а під зв'язком – співвідношення між різними явищами чи предметами, засновані на взаємозалежності і взаємообумовленості [223, с. 750]. Тому вважаємо, що стосовно системи кримінального закону, слід зосереджувати увагу саме на встановленні зв'язків. Тим паче, що системний підхід – це такий ракурс досліджень, який передбачає розгляд об'єкта як складного, багатогранного явища, котре складається з елементів, зв'язки між якими утворюють його відносно незмінну структуру і забезпечують його цілісність [22, с. 12].

Оскільки зв'язок, цілісність та обумовлена ними стійка структура – це ознаки будь-якої системи [381, с. 180], та найбільше навантаження в понятті «система» припадає саме на зв'язки [297, с. 91], довкола цього поняття значною мірою групується вся проблематика, характерна для системного підходу.

Такої ж позиції дотримувався і О. Черданцев, який зауважує, що та чи інша множинність об'єктів може бути визнана системою лише при наявності системоутворюючих зв'язків. Право має основні системоутворюючі зв'язки, які характерні тільки для нього. Видається, що у застосуванні до системи права такими системоутворюючими зв'язками є: генетичні, структурні (зв'язки побудови), субординації, координації (взаємодії), управління [357, с. 10]. Водночас, О. Черданцев останні три види відносить до зв'язків функціональних, позаяк вони є результатом функціональної диференціації норм права [359, с. 31].

Побудова у цьому випадку розуміється як взаємне розташування частин чого-небудь (структура, будова) [223, с. 141], під координацією – узгодженість рухів, дій (погодження, відповідність, установлення взаємозв'язку, контакту в

діяльності людей, між діями, поняттями тощо) [223, с. 887], під взаємодією – співдію, співпадання (взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь) [223, с. 188], управління – спрямування діяльності, роботи кого-, чого-небудь (перебування на чолі когось, чогось, керування) [225, с. 624].

Проте з цього приводу наявні й інші думки науковців. Так, як зауважує Д. Гончаров, утворюють систему не зв'язки, а її елементи [88, с. 8]. Науковець звертає увагу на те, що О. Черданцев невдало використовує термін «системоутворюючі» для позначення окремих видів зв'язків у праві. Деякі дослідники також стверджують наявність саме системних зв'язків, під якими розуміють внутрішні зв'язки кримінального закону або внутрішні зв'язки законодавства [115, с. 154; 190, с. 14]. Ми ж підтримуємо думку А. Фєдосєєва, який зауважив, що під елементами у філософії розуміють будь-які явища, процеси, а також їх властивості і відносини, які перебувають у якому-небудь зв'язку. Кожному явищу властиві як внутрішні елементи, що його утворюють, так і відповідний спосіб їх зв'язку між собою, відповідна структура їх співвідношення [337, с. 146]. Н. Оніщенко відносить до загальних ознак будь-яких систем (отже, вони мають бути характерними для всіх систем) серед інших: наявність структурних елементів; наявність системоутворюючих зв'язків між елементами [228, с. 3]. Отже, під час системного способу тлумачення мають значення як елементи системи кримінального закону, так і системоутворюючі зв'язки між цими елементами. Також слід належну увагу приділити системним зв'язкам кримінального закону у системі законодавства.

Як відзначають філософи, зв'язок – це специфічні відносини, при яких наявність (відсутність) чи зміна одних об'єктів є умовою наявності (відсутності) або зміни інших об'єктів. З точки зору логіки і семіотики встановлення зв'язку, як і поділ, є однією з основних операцій нашого розуму. Якщо між предметом А і предметом В встановлено певний зв'язок, то говорять, що А пов'язане із В; якщо А не може бути пов'язане із В, то говорять, що А є стороннім щодо певного виду зв'язку з В або способи їх зв'язку не

прослідковуються [204, с. 570]. Зв’язок – взаємна обумовленість існування явищ, які розділені в просторі і (або) в часі. У разі виявлення стійких, необхідних зв’язків починається людське пізнання, а в основі науки лежить аналіз причини та наслідку [105, с. 573].

З огляду на вказане, видається доцільним виокремлення таких істотних ознак системного тлумачення кримінального закону:

1) *ґрунтується на врахуванні зв’язків кримінального закону, які стали основою системи кримінального закону,*
2) *ґрунтується на врахуванні зв’язків кримінального закону як підсистеми системи законодавства*

Оскільки назва предмета має бути інформативною, вважаємо за необхідне називати перші зв’язки кримінального закону системоутворюючими, а інші системними.

Проаналізовані нами джерела щодо тлумачення системи законодавства чи тлумачення окремих нормативно-правових актів дають підставу зробити висновок, що ґрунтовним дослідженням щодо визначення певних категорій зв’язків слід завдячувати вченим-філософам. Зокрема, Є. Юдін запропонував як варіант класифікації зв’язків наступну схему:

1. Зв’язки взаємодії, серед яких можна розрізнити зв’язки властивостей і зв’язки об’єктів. Як особливий вид зв’язків взаємодії вирізняються зв’язки між соціальними системами.

2. Зв’язки породження або генетичні, коли один об’єкт викликає до життя іншого.

3. Зв’язки перетворення, серед яких розрізняють: а) зв’язки перетворення, які реалізуються через визначений об’єкт, забезпечуючий це перетворення і б) зв’язки перетворення, які реалізуються шляхом безпосередньої взаємодії двох чи більше об’єктів, в процесі якої і завдяки якій ці об’єкти, окремо чи в сукупності, переходять із одного стану в інший.

4. Зв’язки побудови (інша назва структурні). Природа цих зв’язків розкривається на прикладі хімічних зв’язків.

5. Зв’язки функціонування, які забезпечують реальну життєдіяльність об’єкта і його роботу, якщо йдеться про технічну систему.

6. Зв’язки розвитку, які під певним кутом зору можна розглядати як модифікацію функціональних, проте з урахуванням того, що процес розвитку відмінний від простої зміни певного стану.

7. Зв’язки управління, які в залежності від їх конкретного виду можуть утворювати різновид або функціональних зв’язків, або зв’язків розвитку [281, с. 188–190].

Щодо даної схеми класифікації, можемо зробити зауваження, що деякі із зв’язків, наведених Є. Юдіним, характерні для систем кібернетики, біології, хімії та інших наук і пояснюються саме на взаємодіях у цих системах.

Найтиповіші правові зв’язки, які слід враховувати при з’ясуванні норм права, розглянув Ю. Власов. Так, він установив, що О. Піголкін оперує поняттям «близька за змістом норма», яка може уточнювати, доповнювати норму права, що тлумачиться, розширювати її обсяг, та поняттям «віддаленого опосередкованого зв’язку». Цими ж поняттями оперував і Є. Васьковський. Найближчими зв’язками, на його думку, є поєднані норми, які входять до складу одного нормативного акта; віддаленими – норми різних нормативних актів. В основному, на думку Ю. Власова, тут йдеться про структурні зв’язки. Їх виокремлюють з точки зору систематики законодавства, а саме: зв’язки норм, які містяться в одній статті, нормативному акті, розділі, главі кодифікованого акта, в різних розділах, главах нормативних актів, в різних нормативних актах, ухвалених одним державним органом або різними державними органами, та системі права, тобто зв’язки норм одного інституту, різних інститутів, але однієї галузі, різних галузей [66, с. 74].

Щодо кримінального закону, то видається, що основними для встановлення його зв’язків є: 1) стаття кримінального закону та її структурні частини; 2) інститут кримінального закону; 3) безпосередньо кримінальний закон; 4) галузь кримінального права. З іншого боку, із вказаними елементами перебувають у взаємодії такі складові системи законодавства: 1) стаття закону

чи іншого нормативно-правового акта та її структурні частини; 2) структурна частина законодавства (галузь).

З огляду на наявність зв'язків усередині кримінального закону (які ми називаємо системоутворюючими) та таких зв'язків, які виходять за його межі (які ми називаємо системними), існує декілька позицій науковців. Так, частина науковців поділяє такі зв'язки в залежності від об'єкта, з яким взаємодіє та чи інша норма, на *галузеві* та *міжгалузеві* [129, с. 30–39]. Є. Васьковський такі зв'язки закону називає *близькі* та *віддалені* [61]. До близьких системоутворюючих зв'язків кримінального закону в такому випадку можна віднести зв'язки всередині самої норми або всередині цілого кримінального закону.

На думку О. Черданцева, таке розмежування, яке проводить Є. Васьковський на близькі та віддалені норми, не має практичного значення. Тут йдеться про «територіальні» та «просторові» зв'язки. «Просторові» зв'язки між нормами права він виявляє виходячи з системності законодавства і системи права. З точки зору системності права, це можуть бути зв'язки норм, які перебувають: а) в одній статті; б) в одному нормативному акті, в одному розділі, главі кодифікаційного акта; в) в різних розділах, главах і т.п. нормативного акта; г) в різних нормативних актах, прийнятих одним і тим же державним органом; д) в різних нормативних актах, прийнятих різними державними органами. З точки зору системи права, це можуть бути зв'язки норм: а) одного інституту; б) різних інститутів, але однієї галузі; в) різних галузей [355, с. 118]. За яким принципом здійснюється розподіл на просторові та територіальні зв'язки, нам незрозуміло, адже навіть сама назва одного з видів зв'язків – «територіальні» – походить від поняття «територія», що позначає «простір, на якому поширені певні явища» [225, с. 524].

У даному випадку не бачимо ґрунтовних аргументів на підтримку тієї чи іншої позиції, адже суть зводиться до наступного: в одному випадку йдеться про зв'язки всередині кримінального закону, в іншому випадку – йдеться про

зв’язки кримінального закону чи його приписів з елементами структур інших галузей законодавства.

Отже, видається правильним наведений нами раніше поділ зв’язків кримінального закону в залежності від меж їхнього поширення на *системні* та *системоутворюючі*. Системоутворюючі, своєю чергою, слід поділити на *близькі* та *віддалені*, а системні зв’язки – на *безпосередні* та *опосередковані*.

До близьких системоутворюючих зв’язків за доцільно віднести зв’язки усередині статті кримінального закону; зв’язки в межах одного інституту. До віддалених системоутворюючих зв’язків пропонуємо віднести зв’язки між приписами кримінального закону, що знаходяться у різних частинах КК України. Якщо говорити про системні безпосередні зв’язки, то вважаємо, що до них слід віднести зв’язки між приписом кримінального закону, його інститутом та нормативно-правовим документом, який перебуває у зв’язку з ними без необхідності використання для тлумачення інших нормативно-правових документів. Відповідно, до опосередкованих системних слід віднести такі зв’язки, коли приписи кримінального закону тлумачаться з урахуванням положень інших нормативно-правових актів, які, своєю чергою, потребують тлумачення з урахуванням приписів інших нормативно-правових актів.

Крім цього, у дослідженні пропонуємо здійснити *поділ зв’язків кримінального закону за критерієм врахування форми чи змісту правових категорій*:

1. Структурні зв’язки правових категорій (діють із врахуванням складових системи та їх взаємного розташування і взаємодії).

2. Функціональні зв’язки правових категорій (діють із врахуванням змісту правових категорій).

3. Логічні зв’язки правових категорій (діють із врахуванням форми правових категорій).

Структурні зв’язки правових категорій. Як зауважує Л. Тіунова, під час вивчення системи та структури системи, головною увагою користуються

структурно-функціональні моменти, характер існуючих у правовій системі взаємозв'язків, взаємодій їх елементів [310, с. 48].

Для того, щоб правильно дослідити структурні системоутворюючі зв'язки, в першу чергу необхідно встановити, що розуміють під структурою.

На думку О. Старіша, під структурою системи розуміють сукупність внутрішніх сталих та істотних зв'язків між елементами, яка визначає основні властивості системи. При цьому робиться акцент на тому, що структуру утворюють найсуттєвіші та найякісніші відношення між об'єктами. Ці відношення формують саме ті системні властивості, які задають закони існування та функціонування системи, забезпечують збереження її основних властивостей при різноманітних зовнішніх і внутрішніх змінах. Як пояснює О. Старіш, необхідно чітко розуміти відмінність між поняттями «структура» та «система». Під структурою розуміють сітку взаємопов'язаних елементів, якісна природа яких не враховується, і головна увага спрямована на їх зв'язки. Система ж представляє об'єкт одним цілим зі всіма характерними для неї внутрішніми та зовнішніми зв'язками і властивостями, акцентуючи при цьому увагу на якісній специфіці елементів, які задають цілісність об'єкта [297, с. 93].

Філософи у своїх висловлюваннях стосовно понять «структури» та «системи» не такі категоричні. Так, згідно з філософською енциклопедією, структура – відносно стійке об'єднання елементів, їх співвідношення та цілісність об'єктів. Найбільш часто поняття «структура» вживається у поєднанні з поняттям «система», причому в літературі немає чіткого і єдиного погляду на їх співвідношення, що породжує відмінності як у визначеннях структури, так і у визначеннях системи. Як зауважують філософи, системний аналіз дозволяє виокремити елементи системи та їх взаємовідносини. Структура не усвідомлюється поза системою, як і система в своїй основі завжди структурна. Ні елементи самі по собі, ні їх співвідношення не дають повної структурної картини об'єкта: елементи і їх відношення утворюють структуру тільки тоді, коли співвідношення елементів набувають характеру стійких внутрішніх зв'язків і на цій основі виникають цілісні ознаки системи, які

виявляються у її зовнішніх зв'язках [226, с. 140–141]. Дещо відмінну позицію висловлює П. Йолон, який зауважує, що структура (лат. structura – будова, розміщення, порядок) – спосіб закономірного зв'язку між складовими предметів і явищ природи та суспільства, мислення та пізнання, сукупність істотних зв'язків між виокремленими частинами цілого, що забезпечує його єдність; внутрішня будова чого-небудь [118, с. 611]. Такої ж позиції дотримується А. Козявін, який під структурою розуміє сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують його цілісність і тотожність самому собі, тобто збереження основних ознак при внутрішніх і зовнішніх змінах [138, с. 17].

На думку О. Бойка, під структурою зазвичай розуміють поелементне утворення об'єкта і стійкість зв'язків між елементами змісту. Структурність – необхідний атрибут всіх реально існуючих об'єктів і систем. Система включає рух і зміну явищ і знань про них, структурі ж належить роль консервуючого начала, що страхує цілісність об'єкта. Але ця цілісність постійно випробовується через контакти з оточуючим світом. Структура – внутрішня, закрита характеристика об'єкта; система – зовнішня верифікація факту і цілісності об'єкту, зовнішня або «незалежна» оцінка його змісту, структури й адаптаційних можливостей [40, с. 13, 443].

Розмірковуючи про структуру такої правової категорії, як кримінальний закон чи інший нормативно-правовий акт, розуміємо, що структурою нормативно-правового акта переважно вважають його внутрішню побудову. Під час створення нормативних актів правотворець має керуватися положенням, що їх структура має бути однаковою. Вироблення єдиної системи і структури буде сприяти найбільш послідовному викладу правових приписів, допоможе уникнути прогалин правового регулювання [163, с. 141].

То що ж собою являють внутрішні структурні зв'язки кримінального закону? Вважаємо за необхідне віднести до системоутворюючих структурних зв'язків кримінального закону наступні:

- зв’язок між структурними елементами статті кримінального закону лише в її межах (зв’язок між диспозицією та санкцією, між диспозицією та назвою статті, між диспозицією статті та її приміткою);

- зв’язок між статтею кримінального закону чи її структурним елементом з іншою статтею кримінального закону чи її елементом у межах одного розділу (інституту) однієї частини КК України;

- зв’язок між статтею кримінального закону чи її структурним елементом з іншою статтею кримінального закону чи її елементом у межах різних розділів (інститутів) однієї частини КК України;

- зв’язок між статтею кримінального закону чи її структурним елементом з іншою статтею кримінального закону чи її елементом в межах різних частин КК України.

Зазначені системоутворюючі структурні зв’язки розташовано нами по мірі спадання їх сили.

А. Фєдосєєв звертає також увагу на наявність і іншого зв’язку норми права. На даний зв’язок мало хто з науковців звертає увагу, оскільки він видається цілком логічним для них і, напевно, таким, що не потребує підтвердження про його існування. Як влучно зауважує А. Фєдосєєв, структурна організація правової норми і стаття нормативного акта – поняття нетотожні, що між ними можуть бути деякі незбіги, оскільки законодавець виходить із необхідності більш компактного викладу нормативних приписів з метою їх найбільш легкого сприйняття. Але беззаперечним є і те, що структурну організацію правової норми не можна протиставляти статті нормативного акта, між ними існує тісний зв’язок, оскільки перша передбачає характер другої і слугує основою для її логічної побудови. Тому правотворчий орган повинен намагатися максимально відтворити у змісті статті нормативного акта структурну організацію правової норми, особливо у тих випадках, коли ця відповідність можлива і корисна для практики застосування правових норм [337, с. 149].

Як відомо, однією з особливостей кримінального закону є те, що він використовує термінологію інших галузей законодавства, зокрема кримінально-процесуального, конституційного, цивільного, економічного, адміністративного, податкового та інших. З огляду на це, *структурні зв'язки* кримінального закону слід поділити у залежності від структури права та її категорії на:

- вертикальні міжгалузеві зв'язки;
- горизонтальні міжгалузеві зв'язки.

Так, до вертикальних міжгалузевих зв'язків кримінального закону можна віднести ієрархічний його зв'язок з конституційним законодавством, міжнародним законодавством, кримінально-виконавчим та кримінально-процесуальним законами. Відповідно, норми Конституції та міжнародних нормативно-правових актів, ратифікованих Верховною Радою України, мають вищу юридичну силу у порівнянні з кримінальним законом. Зв'язки ж з кримінально-процесуальним та кримінально-виконавчим законами окремі науковці називають генетичними [41, с. 215]. До горизонтальних міжгалузевих зв'язків можна віднести зв'язки з галузями цивільного та адміністративного права. Такі міжгалузеві зв'язки, проте не кримінального закону, а кримінального права, стали предметом дослідження російського вченого Н. Пікурова [247, с. 220].

Д. Гончаров зв'язки матеріального і процесуального законодавства називає предметно-системними і пояснює, що це такі зв'язки, які встановилися між суспільними відносинами, котрі складають предмет правового регулювання кримінального і кримінально-процесуального законодавства, що проявляються в направленості кримінально-процесуальних відносин на реалізацію в необхідних випадках кримінально-правових відносин [88, с. 22].

Прибічники іншої позиції погоджуються з наявністю взаємозв'язку положень кримінального та кримінально-процесуального закону, проте зауважують, що він не є таким, як трактують його інші науковці, а саме: процесуальне право не є наслідковим у відношенні до матеріального права [26, с. 102; 140, с. 77, 81; 311, с. 165].

Водночас Є. Письменський, О. Черданцев вважають, що кримінально-виконавчі та кримінально-процесуальні правовідносини є похідними від кримінально-правових і співвідносяться з ними, як форма і зміст [249, с. 505; 359, с. 40]. В. Божьєв та Е. Фролов ключове місце у взаємозв'язку кримінально-правових норм та норм кримінального процесу надають нормам кримінального закону, адже саме кримінально-правові відносини можуть стати передумовою виникнення кримінально-процесуальних відносин [42, с. 91]. Схожої позиції дотримуються і М. Палій та Є. Назимко, які звертають увагу на те, що якби не було кримінального права, то кримінально-процесуальне було б безпредметним [233, с. 125].

О. Бойко ж зауважує, що галузь кримінально-процесуального права порівняно недавно відділилася від кримінального права, а тому донині має потребу опиратись на регулюючі можливості базової чи первинної галузі [40, с. 340, 342].

Таким чином, юридична сила кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законів є однаковою, хоча кримінально-процесуальний та кримінально-виконавчий є похідними щодо кримінального закону.

До горизонтальних міжгалузевих зв'язків слід віднести зв'язки кримінального закону з такими галузями законодавства, як цивільне, адміністративне, екологічне, податкове, оскільки кримінальний закон регулює ту саму сферу відносин, що і зазначені галузі. В основному з цими галузями законодавства взаємодіють норми Особливої частини кримінального закону, на що звертають увагу такі науковці, як М. Бару [20], О. Бастрикіна [22], Ю. Баулін, А. Безверхов [26, с. 102], В. Борисов, Л. Кривоченко [159, с. 18], В. Лук'янов [179], Н. Пікуров [247] та інші.

Зв'язки субординації, координації. На думку В. Афанасьєва, структурні зв'язки бувають координаційними (забезпечують упорядкованість компонентів одного рівня організації) і субординаційними (направлені на підпорядкування компонентів різних рівнів) [41, с. 47–48]. Отже, структура соціальної

організації характеризується такими типами відносин компонентів, як субординації та координації.

Як відомо, субординація (пізньолатинське subordinatio, від лат. sub – під і ordination – упорядкування, приведення в порядок, організація) – вид службових відносин, що передбачає обов'язковість для нижчої за рангом (посадою, званням) службової особи виконання рішень (наказів) і вимог вищестоящої особи, а також додержання у цих правовідносинах правил службової дисципліни, етики і відповідальності. В юридичній науці і практиці термін «субординація» використовується також для характеристики взаємовідносин між органами управління нижчого і вищого рівнів та взаємозв'язків (ієрархії) нормативно-правових актів різної юридичної сили: законів, указів Президента України, постанов Уряду тощо [214, с. 682].

Координація (пізньолатинське coordinatio, від латинського co… – префікс, що означає спільність, сумісність, і ordination – упорядкування) – узгодження, поєднання, приведення до певного порядку чи відповідно до поставлених завдань складових частин чогось (понять, дій, речей тощо). Є функцією соціального управління, яка полягає в узгодженні, впорядкуванні різних частин системи управління. Координація у державному управлінні – одна з управлінських функцій, зміст якої полягає у забезпеченні впорядкування взаємозв'язків і взаємодії між учасниками процесу державного управління з метою узгодження дій та об'єднання зусиль на вирішення загальних завдань [165, с. 345–346].

Як ми вже неодноразово зауважували, кримінальний закон у повній мірі володіє ознакою системності кримінально-правових норм, які своєю чергою є ієрархічними і внутрішньоорганізованими. Організованість, як зауважує Є. Тєнчов, передбачає інтеграцію цих норм в інститути і координацію між останніми, а ієрархічність – наявність між інститутами відносин субординації [305, с. 60]. Як зауважує науковець, однією із закономірностей формування і функціонування системи права є виокремлення законодавцем у структурі кримінальних кодексів Загальної та Особливої частин, кожна з яких закріплює

різні види кримінально-правових інститутів. Відтак у кримінальному законі правомірно закріплюють у структурі кодексів дві підсистеми юридичних інститутів (загальну і спеціальну). Підсистема інститутів Загальної частини кримінального закону має ієрархічний характер. Її утворюють: основний інститут функцій, визначені ним генеральні інститути злочину та покарання і деталізуючі їх загальні інститути. Між загальними інститутами одного рівня існують зв'язки координації [305, с. 63].

Досліджуючи зовнішні зв'язки кримінального закону варто приділити увагу ієрархії органів виконавчої, судової та законодавчої влади. Хоча кримінальне законодавство становить лише КК, проте вплив усіх органів влади на нього через прийняття певних нормативних актів, так чи інакше пов'язаних з ним, є постійним. Яким саме законом чи іншим нормативно-правовим актом потрібно керуватися у тій чи іншій ситуації, якому з них надати перевагу, ми можемо визначитись, лише правильно визначивши зв'язки кримінального закону, а точніше його окремого припису, з тим чи іншим нормативним актом, що посідає вище місце в ієрархії нормативно-правових актів серед інших, які також перебувають у взаємозв'язку з приписом кримінального закону, та має вищу юридичну силу у порівнянні з ними.

Хоча ми у своїх дослідження обґрунтували необхідність віднесення зв'язків координації та субординації до структурних зв'язків, частина науковців мають іншу позицію щодо цього питання. Зокрема, як відзначає Л. Тіунова, структура будь-якої системи безпосередньо пов'язана з її функціонуванням [310, с. 49], такої ж позиції дотримується і Р. Тополевський [316, с. 182], а С. Полєніна відзначає, що зв'язки координації та субординації слід відносити до функціональних зв'язків будь-якої органічної системи. Прикладом координаційного зв'язку в системі законодавства науковець наводить відносини між галузями законодавства, а прикладом субординаційних (ієрархічних) зв'язків – зв'язки, що складаються в межах однієї галузі законодавства між простими та кодифікаційними актами. Водночас дослідниця здійснює поділ зв'язків функціонування на предметно-функціональні (до яких

відносить зв’язки координації та субординації) та зв’язки управління [255, с. 22–23]. Проте з наведеного С. Полєніною видається неможливим розмежування зв’язків субординації та зв’язків управління, адже роз’яснення їх змісту науковцем ідентичне.

Значна частина науковців віддає перевагу дослідженню функціональних зв’язків над структурними, пояснюючи це великою кількістю досліджень структурних зв’язків. До таких науковців можна віднести Ю. Власова, І. Спасибо-Фатєєву, О. Черданцева [66, с. 74; 296, с. 18]. Проте їх дослідження проводились стосовно права загалом та тлумачення права. Ми ж проводимо дослідження стосовно системного тлумачення кримінального закону, де основне місце посідає структура статті кримінального закону, структура кримінального закону, його зв’язки та система кримінального закону, якою він є. Не заперечуючи необхідність дослідження функціональних зв’язків, ми водночас і не ідеалізуємо їх.

Функціональні зв’язки правових категорій. Як зауважує В. Кірін, якщо припис є частиною цілого, складовою частиною закону, галузі законодавства, то і дії припису, виконання покладених на нього функцій не є ізольованими і завжди пов’язані з діями інших приписів. Таким чином, між приписами існують закономірні, такі, що базуються на системності, зв’язки, які науковець називає функціональними. Ми цілком погоджуємося з його позицією у тому, що виявлення зв’язків між приписами слід розглядати як необхідну умову застосування діючих приписів і розробки законопроектів [129, с. 30].

Вважаємо, що, досліджуючи функціональні зв’язки кримінального закону, слід виходити із таких його елементів: припис кримінального закону, кримінальний закон.

О. Черданцев [355, с. 120–137] свого часу та Ю. Власов [66, с. 74–80] і пропонують науковцям особливу увагу під час використання системного способу тлумачення звернути на функціональні зв’язки між нормами права. Так, Ю. Власов виявляє наступні зв’язки: 1) зв’язок норми права, що тлумачиться, з нормами, які розкривають зміст терміна, використаного у цій

нормі; 2) зв’язок норми права, що тлумачиться, з оперативними нормами; 3) зв’язок норми права, що тлумачиться, з нормами права, виданими зі спеціальною метою доповнити, змінити або уточнити таку правову норму; 4) зв’язки відсилкових статей; 5) зв’язок між загальними і спеціальними нормами права; зв’язок між загальними та виключними нормами права; 6) зв’язок норм, що не перебувають у співвідношенні загальних і спеціальних, які регулюють однорідні або схожі суспільні відносини; 7) зв’язки бланкетних норм права; 8) зв’язок норми права, що тлумачиться, з колізійними нормами; 9) зв’язок норми права, що тлумачиться, з принципами права.

Видається, що тут під оперативними нормами розуміються такі, які відмінюють, наприклад, застарілі нормативні акти, які вступили в протиріччя основному законодавству [359, с. 47]. Водночас, оперативність у тлумачному словнику роз’яснюється як безпосереднє здійснення чого-небудь, виконання якогось завдання; пов’язаність із безпосереднім практичним виконанням яких-небудь завдань; здатність правильно і швидко виконувати ті чи інші практичні завдання [224, с. 465]; доповнення – додавання чого-небудь до того, що вже є або відоме, його наповнення [223, с. 590], зміна – перехід, перетворення чогось у щось якісно інше [223, с. 768]. Крім цього, загальний пояснюється як такий, що містить основне, суттєве, без подробиць [223, с. 691], спеціальний – призначений виключно для кого-, чого-небудь; який має особливе призначення [225, с. 370], виключний – який становить виняток серед загальних правил; винятковий, особливий [223, с. 213], однорідні – які належать до того самого роду, розряду, характеризуються однаковими рисами, ознаками [224, с. 440]. З огляду на дію щодо певного кола суб’єктів, П. Рабінович визначає загальні норми як такі, що діють на всіх однойменних суб’єктів; спеціальні – на певну групу однойменних суб’єктів, виняткові – у передбачених законом випадках вилучають, усувають дію норм щодо певних суб’єктів [290, с. 135].

Такі дослідження є цікавими для нас, проте звернемо увагу на те, що ці зв’язки розглянуто щодо «*норми права*», причому без конкретизації та проекції

на кримінальне право, тому наявність більшої частини із перелічених зв'язків для системного тлумачення кримінального закону потребує перегляду.

Таким чином, враховуючи те, що зв'язки кримінального закону поділяються на системні та системоутворюючі, пропонуємо наступну класифікацію функціональних зв'язків.

У першу чергу до внутрішніх функціональних зв'язків кримінального закону необхідно віднести: а) зв'язок припису, що тлумачиться, з приписами, які розкривають зміст терміна, використаного у цьому приписі, якщо припис, що розкриває зміст терміна, міститься у кримінальному законі; б) зв'язки відсилкових статей; в) зв'язок статей кримінального закону, які містять загальні і спеціальні норми; г) зв'язок статей кримінального закону, які містять загальні та виключні норми; д) зв'язок статей, які містять норми, що не перебувають у співвідношенні загальних і спеціальних, але регулюють однорідні або схожі суспільні відносини.

До зовнішніх функціональних зв'язків приписів кримінального закону слід віднести: зв'язок із приписами Конституції України; зв'язок з нормами міжнародного права; зв'язок припису кримінального закону з принципами права; зв'язки приписів кримінального закону, які виникають унаслідок наявності у них бланкетних диспозицій норм.

Вже у разі наявності бланкетних норм у тій чи іншій статті КК України, якщо безпосередньо за її допомогою не можна здійснити вичерпне тлумачення, слід розглядати всю сукупність зв'язків, на які вказує Ю. Власов.

На думку І. Спасибо-Фатєєвої, у функціональних зв'язках під час тлумачення вагома роль відводиться дефінітивним положенням, значення яких полягає в розкритті термінів, що використовуються у законах. Однак часто в законах дефініції взагалі не мітяться, внаслідок чого виникає потреба у тлумаченні тих чи інших понять [296, с. 18].

Видається, що варто докладніше зупинитися на функціональних зв'язках такої правової категорії, як галузь законодавства «кримінальне право» з іншими галузями.

Як відомо, основними функціями кримінального закону є регулятивна та охоронна, функції ж кримінального закону та кримінального права перебувають у взаємному зв'язку. Проте погляди з даного приводу неоднозначні. Деякі науковці зауважують, що кримінальне право та кримінальний закон виконують лише охоронну функцію, беручи таким чином участь у регулюванні суспільних відносин [233, с. 125]. Окремі науковці, наприклад І. Шмаров, В. Коняхін [144, с. 145], говорили про наявність, окрім інших функцій галузей права і про виховну функцію, попереджувальну функцію, функцію соціального контролю та функцію посилення моральних заборон. Як аргументи наявності виховної функції, І. Шмаров наводить наявність у КК педагогічних положень про заходи виправно-трудового впливу, заходи суспільного впливу, заходи виховного впливу [378, с. 61]. Таку ж позицію стосовно наявності виховної функції кримінального закону займає і Р. Кравцов [156, с. 288]. З цього приводу В. Грищук зауважує, що найважливішими функціями об'єктивного кримінального права, його основними напрямами впливу на суспільні відносини є такі функції: 1) інформативна; 2) регулятивна; 3) охоронна; 4) виховна. Щодо функцій суб'єктивного українського кримінального права, то тут науковець підтверджує наявність охоронної функції, яка реалізується через охоронні правовідносини, та виховної функції, що реалізується як через регулятивні, так і через охоронні кримінальні правовідносини [92, с. 761].

Ряд науковців вважають, що існують і інші функції, такі як організаційно-інтегративна, соціально-економічна, інформаційно-комунікативна, культурно-виховна, регулятивно-аксіологічна [134, с. 117].

З огляду на зазначене, слід віднести до основної функції приписів Загальної частини КК України регулюючу функцію, а до приписів Особливої частини КК України – охоронну функцію. Такі висновки є небезпідставними, адже статті Загальної частини спрямовані на врегулювання кримінально-правових відносин, які виникають з моменту вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке підпадає під ознаки злочину. Такі приписи

кримінального закону відповідно регулюють загальні положення; визначають, що відносимо до закону про кримінальну відповідальність; поняття злочину, його види та стадії; звільнення від кримінальної відповідальності; покарання та його види; призначення покарання та ін.

Оскільки регулююча функція приписів кримінального закону в Загальній частині КК України є домінуючою, то за відповідними горизонтальними зв'язками такі приписи найтісніше пов'язані з приписами кримінально-процесуального закону. Такий зв'язок виникає внаслідок того, що основною функцією положень кримінально-процесуального закону є регулююча функція, яка при цьому виконується у межах кримінально-правових відносин, що виникають у разі вчинення злочину.

Як ми вже зауважили, основною функцією приписів Особливої частини КК України є охоронна. Знову ж таки, для виконання цієї функції кримінальний закон перебуває у зв'язку із кримінально-процесуальним законом. Так, ст. 23 КПК України спрямована на виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину, а ст. 23-1 передбачає вжиття заходів для усунення таких причин та умов. Крім цього, значна частина приписів кримінального закону за системними функціональними зв'язками пов'язана із приписами адміністративного закону, а точніше із приписами, що розміщені в Основних положеннях Кодексу про адміністративні правопорушення України, оскільки і у них основною функцією є охоронна. Як зауважує Л. Брич, між такими приписами існує співвідношення певного характеру (ми б зауважили, що це системний функціональний зв'язок – *Т.К.*). Характер співвідношення між нормами адміністративного та кримінального закону, на думку науковця, може мати такий характер: 1) склад злочину і склад адміністративного правопорушення передбачені нормами, що конкурують між собою; 2) склад адміністративного правопорушення і склад злочину є суміжними між собою; 3) склад адміністративного правопорушення і склад злочину передбачені нормами, що перебувають у колізії [56, с. 35].

На думку іншого науковця, О. Бойка, сусідство адміністративного та кримінального права запрограмоване близькістю їх предметів і методів. У результаті на міждисциплінарній межі назбиралась значна частина схожих деліктів, і вона буде збільшуватись у зв'язку із постійним ускладненням соціальної організації людства [38, с. 42]. У наступній своїй праці О. Бойко зауважує, що про високу ступінь спорідненості кримінального та адміністративного права свідчить зіставлення галузевих кодексів: 1) у сфері завдань; 2) за принципами переслідування деліктів; 3) за формами вини; 4) за віком відповідальності; 5) за крайньою необхідністю; 6) на неосудністю і її правовими наслідками; 7) за загальними правилами призначення покарання; 8) за переліком пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин; 9) за строками давності та т.п. [41, с. 110].

Окрім цього, донедавна йшлося про наявність так званої адміністративної преюдиції, повернення до використання якої залишається актуальним і на сьогоднішній день. Як зауважує В. Тацій та В. Сташис, в КК України 2001 року у статтях Особливої частини відмовились від вказівки на адміністративну преюдицію як умову кримінальної відповідальності. Така умова призводила до того, що адміністративні проступки при повторному їх вчиненні автоматично визнавались злочинними діями. Значна частина норм КК України 1960 року, якими були передбачені формальні склади злочинів (це стосується і норм з адміністративною преюдицією), трансформовані в новому кодексі в норми, які мають матеріальні склади злочинів [49, с. 76; 302, с. 50]. Про проблеми, які виникали під час внесення змін до кримінального закону статей із адміністративною преюдицією вказувала, і С. Коліна, яка зауважувала, що законодавець, декриміналізуючи у 1982 році повторну дрібну спекуляцію, у 1986 році знову включає її в КК, проте з подвійною адміністративною преюдицією. Такі зміни пояснюються неврахуванням думки вчених під час розробки та обговорення законопроектів [124, с. 66]. Проте частина науковців знову піднімає питання з приводу повернення адміністративної преюдиції. Так, О. Бойко звертає увагу науковців та законотворців на те, що доктрина має

повернутись до обговорення питання необхідності і межах використання міжгалузевих преюдицій – на благо юриспруденції та для посилення кримінально-правових заборон [38, с. 43].

Ряд науковців вважають, що до функціонального призначення кримінально-правових відносин належать регулятивні та охоронні правовідносини [302, с. 52]. А. Козявін зауважує, що традиційно право наділяють юридичними функціями (регулятивною та охоронною) і соціальними функціями, перелік яких і термінологія для їх позначення в юридичній літературі ще до кінця не визначені. Щодо соціальних функцій права в цілому, то науковець визначає економічну, політичну, ідеологічну, культурно-історичну і функцію соціального контролю [138, с. 75–76].

Б. Разгільдієв заперечує факт наявності регулятивних відносин у кримінальному праві, з чим ми категорично не погоджуємось. Він зауважує, що кримінальне право за своєю сутністю не може бути регулятивним, а тому і не може породжувати регулятивні правовідносини [275, с. 104]. Ми не можемо погодитись із вказаними положеннями, оскільки вони можуть видатися правильними лише під час розгляду Особливої частини КК України. Так, зокрема, в Загальній частині КК України визначаються загальні положення, вина та її форми, обставини, що виключають злочинність діяння, звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його види й ін. У той же час, і в Особливій частині КК України наявні норми, які свідчать про наявність регулятивних правовідносин. Наприклад, до регулятивних можна віднести відносини, що виникають у разі застосування ч. 4 ст. 307 КК України щодо «особи, яка добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги і вказала джерело їх придбання…», проте вони не виключають наявність охоронюваних відносин, що виникають у разі застосування цієї статті, та спрямовані на розкриття «злочинів, пов’язаних з їх незаконним обігом…» та збереження суспільних відносин, що оберігаються кримінальним законом.

Логічні зв'язки правових категорій кримінального закону. Кожен науковець має свою власну точку зору з приводу того, як мають називатися зв'язки між нормами і чим вони характеризуються. Так, Г. Чернобель вважає, що це логічні зв'язки. Він зауважує, що логічна взаємообумовленість правових норм на різних рівнях їх змістовного функціонування, їх різноманітні логічні зв'язки і взаємовідносини (як галузеві, так і міжгалузеві) – універсальний логічний параметр нормативно-правової системи. Кожна правова норма – визначене кільце в загальній нормативній ланці діючого законодавства. У процесі функціонування, на думку науковця, вона логічно пов'язана з цілим арсеналом інших норм права і реалізується повною мірою лише в рамках цілісного нормативно-правового утворення [361, с. 41].

З даного приводу можемо зауважити, що мислення – процес логічний. Фактично будь-які дії з розміщення норм права в тій чи іншій частині маси законодавства має бути логічним. Як зазначається у тлумачному словнику, однім із тлумачень поняття «логіка» є «внутрішня закономірність» або «хід міркувань, умовиводів» [224, с. 101]. Оскільки законодавство (зокрема кримінальний закон) є системою, то, відповідно, зв'язки між елементами системи (а також і структури системи) мають бути логічними. Тут враховується юридична сила норми; юридична сила нормативного акта; галузь права (тобто сфера впливу норми права та предмет її впливу) та ін. Проте законодавство є системою, яка певною мірою створюється суб'єктивно. Ознакою системи є наявність її взаємопов'язаних елементів і ці елементи пов'язані саме системними зв'язками, які за своєю природою жодним чином не суперечать законам формальної логіки. Таким чином, у своєму дослідженні щодо даної категорії зв'язків ми переконані у необхідності назви «системні» зв'язки та «системоутворюючі» зв'язки.

П. Недбайло наполягає на тому, що для з'ясування дійсного змісту норми права важливе значення має логічний зв'язок норм права, який відрізняється від системного тим, що зміст норми права розкривається тут не на підставі місця, яке займає норма в системі даного акта, а на основі загальних принципів

законодавства, тобто ширшого зв'язку норм права. У цьому і полягає особливість логічного способу тлумачення, а саме: у зіставленні правової норми, що тлумачиться, з іншими нормами в аспекті загальних вимог права [66, с. 55].

Зв'язки кримінального закону із його принципами частина науковців вважає за необхідне відносити до функціональних зв'язків. Проте, на нашу думку, із цією позицією можна було б погодитись, якби такі принципи були чітко прописані у КК України. Оскільки на даний момент вони не закріплені як такі у кримінальному законі, а лише виокремлюються науковцями серед інших його приписів, то вважаємо за необхідне дослідити їх окремо.

Зв'язки правових категорій кримінального закону з принципами. Значну увагу науковцями приділено встановленню структурних, функціональних та логічних зв'язків, оскільки вони є більш вираженими і завдяки цьому зручними для дослідження. Проте вплив на кримінальний закон загалом та на окремі його структурні частини здійснюють також принципи кримінального закону та принципи права. Як відомо, у КК України ці принципи не винесено в окремий розділ чи статті кодексу [371, с. 85], як виокремлено в деяких інших сусідніх країнах, але унаслідок цього взаємозв'язок не стає меншим. Питанням дослідження окремих принципів приділили увагу ряд науковців [82, с. 120–132; 97, с. 80; 128, с. 250; 186, с. 123; 210, с. 62; 329, с. 6; 343, с. 38; 359, с. 32–33; 371, с. 91], для нашого ж дослідження найбільш цікавим є врахування законодавцем зв'язку кримінального закону з відповідними принципами під час формулювання його приписів і те, яким чином можна використовувати такі зв'язки під час системного тлумачення кримінального закону.

Інші зовнішні зв'язки кримінального закону. На думку О. Бойка, в кримінальному законі наявні прямі вказівки про його зовнішні детермінанти. Так, системний вплив середовища згадується в наступних позиціях та варіантах: 1) пряма залежність КК від Конституції та міжнародного права; 2) обіцянка ігнорувати різноманітні варіанти соціальної ідентифікації злочинця з метою досягнення ідеалу рівності; 3) кримінальна відповідальність і

покарання ставляться у залежність від обставин, зовнішніх для злочину; 4) зв'язок кримінальної відповідальності з місцем злочину, фактом його засудження в іншій державі і наявності відповідних договорів; 5) ставка на вік і стан здоров'я та т.п. [40, с. 393]. М. Клейменов говорить про зв'язок кримінального закону із кримінально-правовим прогнозуванням [131, с. 180–182]. Є. Прянішніков звертає увагу на те, що законодавчий акт знаходиться у складній системі зв'язків з рядом інших явищ. Одним із таких зв'язків є наступна єдність: явище дійсності – поняття – термін. Основним, визначальним та первинним у цій єдності є дійсність. Поняття є відображенням дійсності у свідомості людей, а термін є словесним виразом поняття. Іншою ознакою цієї єдності є те, що самим непостійним та мінливим елементом у ній є явище дійсності, більш незмінними поняття і найбільш стійкими є терміни [270, с. 114].

Ю. Власов звертає увагу на визначення зв'язків тлумачення норм права і державної політики залежно від напрямків її проведення та шляхи впливу соціальних інтересів на тлумачення правових норм. Як зауважує науковець, соціальні інтереси здійснюють опосередкований вплив на тлумачення норм права через державну політику і систему правових норм, систему цінностей, суспільних норм і суспільну свідомість та безпосередньо через суб'єктів тлумачення, котрі є носіями цих інтересів [65, с. 11, 14]. По суті, про те саме йдеться і у М. Ковальова, який зауважує, що кримінальний закон є явищем політичним [133, с. 75], а, отже, вплив політики на нього є постійним. М. Шаргородський надає вагомого значення зв'язку тлумачення закону з правосвідомістю особи, яка тлумачить закон. Таку позицію відстоює науковець у зв'язку з тим, що в залежності від того, яку ідеологію та інтереси якого класу відстоює особа, яка здійснює тлумачення, ці норми будуть витлумачені тим чи іншим чином [373, с. 173]. М. Ковальов із цього приводу зауважує, що особливо яскраво такий вплив правосвідомості буде проявлятись у тому випадку, коли береться до уваги індивідуальний рівень правосвідомості особи, яка може впливати на законодавчі рішення [132, с. 73] або приймати рішення

стосовно офіційного тлумачення того чи іншого закону, що здійснюють судді Конституційного Суду України.

З огляду на вказане, вважаємо обґрунтованим під час визначення поняття системного тлумачення кримінального закону включення до нього такої істотної ознаки, як потреба *врахування системних та системоутворюючих зв'язків кримінального закону*.

Крім уже вказаних ознак, слід також звернути увагу на те, що системне тлумачення кримінального закону – це спосіб тлумачення, тому у формулюванні його ознак та поняття потрібно врахувати і це. Загалом науковці не надають особливого значення визначенню понять способів тлумачення. Так, проаналізувавши дослідження Ю. Власова, можна зробити висновок, що основною відмінністю логічного способу [66, с. 54], мовного способу [66, с. 65], системного способу [66, с. 71], історичного способу [66, с. 81] є наявність характерних для них прийомів та правил тлумачення.

М. Дурманов пояснював граматичне (філологічне) тлумачення як уяснення смислу закону шляхом етимологічного і синтаксичного розбирання буквального тексту закону [102, с. 295]; системне тлумачення як зіставлення аналізованого припису кримінального закону з іншими положеннями того ж закону або іншого закону [102, с. 299]; історичне тлумачення як встановлення смислу закону шляхом дослідження тих уявлень, які були покладені в основу закону [102, с. 302].

П. Люблінський вважав, що історичне тлумачення – встановлення смислу на основі історії закону (мотивів законодавця, підстав його прийняття), а системного – встановлення смислу із зіставлення даного законодавчого припису з іншими [180, с. 97].

О. Черданцев у своїх дослідженнях вважав за необхідне оперувати наступними термінами і їх поняттями: «прийом» – окрема дія (правило); «спосіб» – сукупність таких правил (прийомів), однорідних у певному сенсі; «метод» – сукупність разом взятих способів тлумачення [359, с. 120], отже

вважає, що окремий спосіб тлумачення може характеризуватись наявністю сукупності правил (прийомів), характерних для цього способу.

О. Піголкін, говорячи про окремі способи тлумачення правової норми, також звертає увагу на необхідність використання певних прийомів у залежності від виду тлумачення [244, с. 53, 76, 87].

Оскільки системне тлумачення кримінального закону – це спосіб його тлумачення, а спосіб передбачає наявність певних дій, прийому або системи прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось» [225, с. 390], то ще однією істотною ознакою системного тлумачення кримінального закону слід визнати *наявність певних прийомів, за допомогою яких здійснюється таке тлумачення.*

Хоча О. Черданцев і ототожнював поняття прийомів та правил способів тлумачення [359, с. 120], проте ми не вбачаємо для цього достатніх підстав, адже прийом – це спосіб виконання або здійснення чого-небудь; метод дослідження, вивчення чого-небудь [224, с. 891], а правило – в найпростіших випадках це речення виду: (при якихось умовах) дозволяється (чи вимагається) здійснити (чи не здійснити) таке (дії чи бездіяльність) [203, с. 329]. Таким чином, ці терміни слід розрізняти, і ототожнювати їх не можна, а наступною істотною ознакою системного тлумачення кримінального закону слід визнати *наявність певних правил, за допомогою яких здійснюється таке тлумачення.*

Оскільки дослідження прийомів та правил тлумачення щодо кожного зі способів потребує особливої уваги, а щодо системного тлумачення кримінального закону розглянуто науковцями лише поверхнево, то вважаємо за необхідне розглянути це питання в окремому розділі.

Крім цього, можна виокремити і інші ознаки системного тлумачення кримінального закону, проте вважаємо, що їх не слід вважати істотними, такими, які потрібно вносити до змісту цього поняття. До таких ознак можна віднести такі:

1. Якість застосування системного способу тлумачення кримінального закону перебуває у прямій залежності від якості систематизації законодавства та кримінального закону.

Стосовно систематизації, то у праві під нею розуміється діяльність щодо забезпечення системності права, щодо приведення діючих нормативних актів в єдину, узгоджену, цілісну систему; діяльність, спрямовану на впорядкування системи законодавства. У загальноправовій літературі вважається загальноприйнятим поділ систематизації на дві основні якісно відмінні у своїй юридичній природі форми: а) кодифікацію права і б) інкорпорацію діючих нормативних актів [163, с. 90; 166, с. 164; 182, с. 485]. На думку окремих науковців, систематизація законодавства здійснюється у таких формах, як інкорпорація, консолідація та кодифікація [37, с. 489; 171, с. 172; 290, с. 220]; інші ж виокремлюють ще форму обліку [51, 19–24]. На думку деяких науковців, існують лише такі види систематизації, як інкорпорація та кодифікація [90, с. 90–99, 127, с. 26; 231, с. 13–27; 300, с. 93; 376, с. 30].

Окремі дослідники розділяють такі поняття, як кодифікація та систематизація [385, с. 45]. Інші вважають, що кодифікація все-таки – це форма систематизації [166, с. 164; 182, с. 485; 366, с. 12], але в той же час, поряд із консолідацією, є також формою правотворчості [68, с. 163]. Деякі правознавці говорять про кодифікацію як про «більш високий вид правотворчості, що забезпечує системний розвиток права» [6, с. 15]. Проте в той же час не заперечують, що це форма систематизації, оскільки в її процесі здійснюється упорядкування нормативного матеріалу.

Ряд науковців найвищим етапом систематизації вважають «створення зводу законів». До них належать О. Бойко, В. Навроцький, Н. Пархоменко, В. Опришко [40, с. 362; 207, с. 420; 231, с. 21; 240, с. 236–237].

Поряд із систематизацією, як зауважують Л. Кругліков та Л. Смірнова, діє уніфікація, під якою вони розуміють здійснюваний правотворчими органами процес, що забезпечує єдине правове регулювання схожих (однорідних) або співпадаючих (тотожних) суспільних відносин під час

створення або вдосконалення нормативно-правових приписів або їх елементів [163, с. 15]. Як зауважують В. Ортинський та О. Марін, уніфікацією є фактично зворотній диференціації процес зменшення обсягу нормативного матеріалу, об'єднання чи усунення з тексту закону спеціальних чи конкретизуючих норм із збереженням існуючого обсягу криміналізації [232, с. 4].

Від рівня систематизації залежить система кримінального закону, її цілісність, наявність відповідних системних та системоутворюючих зв'язків. У разі формулювання відповідних правил системного тлумачення кримінального закону особливості їх застосування будуть залежати від належної систематизації кримінального закону та системи законодавства загалом. Чим вищий рівень систематизації – тим менша можливість помилки, і навпаки, чим більше ознак несистемності кримінального закону та системи законодавства – тим прискіпливіше слід ставитися до результатів системного тлумачення.

2. Використання системного способу тлумачення кримінального закону є обов'язковим у разі наявності відсильних та бланкетних норм.

Залежно від повноти відображення елементів юридичної норми в статті законодавчого акта, використовують три прийоми законодавчої техніки викладення норм: прямий (повний або, як зауважує М. Ковальов, простий [132, с. 144]), відсильний і бланкетний. Такої ж позиції дотримуються і інші науковці, зокрема О. Бахуринська [25, с. 63–68], А. Нечитайленко [222, с. 53–54], В. Соколов [295, с. 96–97], В. Риндюк [135, с. 140, 141], Ю. Старіш [297, с. 111–115] та інші. На сьогоднішній день найбільш ґрунтовні дослідження з вітчизняних науковців у цій сфері провела Г. Яремко, яка захистила дисертаційне дослідження на тему «Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України» [387].

Згідно з п. 3 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 8, 81 КК України (справа про зворотну силу кримінального закону в часі) від 19 квітня 2000 р. 6-рп/2000, в теорії кримінального права залежно від опису ознак конкретного

складу злочину розрізняють такі види диспозицій: проста, описова, відсильна, бланкетна і змішана [277]. При відсильному викладенні юридична норма викладається в різних статтях (частинах статей) одного й того самого або іншого законодавчого акта. При бланкетному викладенні відсутні елементи юридичної норми заповнюються правилами визначеного виду, що згодом можуть змінюватися, тобто дається «відкритий бланк», посилання на вид правил (наприклад, правила техніки безпеки). Відсильний та бланкетний прийоми викладення юридичних норм передбачають використання посилань – вказівок на те, що звертатися за якимось елементом юридичної норми слід до відповідної структурної частини (пункту, статті, глави, розділу) даного або іншого законодавчого акта, інших законодавчих актів у цілому або їх структурних частин, підзаконних нормативно-правових актів.

Як відомо, у бланкетній диспозиції відсилка робиться до положень інших нормативних актів, у яких містяться відсутні елементи даного нормативно-правового припису. Найбільш часто бланкетний спосіб викладу правової норми використовується в розділах про екологічні злочини, про злочини у сфері економічної діяльності, проти суспільної безпеки, безпеки руху і експлуатації транспорту, під час конструювання складів злочинів, пов’язаних з порушенням різних правил робіт, поводження з небезпечними для життя та людини речовинами і т.п. Звичайно, дані правила не можуть бути включені до тексту КК, оскільки це невиправдано збільшить обсяг правового матеріалу [163, с. 226]. А О. Бойко робить такий висновок: «бланкетність – фрагмент зв’язку закону з його найближчим (юридичним) середовищем [41, с. 105]. Як зауважує І. Бокова, конструювання значної кількості норм заставляє для правильності визначення і встановлення ознак об’єктивної сторони звертатись до багаточисельних підзаконних відомчих нормативних актів, що регулюють відносини в різних галузях права [43, с. 80].

Водночас, поряд із позитивами використання бланкетної диспозиції, наявні і деякі негативні сторони її використання або її неправильного використання. Зокрема, частина науковців вважає, що бланкетні норми містять

відсилання до інших правових норм, не називаючи їх джерел [66, с. 79; 81, с. 49; 329, с. 26]. Інші звертають увагу на те, що наявність бланкетної диспозиції породжує питання про джерело кримінального закону [81, с. 51; 247, с. 148]. З приводу цього проблемного питання наявне офіційне тлумачення, яким визначено, що «Кримінальний закон і за наявності нового, конкретизованого іншими нормативно-правовими актами змісту бланкетної диспозиції кримінально-правової норми не можна вважати новим – зміненим» [277].

Поряд із бланкетною диспозицією, системне тлумачення обов'язково використовується і у разі наявності відсильної диспозиції або відсилань у санкції у кримінальному законі, адже встановити дійсний зміст норми кримінального закону можливо, лише дослідивши всі її елементи. А у кримінальному законі, як відомо, є як значна кількість норм із бланкетною диспозицією, так і значна кількість норм із відсильною диспозицією, усі ж санкції Особливої частини відсилають до положень Загальної частини КК України. Пояснення щодо необхідності використання відсильної диспозиції аналогічні, як і до бланкетної: економія обсягу кримінального закону, адже якщо кожен раз викладати повний текст норми, кодекс невиправдано збільшиться.

3. Системний спосіб тлумачення дає можливість встановлення колізій та їх вирішення на основі зв'язків норм кримінального закону.

Про протиріччя між чинним законодавством йдеться у багатьох науковців, серед них Л. Аістова [5, с. 21–23], С. Лихова [176, с. 234], В. Малков [184, с. 59], Л. Савюк [284, с. 355] та інші. Як зауважував Є. Васьковський, виявити помилки чи суперечності та показати, в чому вони проявляються, а також усунути пов'язані із цим проблеми можна лише шляхом тлумачення [61]. Така можливість виникає у правозастосувача у зв'язку з тим, що під час використання системного тлумачення необхідно встановити всі зв'язки припису, що потребує тлумачення. Таким чином можна виявити протиріччя у взаємопов'язаних приписах однієї чи декількох галузей, які потребують вирішення. Як відомо, системний спосіб тлумачення не обмежується лише

прийомом встановлення зв'язків, але й зобов'язує обґрунтувати, чому одним зв'язкам надано пріоритет над іншими.

Як приклад, можемо навести колізії між приписами кримінального та цивільного законодавства. Як зауважує А. Жалінський, міжгалузеві колізії вивчені найменше. У даному випадку визнання їх існування означає, що правозастосовні органи мають на свій розсуд вирішувати, нормами якої галузі регулюються ті чи інші відносини, що виявляються через виникнення юридичних фактів. На думку науковця, існують дві групи таких колізій: явні та приховані. Кожна з них може належати до відповідних правил поведінки – складу діянь, тобто до виникнення обов'язку вчинити визначені дії, санкції і т.п. Так, А. Жалінський наводить приклад, що характеристика майна як чужого в кримінальному законі Російської Федерації не співвідноситься з поняттям загальної власності. Незрозумілі також відмінності між речовими правами і вимогами, що випливають із зобов'язань. Останні виявляються значними під час так званого «вибивання боргів». Необхідно вирішити, є борг чужим майном чи має місце вчинення громадянином на свій розсуд належного йому цивільного права [108, с. 50]. Український законодавець також не дав відповіді на це запитання.

Наведені ознаки системного тлумачення кримінального закону не є вичерпними. Із збільшенням кількості досліджень у цій сфері науковці будуть виявляти все нові та нові істотні та неістоті ознаки системного тлумачення кримінального закону, проте видається, що наведені нами ознаки є необхідними та достатніми для формулювання змісту поняття системного тлумачення кримінального закону.

Визначившись із змістом поняття системного тлумачення кримінального закону, необхідно встановити і його обсяг. Кількість і значення ознак, в їх сукупності, що входить у визначення, має повністю відповідати обсягу і значенню предмета [137, с. 24]. Оскільки фактично обсяг поняття становить сукупність предметів або явищ, мислимих у понятті [109, с. 28], то вважаємо

найкращим визначення критеріїв обсягу системного тлумачення кримінального закону за ознаками, які становлять його зміст.

Зокрема, серед основних видів тлумачення кримінального закону розрізняємо наступні:

- залежно від суб'єкта тлумачення – офіційне (нормативне і казуальне) і неофіційне (доктринальне, повсякденне);
- за ступенем впливу на суспільні відносини – нормативне, казуальне і буденне;
- за формою зовнішнього вираження – письмове і усне;
- залежно від наслідків – роз'яснююче, підтверджуюче, виправляюче та скасовуюче;
- залежно від кількості приписів, що тлумачаться, – тлумачення одного припису та комплексне тлумачення;
- залежно від врахування зв'язків кримінального закону – тлумачення за системними зв'язками, тлумачення за системоутворюючими зв'язками, комплексне тлумачення та інші.

Однак з огляду на те, що обсяг тлумачення не має практичного значення для дослідження системного тлумачення кримінального закону, вважаємо за необхідне виокремити лише такий вид системного тлумачення, який характерний безпосередньо для нього, а саме: залежно від врахування зв'язків кримінального закону – тлумачення за системними зв'язками, тлумачення за системоутворюючими зв'язками та комплексне тлумачення. Маємо зауважити, що приписи обох частин КК України переважно тлумачаться із комплексним використанням системних та системоутворюючих зв'язків, адже кожна стаття кримінального закону чи її структурна частина перебувають у зв'язку як із приписами того ж розділу, де вони розміщені, так і з приписами тієї частини КК, де вони розміщені, і крім того, ще й тлумачаться за допомогою системних зв'язків із системою законодавства. Проведене нами дослідження спрямоване на виявлення основних системних та системоутворюючих зв'язків усього КК

України, для прикладу наведено основні зв’язки окремих розділів Загальної та Особливої частини КК України (Додатки «Б», «В»).

Унаслідок проведення дослідження ознак системного тлумачення кримінального закону у науці кримінального права, кримінальному законодавстві, теорії права, використовуючи окремі способи визначення понять, вдалося визначити певну групу ознак, що притаманні системному тлумаченню кримінального закону:

1) це інтелектуально-вольова діяльність,
2) що здійснюється відповідними суб’єктами тлумачення,
3) щодо з’ясування (усвідомлення) смислу кримінального закону,
4) щодо роз’яснення смислу кримінального закону у окремих ситуаціях,
5) ґрунтується на врахуванні зв’язків кримінального закону, які стали основою системи кримінального закону,
6) ґрунтується на врахуванні зв’язків кримінального закону як підсистеми системи законодавства,
7) полягає у наявності певних прийомів, за допомогою яких здійснюється таке тлумачення,
8) полягає у наявності певних правил, за допомогою яких здійснюється таке тлумачення.

Вищевикладене дає підстави стверджувати що, саме ці ознаки є необхідними та достатніми, і шляхом їхнього складання можна отримати визначення поняття системного тлумачення кримінального закону.

Системне тлумачення кримінального закону – це інтелектуально-вольова діяльність, спрямована на з’ясування (усвідомлення) та (чи) роз’яснення смислу кримінального закону (його окремих приписів), що базується на використанні сукупності прийомів та правил, розроблених на підставі вчення про систему законодавства, врахуванні системоутворюючих та системних зв’язків кримінального закону, а також результати цієї діяльності.

2.2. Структура тлумачення кримінального закону

Тлумачення приписів кримінального закону можна подати у вигляді такої схеми: суб'єкт тлумачення, об'єкт тлумачення, предмет тлумачення і результат тлумачення [47, с. 38].

Варто зауважити, що для проведення дослідження автором обрано об'єктом тлумачення саме закон, а не право чи волю законодавця чи нормативно-правовий акт, оскільки положення ст. ст. 6, 19, 106, 113, 118, 135 Конституції України зобов'язують органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадових осіб діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та Законами України. Ст. 8 Конституції передбачає, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права, проте найважливіші суспільні відносини в Україні можуть бути врегульовані виключно законами. Хоча принцип верховенства закону і визнавався на конституційному рівні ще у радянські часи (зокрема, в Конституції УРСР 1978 р.), про його «дійсне» сприйняття та реалізацію на сьогоднішній момент говорити важко.

На думку Л. Горбунової, на догоду прагненням партійного апарату в юридичній науці і практиці превалювали погляди щодо доцільності поширення терміна «закон» на нормативно-правові акти будь-яких органів державної влади, у тому числі й тих, які не утворюються народом безпосередньо [89, с. 28]. Слід звернути увагу, що чіткої визначеності також не отримав термін «законодавство», оскільки одні науковці до нього відносять лише обсяг законів, другі – і закони, і інші нормативно-правові акти, зокрема постанови, укази, рішення та т.п.

Аналізуючи практику офіційного тлумачення, видається, що термін «законодавство» досить широко використовується у правовій системі в основному у значенні сукупності законів та інших нормативно-правових актів, які регламентують ту чи іншу сферу суспільних відносин і є джерелами певної галузі права. Цей термін без визначення його змісту використовує і

Конституція України (ст. 9, 19, 118; п. 12 Перехідних положень). У законах залежно від важливості і специфіки суспільних відносин, що регулюються, цей термін вживається в різних значеннях: в одних маються на увазі лише закони; в інших, передусім кодифікованих, в поняття «законодавство» включаються як закони та інші акти Верховної Ради України, так і акти Президента України, Кабінету Міністрів України, а в деяких випадках – також і нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади [280].

Широкі підходи стосовно тлумачення поняття «закон», що тривалий час визначали напрями діяльності національних суб'єктів правозастосування, зумовили непоодинокі спроби групи представників теорії права в перші роки після кардинальних змін у суспільно-політичному курсі України взагалі відмовитися від вживання категорії верховенства закону на користь принципу верховенства права [89, с. 28]. Проте ми є прихильниками позиції інших науковців. Зокрема, В. Шаповал у своїй статті «Верховенство закону як принцип Конституції України» зауважує, що погляди щодо заміни верховенства закону верховенством права є неперспективними з позицій формування стрункої та ефективної системи права, визначення чітких орієнтирів у правозастосуванні. Він підкреслює, що «ці наміри супроводжуються не завжди коректним і критичним сприйняттям змісту певних, демократичних за загальним смислом ідей, таких, як правова держава і верховенство права. Нерідко сприйняття цих ідей означає спробу нав'язати допозитивність (конструкцію примата права над державою) чи надпозитивність (юснатуралізм) права, роз'єднання змісту і форми права, протиставлення права й закону. Цим принижується або навіть ігнорується роль вищої юридичної сили закону як першої за ієрархією «підконституційної» форми права» [366, с. 5]. Крім того, основною перевагою використання терміна «закон» поряд із правом є те, що він визначений, закріплений на державному рівні, доступний для вивчення чи ознайомлення, на відміну від права.

Щодо переваги використання терміна «закон» поряд із волею законодавця, то вона очевидна. Воля законодавця взагалі поняття абстрактне. В

ті історичні часи, коли закони видавала одна особа (король, імператор), можна було говорити про його волю, хоча навіть тоді іншим особам важко було сказати, для чого саме, з якою метою було видано певний закон та як його тлумачити. Зараз у нашій державі немає можливості конкретизувати, волю якого законодавця містить у собі закон, оскільки закони приймаються колегіальним органом, представники якого мають часто різну волю. Закон уособлює волю кожного з тих депутатів, які голосували за цей закон, та в той же час волю кожного виборця, який голосував за свого представника в парламенті. Отже, у своїх дослідженнях вважаємо за необхідне досліджувати саме «закон».

Окремі науковці можуть зауважити, що об'єктом нашого дослідження мав би виступати не кримінальний закон, а законодавство про кримінальну відповідальність, або ж просто КК України, оскільки ст. 3 КК України передбачає саме поняття законодавства про кримінальну відповідальність. З даного приводу маємо вказати, що вважаємо таке визначення, як «законодавство про кримінальну відповідальність» недостатньо інформативним стосовно того, що в нього вклав законодавець, адже насправді КК України, поряд із сукупністю приписів про кримінальну відповідальність, містить і інші приписи. Крім цього, такий термін, як «кримінальний закон» вживався у КК України 1960 року, і ми вважаємо необґрунтованою повну відмову від нього у сучасному КК України.

Щодо суб'єктів тлумачення, то науковці одностайні у тому, що за суб'єктами і юридичними наслідками тлумачення поділяється на офіційне і неофіційне [19, с. 284; 66, с. 97; 102, с. 288; 197, с. 14]. Офіційне тлумачення – це тлумачення правової норми, що сформульоване у спеціальному акті уповноваженим органом у межах його компетенції і є формально обов'язковим для всіх суб'єктів застосування і реалізації цієї норми. Офіційне тлумачення норм права має юридичну обов'язкову силу для всіх, хто застосовує норми, що роз'яснюються [19, с. 284]. Схожої позиції дотримується і Д. Михайлович, який доводить, що офіційне юридичне тлумачення – це здійснене уповноваженим на

те суб'єктом усвідомлення дійсного змісту відповідних нормативно-правових приписів, результати якого закріплюються в офіційному письмовому документі з метою їх доведення до відома всіх адресатів інтерпретованих приписів [197, с. 16].

Вважаємо, що потреби зупинятись на дослідженні офіційного тлумачення кримінального закону немає, оскільки це питання було об'єктом досліджень як частково [65, с. 10; 72; 73; 120; 272; 273; 288; 314, с. 59, 68; 352], так і комплексно [74; 192; 197]. Слід лише зауважити, що дискусійним, щодо офіційного тлумачення є питання, хто може бути його суб'єктом, адже окремі науковці вважають, що таким суб'єктом, крім Конституційного Суду України, може бути і Верховна Рада України [198, с. 103; 352, с. 51; 360, с. 22]. Інші ж зауважують, що навіть законодавчі дефініції є різновидом тлумачення, що здійснюється законодавцем [252, с. 135]. На думку прибічників третьої позиції, до прийняття Конституції України 1996 р. таке тлумачення здійснювала Верховна Рада України, на сьогодні ж автентичне тлумачення фактично не застосовується [158, с. 28].

Водночас, із цього приводу ще у 1997 році з'явилася офіційна позиція, в якій вказано: «Верховна Рада України тимчасово, на період до створення Конституційного Суду України, мала право здійснювати тлумачення лише законів України і не мала права тлумачити Конституцію України» [279]. Таким чином, офіційне тлумачення законів Верховною Радою України не визнається. У цій ситуації ми схильні до позиції М. Цвіка, який зауважує, що Верховна Рада України може здійснювати автентичне тлумачення законів і навіть Конституції України у тому разі, якщо воно здійснюється тим же складом, що й приймав цей закон чи Конституцію [352, с. 59].

Найбільш обґрунтованою вважаємо позицію казахського науковця Є. Абдрасулова, який звертає увагу на те, що деякі дослідники спрощено розуміють офіційне тлумачення закону, вкладаючи в це поняття лише його нормативний вигляд. Інша справа, що юридична сила результатів офіційного тлумачення різних суб'єктів неоднакова [1, с. 20].

У цьому контексті офіційне тлумачення поділяється на нормативне і казуальне [74, с. 12; 191, с. 127; 314, с. 65], де під нормативним тлумаченням розуміють офіційне роз'яснення, яке поширюється на значне коло суспільних відносин – необмежену кількість випадків, передбачених нормою, що тлумачиться. Своєю чергою нормативне тлумачення поділяється на:

- автентичне – де зміст припису тлумачить той орган, що її встановив, тобто автор припису;
- легальне – загальнообов'язкове тлумачення припису здійснює орган, який цей припис не встановлював, але уповноважений законом тлумачити його постійно або одноразово [19, с. 285].

Під казуальним тлумаченням розуміють офіційне роз'яснення, обов'язкове лише для конкретного випадку та для осіб, стосовно яких воно провадиться. Отже, суб'єктами казуального тлумачення кримінального закону можуть бути органи слідства, прокуратури, суду.

Частина науковців поділяють тлумачення у залежності від суб'єктів на:

- легальне (офіційне),
- судове,
- наукове (доктринальне) [159, с. 51–52].

Однак тут не йдеться про звичайне буденне тлумачення, яке хоч не закріплюється в актах правозастосування і не викладається у наукових дослідженнях, але існує і здійснюється всіма особами, так чи інакше пов'язаними із застосуванням кримінального закону, адже тлумачення – це в першу чергу уяснення його змісту, а тоді вже роз'яснення для інших осіб.

До неофіційного тлумачення слід віднести уяснення та (або) роз'яснення норм права, яке дається не уповноваженими на це суб'єктами, а тому позбавлене юридичної сили і не може викликати юридичних наслідків. Сила та значення неофіційного тлумачення – у переконливості, обґрунтованості, науковості, в авторитеті тих суб'єктів, якими воно дається. Воно може виражатися в усній або письмовій формі [181, с. 113]. Можуть бути такі види неофіційного тлумачення: доктринальне, компетентне та буденне.

Найбільш вагомого значення набуває такий вид неофіційного тлумачення, як доктринальне, і його вплив на практику застосування правових приписів, оскільки у зв'язку з процесом оновлення законодавчої бази України зростає значення наукових розробок, правових концепцій. Кожен нормативно-правовий акт має ґрунтуватися на науковій доктрині. Її носіями є або самі творці акта, оскільки посадові особи часто є також і науковими працівниками, або ті вчені, які розробляли рекомендації до його проекту, беруться до уваги також інші пропозиції вчених [366, с. 25].

З огляду на те, які нормативно-правові акти можуть мати значення джерел тлумачення кримінального закону, набувати статусу об'єкта системного тлумачення та його ієрархічної узгодженості, В. Грищук викладає їх у такій послідовності залежно від юридичної сили: 1) Закони України, прийняті всеукраїнським референдумом (на даний час не приймалися); 2) Конституція України; 3) міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; 4) рішення Європейського Суду з прав людини; 5) рішення Конституційного Суду України; 6) КК України 1960 та 2001 років; 7) постанови Пленуму Верховного Суду України; 8) норми права інших галузей права [92, с. 771]. Загалом погоджуємося із наведеною послідовністю та коментарями науковця з приводу такої ієрархії, проте пропонуємо її дещо змінити та розглянути через призму встановлення предмета системного тлумачення кримінального закону, а саме встановлення зв'язків приписів кримінального закону із положеннями інших нормативно-правових актів системи законодавства.

На першому місці, у разі наявності комплексу системних зв'язків в ієрархії законодавства під час системного тлумачення припису кримінального закону, вважаємо за необхідне розмістити зв'язок кримінального закону із *Конституцією України* (рис. 2.2.1.), адже ст. 8 Конституції передбачає, що вона має найвищу юридичну силу, Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії [143].

Далі пропонуємо на одному щаблі розмістити зв'язки із *чинними міжнародними договорами України*, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (рис. 2.2.1.). Так, ст. 9 Конституції передбачає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України [143]. Ч. 2 ст. 19 Закону України від 29 червня 2004 р. «Про міжнародні договори України» говорить, що якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [263]. З даного приводу можуть виникнути зауваги на рахунок того, що можлива ситуація, коли міжнародні договори України матимуть інші правила, ніж Конституція України, яка є актом законодавства України. Отже, міжнародні договори України мають стояти на вищому щаблі. Проте така ситуація неможлива, оскільки, у відповідності до ч. 2 ст. 9, укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України. Водночас, як зауважує П. Андрушко, Конституцією України не вирішується ситуація, коли має місце суперечливість між окремими положеннями Конституції України та положеннями міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України. Очевидно, така суперечливість може бути усунена (ліквідована) двома шляхами: 1) внесенням змін до Конституції України; 2) денонсацією міжнародного договору чи внесенням до Закону про його ратифікацію застережень, що такі-то положення договору не застосовуються [11, с. 25].

Але можлива ситуація, коли той чи інший договір було ратифіковано Верховною Радою України і вже після цього до нього були внесені зміни, які суперечать Конституції України. З даного приводу висловлює свою позицію суддя Конституційного Суду України М. Савенко на прикладі Конвенції про

захист прав людини і основних свобод, яка набрала чинності 3 вересня 1953 р., після підписання її вісімкою членів Ради Європи. Як він зауважує, Конвенція спочатку не містила всього переліку прав і свобод, визначених у Загальній декларації прав людини, і тільки пізніше Додатковими протоколами до неї, які є самостійними договорами і стають обов'язковими для держав, котрі підписали Конвенцію, лише після надання згоди на їх обов'язковість, включено майже всі громадянські і політичні права [283, с. 72]. Отже, будь-які зміни до міжнародних договорів, згоду на обов’язковість яких дала Верховна Рада України, мають бути також ратифіковані.

Поряд із системними зв’язками з чинними міжнародними договорами України, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою, рекомендуємо розмістити зв’язки із *практикою Європейського Суду з прав людини* (рис. 2.2.1.), оскільки у відповідності до ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини», суди застосовують при розгляді справ практику згаданого суду як джерела права [260]. Як зауважує О. Лисенкова, практика Європейського Суду з прав людини характеризується лише поодинокими випадками посилань на норми національного права. Загальна ж тенденція його діяльності свідчить про відсторонення від тлумачення, а тим більше від застосування норм національного права [175, с. 123].

На наступному щаблі пропонуємо розмістити зв’язок із *рішеннями Конституційного Суду України* (рис. 2.2.1.). Як зауважує В. Тихий, юридична сила офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції та законів України полягає в тому, що воно (тлумачення) має державний, загальнообов’язковий характер, а це за юридичною силою наближає його до роз’яснювальних положень Конституції України та законів України [308, с. 9]. Ст. 150 Конституції України відносить до повноважень Конституційного Суду України: 1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України, актів Кабінету Міністрів

України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) офіційне тлумачення Конституції України та законів України [143]. Відповідно до ст. 1 Закону України від 16 жовтня 1996 р. «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні, а ст. 13 вказаного Закону передбачає серед повноважень Конституційного Суду прийняття рішення та надання висновків щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України [262].

Поряд із зв'язками з рішеннями Конституційного Суду України слід розмістити зв'язки із *Законами України* (рис. 2.2.1.). Належної уваги тут слід надати КК України від 28 грудня 1960 р., оскільки випадки застосування його передбачені прикінцевими та перехідними положеннями КК України від 5 квітня 2001 р. Також, з огляду на велику кількість бланкентих норм у КК України, слід врахувати зв'язки із значною частиною чинних законів України, що перебувають у взаємозв'язку з кримінальним законом.

На наступному щаблі слід розмістити зв'язки з *іншими актами Верховної Ради України* та *актами Президента України* (рис. 2.2.1.). Включення зазначених актів обумовлене наявністю бланкетних норм у статтях КК України.

Нижче слід розмістити зв'язки із *актами Кабінету Міністрів України*. Відповідно до ст. 117 Конституції України, Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання. Крім цього, згідно зі ст. 113 Конституції України, Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених цією Конституцією. Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується цією Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України [143]. Отже, акти Кабінету Міністрів України мають меншу юридичну силу, ніж вищезазначені. Проте, провідну роль у роз'ясненні законодавства здійснює Міністерство юстиції України. Як зауважує О. Майстренко, відповідно до підпункту 14 п. 4

Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого Указом Президента України від 30 грудня 1997 р. № 1396/97, Мін'юст України, відповідно до покладених на нього завдань, дає роз'яснення чинного законодавства державним органам, підприємствам, установам і організаціям [181, с. 116].

Щодо юридичної сили окремих актів зазначених суб'єктів, можемо зауважити, що хоч науковці і звертають увагу на високий ступінь дослідження законів у порівнянні з актами, які мають меншу юридичну силу, проте і надалі вивчають саме закони, залишаючи без належної уваги інші акти [241, с. 8–12].

Окреме місце у цій структурі слід надати зв'язкам кримінального закону із *постановами Пленуму Верховного Суду України та рекомендаційними роз'ясненнями з питань застосування законодавства щодо вирішення питань відповідної судової юрисдикції* (рис. 2.2.1.). Постанови Пленуму Верховного Суду України, хоч і не мали загальнообов'язкового значення, проте п. 2 ч. 2 ст. 47 Закону України від 07.02.2002 р. «Про судоустрій України» передбачав, що Верховний Суд України дає судам роз'яснення з питань застосування законодавства на основі узагальнення судової практики та аналізу судової статистики; у п. 6 ч. 2 ст. 55 вказаного Закону йшлося про те, що Пленум Верховного Суду України дає роз'яснення судам загальної юрисдикції з питань застосування законодавства [269]. Прийнятим 07.07.2010 р. Законом України «Про судоустрій і статус суддів» законодавець у п. 4 ст. 32 надав повноваження у сфері надання рекомендаційних роз'яснень з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції Вищим спеціалізованим судам, у даному випадку Вищому спеціалізованому суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ [268]. Питання щодо юридичної сили постанов Пленуму Верховного Суду України, які прийняті ним до набрання законної сили новим Законом у цій сфері, залишається відкритим, адже законодавець не вирішив його. На думку провідного російського вченого О. Бойка, акти тлумачення кримінального закону в постановах Пленуму Верховного Суду є у вітчизняній правовій

культурі унікальним явищем, яке потребує збереження, оскільки його право на життя підтверджено десятиліттями кваліфікованого тлумачення в правосудді з практичною метою [41, с. 255]. Проте під час застосування зазначених постанов без врахування зв'язків кримінального закону можуть виникнути передумови його неправильного тлумачення. Так, О. Дудоров звертає увагу науковців на те, що в Постанові Пленуму Верховного суду № 15 від 8 жовтня 2004 р. «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» наявні положення, які не повною мірою враховують чинне законодавство у цій сфері [100, с. 45–54].

Зв'язком кримінального закону із постановами Пленуму Верховного Суду під час тлумачення тих чи інших положень кримінального закону користується значна кількість науковців, а саме О. Бітюцька [33], А. Галахова [77], Н. Іванов [114, с. 152], А. Музика [205], О. Тьомушкін [304], В. Ткаченко [312], М. Феоктистов [339], С. Шапченко [370, с. 119], Р. Янович [386] та інші. Така ситуація свідчить про авторитетність та обґрунтованість наведеного у зазначених постановах.

Рис. 2.2.1. Системні зв'язки кримінального закону в ієрархії законодавства

Окрім вже зазначеного, слід зауважити, що будь-яке системне тлумачення кримінального закону (офіційне і неофіційне) завжди закінчується відповідним результатом, що може відобразитися в акті тлумачення відповідного припису кримінального закону. Однак під «актом тлумачення» треба розуміти не тільки письмовий документ, а й усні роз'яснення дійсного змісту приписів кримінального закону. Відповідно, якщо здійснюється нормативне офіційне системне тлумачення кримінального закону, то результат може бути зафіксований як у вигляді письмового акта тлумачення, так і усного. Видається, що результат офіційного казуального тлумачення мав би виражатись лише письмовим актом тлумачення. Якщо ж говорити про неофіційне системне тлумачення кримінального закону, то акти такого тлумачення не мають юридичної сили, обов'язкового характеру, і формально доктринальне тлумачення може стати рекомендаціями щодо адекватного з'ясування дійсного змісту приписів кримінального закону.

З урахуванням вищевикладеного можна констатувати, що об'єктом системного тлумачення кримінального закону має бути встановлення змісту його положень, а не воля законодавця, законодавство про кримінальну відповідальність чи кримінальне право. За суб'єктом тлумачення системне тлумачення кримінального закону може бути офіційним та неофіційним. Офіційне тлумачення може здійснювати Конституційний Суд України (відповідно до своїх повноважень) та Верховна Рада України (проте того скликання, за час повноважень котрої було прийнято припис кримінального закону, який тлумачиться). Суб'єктами системного казуального тлумачення кримінального закону можуть бути органи прокуратури, слідства, суду. Предметом системного тлумачення кримінального закону вважаємо за доцільне розглядати зв'язки кримінального закону з елементами системи законодавства, які слід враховувати відповідно до ієрархії їх розташування у цій системі. Результатом системного тлумачення кримінального закону може бути письмовий або усний акт тлумачення.

2.3. Співвідношення системного тлумачення кримінального закону з іншими способами тлумачення

Як відомо, у теорії держави та права наявні декілька позицій щодо кількості способів тлумачення. Зауважимо, що основною відмінністю, яка розмежовує способи тлумачення, на відміну від значної частини науковців, вважаємо використання різних прийомів і правил під час тлумачення. Так, деякі дослідники розрізняють мовне, логічне, системне, функціональне тлумачення [356, с. 108]. Декотрі є прихильниками наявності таких способів тлумачення, як граматичний, системний, історичний [329, с. 33]. Інші розрізняють філологічне (текстове, граматичне), системне, історичне та цільове (телеологічне) [62, с. 18; 85, с. 479; 180, с. 157; 197, с. 11]. Наприклад, Ю. Бондар розмірковує про наявність таких способів тлумачення, як граматичний, логічний, систематичний (синтомний), спеціально-юридичний, історико-політичний, функціональний, телеологічний (цільовий) [48, с. 1038]. Про історико-політичне тлумачення йдеться також у І. Алексєєнка [7, с. 13], Б. Єбзєєва [104, с. 7].

Водночас спостерігається практика перейменування або надання іншої назви системному тлумаченню. Зокрема, А. Пінаєв системне тлумачення називає порівняльно-правовим [248, с. 27] і пояснює це тим, що таке тлумачення передбачає встановлення змісту кримінального закону шляхом зіставлення з іншими його нормами або з нормами інших галузей права. Таке пояснення не є вдалим, адже, як відомо, назва має бути інформативною, а у даному випадку така назва має смислове навантаження лише на один із прийомів системного способу тлумачення і не характеризує інші.

У наших дослідженнях наголошуємо на співвідношенні системного тлумачення із мовним, логічним та історичним, оскільки сумнівів щодо виокремлення таких способів у науковців немає; аргументи на спростування необхідності виокремлення функціонального, телеологічного, термінологічного та інших способів наведені О. Балинською [19, с. 282–283], Ю. Власовим [66, с. 84–97], Л. Чуліндою [366, с. 48–49] та іншими науковцями і, на нашу

думку, не потребують додаткового обґрунтування у цьому дисертаційному дослідженні.

Найчастіше, як видається, існують проблеми у розмежуванні таких способів тлумачення, як системний та логічний. Зокрема, Є. Васьковський взагалі не розмежовував їх і називав терміном «реальне», а у зміст цього поняття включав сукупність прийомів системного та логічного способів тлумачення [61]. Така позиція науковця може бути пояснена недостатнім відмежуванням прийомів, якими оперують під час застосування кожного з перелічених способів, та неврахуванням того, що використання лише законів формальної логіки під час тлумачення не є підставою для узагальнення його як логічного способу, адже використання законів формальної логіки характерне для будь-якого способу тлумачення і для будь-якого процесу мислення.

Наші погляди не збігаються з поглядами деяких учених. Зокрема, М. Коркунов звертав увагу на те, що врахування порядку викладу окремої статті і порядок розміщення декількох статей є основою логічного, а не системного способу тлумачення [147, 353]. Л. Рогачова, В.Ткаченко, М. Цвік називають особливістю логічного способу тлумачення правових приписів використання законів і правил логіки для осмислення їх змісту, причому інтерпретатор не повинен виходити за межі тексту закону [110, 375]. Хоча у цьому не можемо погодитись із вказаними науковцями, проте слід віддати їм належне у виокремленні певних прийомів логічного способу тлумачення, а саме: логічного перетворення, виведення норм з норм, аналогії та ін.

Для М. Дворнікова розмежування логічного та системного способів тлумачення не є проблематичним – він, без зайвих вагань, розмежовує їх так: предметом системного тлумачення є системні зв’язки, а предметом логічного тлумачення – логічні зв’язки [96, с. 18]. Проте чи можуть бути системні зв’язки у системі логічними, на це питання науковець відповіді не дає. Тим більше, що є і протилежна позиція, яку відстоює Л. Чулінда, а саме: «системний спосіб тлумачення допомагає встановити зміст правових норм, враховуючи їх логічні зв’язки з іншими нормами» [366, с. 63].

Як зауважує М. Дворніков, системне тлумачення необхідно відрізняти від комплексного використання декількох чи всіх можливих способів тлумачення. Так, наприклад, якщо Конституційний Суд використає логічний і граматичний способи тлумачення, ми можемо говорити про застосування цих двох способів в системі. Однак у такому випадку системний спосіб тлумачення може і не використовуватися в інтерпретаційному процесі. Тоді спотворюється сама сутність системної інтерпретації, оскільки не здійснюється зіставлення правових приписів. Тому М. Дворніков дає формулювання комплексного тлумачення норм права, де вказує, що комплексне тлумачення – це використання декількох чи всіх можливих способів тлумачення в процесі усвідомлення правового припису [96, с. 13].

Як відзначає Є. Васьковський, системний елемент наближується за своїм значенням до логічного у тих випадках, коли розміщення норм у системі права здійснено самим законодавцем, тобто коли він сам розподілив норми за розділами чи главами і назвав їх. У таких випадках положення кожної норми в системі права визначає погляд законодавця на логічне співвідношення норм і веде до усвідомлення їх дійсного смислу. Тому нормі має бути наданий той смисл, який відповідає її розташуванню у системі права, надане їй самим законодавцем [61].

Як уже було зазначено вище, більшість науковців підтверджує існування такого способу тлумачення, як *мовний*. Як щодо системного способу тлумачення, так і щодо мовного існують різні позиції стосовно його назви. Так, одні дослідники вважають за доцільне називати його власне мовним [151, с. 38–43; 153, с. 136–149; 355, с. 191], інші ж граматичним [158, с. 30; 222, с. 98; 329, с. 33], текстуальним [85, с. 479], філологічним [7, с. 12; 62, с. 18; 85, с. 478; 234, с. 73], словесним [61], термінологічним тлумаченням. Серед захищених нещодавно дисертаційних досліджень у сфері тлумачення наявне дисертаційне дослідження Л. Чулінди на тему «Юридико-лінгвістичне тлумачення нормативно-правових актів», у якому науковцем обґрунтовується саме така назва способу тлумачення. Ми ж підтримуємо позицію тих науковців, які

називають таке тлумачення «мовним». Підстав називати таке тлумачення термінологічним, граматичним, текстуальним, філологічним, словесним немає, оскільки більша частина перелічених назв лише частково інформують про призначення такого способу тлумачення. Філологічний же спосіб тлумачення мав би передбачати вивчення і мови, і літератури [225, с. 657], проте вплив літератури на тлумачення законодавства є неактуальним, тому вживання такої назви способу вважаємо необґрунтованим.

На думку Л. Чулінди, юридико-лінгвістичне тлумачення є загальновизнаним, це підтримують усі дослідники тлумачення текстів нормативно-правових актів, проте аналіз юридичної літератури свідчить, що на позначення цього способу тлумачення використовуються різні назви: юридико-лінгвістичний, граматичний, словесний, філологічний, текстовий, мовний [366, с. 52]. Дійсно. Мова – знакова система, що визначає правила побудови інформаційних кодів і сукупність носіїв цих кодів, що забезпечують їхнє тривале функціонування-існування в просторі та часі [297, с. 68]. Проведеними дослідженнями Л. Чулінди, які висвітлені у написаній нею монографії, встановлено, що термін юридико-лінгвістичне тлумачення означає, що розглядається вся сукупність правил і засобів даного способу тлумачення, які відрізняють його від інших, неюридичних способів інтерпретації, які мають місце у філології (наприклад, від лінгвістичного аналізу, тлумачення художнього тексту) [366, с. 54]. Однак з аналізу наведених науковцем правил та прийомів так званого юридико-лінгвістичного способу тлумачення видається, що сфера дії цього способу частково охоплює сферу дії системного способу тлумачення, чого ми ніяк підтримати не можемо. Зокрема, ми не погоджуємось із тим, що не системним способом тлумачення мають встановлюватись поняття юридичних термінів норми, що потребує тлумачення, і тих, які містяться не у цій нормі. Адже науковець не пояснює, за якими правилами цей термін має тлумачитись саме тим чи іншим визначенням, та й не може це пояснити засобами юридико-лінгвістичного способу тлумачення, бо вибір у суперечливих місцях здійснюється залежно від системоутворюючих чи

системних зв’язків норми. Тому вважаємо таку позицію Л. Чулінди недостатньо обґрунтованою.

Крім уже вказаних способів, нашу увагу привернув спеціально-юридичний спосіб тлумачення особливістю обґрунтування його наявності. Так, А. Нечитайленко зауважує, що спеціально-юридичний спосіб тлумачення базується на знаннях, отриманих юридичною наукою на основі узагальнення практики застосування норм права стосовно конкретних обставин і конкретних життєвих ситуацій, а також на ґрунті розробок вчених-юристів у розкритті смислу та змісту різних правових норм, включенні у законодавство нових термінів і понять. Засобами такого тлумачення використовуються знання, отримані вченими під час дослідження проблем побудови норм права, вимог до їх правильного застосування [222, с. 98]. Водночас С. Лисенков називає такий спосіб тлумачення підвидом мовного тлумачення і вказує, що його використовують для тлумачення норм, насичених спеціальною термінологією, поняттями та виразами, правильне розуміння яких вимагає від інтерпретатора знання не тільки правил граматики, але й положень різних галузей науки [173, с. 7]. Дані твердження не можуть не піддаватися критиці, адже такі узагальнюючі висловлювання теж зазіхають на сферу застосування системного тлумачення, оскільки терміни, які потребують тлумачення, можуть бути юридичними і знаходитись у зв’язку з нормативно-правовими актами системи законодавства, де вони вже є закріплені законодавцем. У даній ситуації слід зробити уточнення щодо використання для тлумачення норм, насичених спеціальною неюридичною термінологією.

З огляду на вказане, логічним є питання, чи має значення використання мовного тлумачення кримінального закону для системного тлумачення кримінального закону? Видається, що відповідь однозначна – цей та й інші способи мають використовуватись комплексно для правильного тлумачення кримінального закону. Крім цього, під час використання будь-якого із способів тлумачення можна встановити огріхи, які допустив законодавець під час формулювання припису кримінального закону. У разі усунення таких помилок

спрощується процедура застосування всіх необхідних у конкретному випадку способів тлумачення.

Наприклад, як зауважують Н. Корольова та М. Хавронюк, яскравою проблемою в Особливій частині КК України є чимала кількість приписів, які сформульовані за допомогою віддієслівних іменників, які, за підрахунками вказаних науковців, зустрічаються у диспозиціях норм Особливої частини КК близько п'ятисот разів. Так, у ч. 2 ст. 130 КК України йдеться про зараження іншої особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекції хвороби особою, яка знала про те, що вона є носієм цього вірусу. Здійснюючи тлумачення вказаної статті та відштовхуючись від віддієслівного іменника «зараження» постає проблема у встановленні, чи цей злочин є злочином з формальним або з матеріальним складом, коли саме його слід вважати закінченим, вчиняється він умисно чи через необережність? Для того, щоб запобігти виникненню подібних проблем, у кримінальних законах багатьох країн відповідні діяння позначають за допомогою інших термінологічних конструкцій. Наприклад, таких: «той, хто позбавляє людину волі, підлягає покаранню …» (ст. 189 КК Польщі), «той, хто приймає викрадене, карається…» (ст. 256 КК Японії), « особа, яка умисно… пошкоджує печатку … підлягає покаранню …» (ст. 199 КК Голландії), «той, хто підпалить ліс … карається» (ст. 352 КК Іспанії) [347, с. 94–95]. Врахування таких неточностей під час правотворчого процесу усуне суперечності, які можуть виникнути під час тлумачення кримінального закону та правозастосування, оскільки правозастосовувач зобов'язаний у випадку неясності кримінального закону вважати неприпустимою реалізацію такої норми або тлумачити всі сумніви на користь особи, обвинуваченої у вчиненні злочину [128, с. 248–250]. Завдання законодавця – не допустити вказаного протиріччя. Формулювання тексту будь-якої норми кримінального закону, вибір тих чи інших варіантів лексичних одиниць передбачає врахування усіх юридично значимих зв'язків слова і терміну, а також чіткий розподіл першого і другого [247, с. 103].

Стосовно *логічного* способу тлумачення, то частина науковців вважає, що він полягає у дослідженні логічної структури окремих положень нормативного акта за допомогою правил формальної та діалектичної логіки [48, с. 1039], на підставі правил логіки [158, с. 30]. Інші говорять мову про те, що зміст логічного способу тлумачення становить сукупність логічних прийомів і правил, використання яких необхідне для з'ясування дійсного смислу норми права [66, с. 55]. Деякі дослідники взагалі оминають висловлення своєї точки зору стосовно необхідності або відсутності потреби у виокремленні логічного способу тлумачення [159, с. 52–53].

На нашу думку, при такому формулюванні змісту логічного способу тлумачення немає потреби визначати його як окремий спосіб. Нашу позицію можемо пояснити тим, що тлумачення закону – це різновид мислення. Під час тлумачення встановлюється воля законодавця, вкладена у зміст того чи іншого нормативно-правового акта з метою його правильного правозастосування. Внаслідок тлумачення закону отримуємо умовиводи, які обов'язково мають бути правильними, а не хибними. Закони формальної логіки та правила логіки використовуються у всіх способах тлумачення, якщо результатом має бути правильне судження, а не ставиться за мету отримання софізму. Хоча з даного приводу існують й інші думки. Так, О. Черданцев у своїй праці зауважує, що під час використання будь-якого способу тлумачення використовуються засоби мови. Як зазначає науковець, інакше і бути не може, оскільки мова є елементом, в якому виражається життя думки. Поза мовою нема ні мислення, ні тлумачення. Проте, відштовхуючись від того, що всі способи ґрунтуються на мові, ніхто не робить висновку про те, що нема мовного тлумачення [355, с. 81]. Такої ж позиції у своїх дослідженнях дотримується і Ю. Власов [66, с. 70].

Л. Чулінда звертає увагу на те, що з'ясування значення правової норми здійснюється з одночасним використанням правил і прийомів інших способів тлумачення, оскільки кожен ґрунтується на даних певних наук, зокрема, на здобутках лінгвістики і логіки, тому процес тлумачення має здійснюватися за законами логіки [366, с. 48]. Водночас Л. Чулінда висловлює й інші думки з

приводу логічного тлумачення. Так, вона зауважує, що у процесі застосування логічного способу досліджуються внутрішні зв'язки між частинами нормативно-правового акта, логічна структура правових норм, використовуються засоби формальної логіки. Відповідно до логічної природи права загалом, використовуються формально-логічні прийоми – логічний аналіз понять, аналогія, перетворення речення, доведення до абсурду, аргументи від протилежного тощо. У результаті таких операцій абстрактний зміст правової норми отримує більш конкретний, розгорнутий характер, наближений до певної ситуації [366, с. 61].

Не можемо повністю погодитися із такою позицією науковця, оскільки дослідження зв'язків приписів чи законів здійснюється під час системного тлумачення і, як вже неодноразово ми зауважували, такі поняття, як структура, зв'язки та елементи у системі законодавства, характерні саме для системного тлумачення.

Будь-який із способів тлумачення може визнаватись як такий, що має місце у разі наявності певних прийомів та правил, які будуть характерними лише для нього, оскільки це основна істотна ознака, яка відрізняє різні способи тлумачення кримінального закону. До таких прийомів у логічному тлумаченні О. Черданцев відносить: логічне перетворення, виведення норм із норм, умовиводи ступеня, умовиводи із понять, умовиводи за аналогією, умовиводи від протилежного, доведення до абсурду [359, с. 162]. Позицію науковця у цьому випадку можемо лише підтримати, адже вона, на наш погляд, є достатньо обґрунтованою.

Щодо сфери застосування логічного способу тлумачення кримінального закону, то у разі можливості використання законів формальної логіки та правил логіки в інших способах тлумачення актуальними залишаються завдання розкриття змісту загального (норми права) під час застосування до окремого. Як зауважує О. Черданцев, загальний і абстрактний характер норм права залежить від використання законодавцем загальних і абстрактних понять, які потребують тлумачення і з якими інтерпретатор проводить мисленнєві операції

(аналіз, синтез, визначення, поділ, порівняння понять та ін.) [356, с. 109]. Видається, що логічний спосіб доцільно використовувати при проектуванні тих чи інших норм закону на конкретний випадок.

Ю. Власов звертає увагу на те, що у разі застосування *історичного* способу тлумачення використовують джерела, які знаходяться поза межами діючої системи права, а саме: скасовані правові норми, що регулюють однакові суспільні відносини з нині чинною нормою права; матеріали підготовки й ухвалення норми права; преамбули до нормативних актів, які містять відповідну норму; матеріали, в яких є роз'яснення норми, що тлумачиться. У зв'язку з цим важливим є питання про доказову цінність таких аргументів [66, с. 81].

Зокрема, А. Пінаєв пояснює необхідність історичного тлумачення тим, що воно є ретроспективним встановленням змісту як даного кримінального закону, так і тих, які йому передували. Науковець зауважує, що історичний спосіб тлумачення переважно використовують науковці з метою встановлення тих економічних, соціально-політичних та інших факторів, які стали передумовою прийняття закону, а також тих завдань, які слід за його допомогою вирішити [248, с. 27]. А. Нечитайленко також вважає, що історичний спосіб тлумачення – це уяснення змісту і вимог правових норм на основі конкретних історичних умов їх прийняття [222, с. 100].

На нашу думку, таке пояснення застосування історичного способу є надто поверхневим, адже він використовується не лише науковцями, а може зацікавити і практичного працівника під час кваліфікації того чи іншого діяння як злочину. Так, у сукупності із системним способом тлумачення, можна встановити зв'язки певної норми кримінального закону, що потребує тлумачення, а саме у зв'язку із якими нормативно-правовими актами перебуває чи перебувала ця норма у момент вчинення суспільно небезпечного діяння. Адже, скориставшись системним способом тлумачення, можна встановити зв'язки, в яких норма кримінального закону перебуває на даний момент, проте на момент вчинення суспільно небезпечного діяння могла бути інша ситуація.

У такому випадку, як ми вже зауважили, слід системний спосіб тлумачення використовувати у сукупності з історичним.

Висновки до розділу 2:

1. До необхідних та достатніх істотних ознак досліджуваного тлумачення кримінального закону відносимо такі:

- ті, що характеризують «тлумачення кримінального закону» як вид родового поняття «тлумачення»:

1) це інтелектуально-вольова діяльність,

2) що здійснюється відповідними суб'єктами тлумачення,

3) щодо з'ясування (усвідомлення) смислу кримінального закону,

4) щодо роз'яснення смислу кримінального закону у окремих ситуаціях;

- ті, що характеризують кримінальний закон та законодавство як систему:

1) ґрунтується на врахуванні зв'язків кримінального закону, які стали основою системи кримінального закону,

2) ґрунтується на врахуванні зв'язків кримінального закону як підсистеми системи законодавства;

- ті, що визначають системне тлумачення кримінального закону як спосіб його тлумачення:

1) полягає у наявності певних прийомів, за допомогою яких здійснюється таке тлумачення,

2) полягає у наявності певних правил, за допомогою яких здійснюється таке тлумачення.

Крім перелічених ознак, до істотних слід віднести такі, які не є необхідними для визначення поняття «системне тлумачення кримінального закону», проте характеризують його:

1) якість застосування системного способу тлумачення кримінального закону безпосередньо залежить від якості систематизації законодавства та кримінального закону;

2) використання системного способу тлумачення кримінального закону є обов'язковим у разі наявності відсильних та бланкетних норм;

3) системний спосіб тлумачення дає можливість встановлення колізій та їх вирішення на основі зв'язків норм кримінального закону.

2. До неістотних ознак системного тлумачення кримінального закону слід віднести такі:

1) роз'яснення смислу кримінального закону,

2) результат тлумачення у вигляді прийняття акта правозастосування.

3. Системне тлумачення кримінального закону – це інтелектуально-вольова діяльність, спрямована на з'ясування (усвідомлення) та (чи) роз'яснення смислу кримінального закону (його окремих приписів), що базується на використанні сукупності прийомів та правил, розроблених на підставі вчення про систему законодавства, врахуванні системоутворюючих та системних зв'язків кримінального закону, а також результати цієї діяльності.

4. Зв'язки кримінального закону слід поділяти залежно від меж їх поширення на системні (зв'язки між приписами кримінального закону та системою законодавства) та системоутворюючі (зв'язки всередині кримінального закону). Системоутворюючі, своєю чергою, слід поділяти на близькі та віддалені, а системні – на безпосередні та опосередковані.

5. Зв'язки кримінального закону за критерієм урахування форми чи змісту правових категорій поділяються на:

1) структурні зв'язки правових категорій (діють з урахуванням складових системи та їх взаємного розташування і взаємодії);

2) функціональні зв'язки правових категорій (діють з урахуванням змісту правових категорій);

3) логічні зв'язки правових категорій (діють з урахуванням форми правових категорій).

6. Зміст системного тлумачення кримінального закону полягає у встановленні системних та системоутворюючих зв'язків кримінального закону і вирішенні питання про те, які з системних зв'язків мають пріоритет під час

такого тлумачення, а саме: 1) зв’язки із Конституцією України; чинними міжнародними договорами України, згоду на обов’язковість яких надано Верховною Радою України; із практикою Європейського Суду з прав людини; 2) зв’язки з рішеннями Конституційного Суду України; Законами України; 3) зв’язки з іншими актами Верховної Ради України та актами Президента України; 4) зв’язки з актами Кабінету Міністрів України; 5) зв’язки з Постановами Пленуму Верховного Суду України та рекомендаційними роз’ясненнями з питань застосування законодавства щодо вирішення питань відповідної судової юрисдикції.

7. У наукових працях та навчальній літературі обсяг та зміст понять системного, логічного, мовного та історичного способів тлумачення кримінального закону не чітко розмежовані через відсутність критеріїв розмежування. Основна частина досліджень проводилась стосовно видів тлумачення і назв способів тлумачення, а не щодо визначення понять та їх відмінностей.

РОЗДІЛ 3
ПРАВИЛА І ПРИЙОМИ СИСТЕМНОГО ТЛУМАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

3.1. Поняття та види правил і прийомів тлумачення закону

На думку Ч. Беккарія, «тлумачення законів – зло» [28, с. 94]. В нашій інтерпретації це звучить так: неправильне тлумачення або таке, яке здійснене не за відповідними правилами, не має права на використання. Дійсно, якщо під час тлумачення не керуватися загальним принципом «якщо твердження логічно необхідне, то воно істинне» [116, с. 152], а керуватись правилами тлумачення, то користь від нього буде беззаперечною.

Зважаючи на те, що наявність прийомів та правил окремих способів тлумачення кримінального закону є їх істотною ознакою, вважаємо за необхідне розглянути правила, за допомогою яких воно здійснюється.

Як зазначено у філософській енциклопедії, правило – в найпростіших випадках це речення виду: (при якихось умовах) дозволяється (чи вимагається) здійснити (чи не здійснити) таке (дії чи бездіяльність). Ці найпростіші правила, або приписи, називаються, відповідно, дозволами або вимогами (наказами); вимоги не вчиняти дії називаються заборонами цієї дії. Складні правила утворюються шляхом тих чи інших приписів, які застосовуються до інших приписів або їх списків. Прикладом таких правил є звичайні правила граматики [203, с. 329].

На думку юристів, правила – різновид підзаконних нормативно-правових актів, які приймаються (затверджуються) в установленому порядку компетентними державними органами або посадовими особами з метою встановлення єдиного порядку організації здійснення певної діяльності чи окремих дій, єдиних вимог до поведінки учасників правовідносин у відповідній сфері [213, с. 712].

З процитованого нами визначення видається, що різноманітні види діяльності будуються на основі закріплених на відповідному рівні правил, що ж до такої діяльності як тлумачення, зокрема системного тлумачення кримінального закону, то тут відсутні будь-які закріплені правила. Правозастосувач у даному випадку радше керується правилами логіки або інтуїцією під час тлумачення кримінального закону, що не може підтримуватися науковцями.

Щодо правил тлумачення загалом, то глибокі дослідження у цьому напрямку здійснив ще Є. Васьковський, який узагальнив ряд правил, котрі слід використовувати під час тлумачення. Зокрема, він наводить декілька правил, які серед інших слід використовувати під час системного способу тлумачення:

1. Внутрішній смисл норм має встановлюватись шляхом врахування їх відношення одна до одної, розміщення в системі права, наданого їм законодавцем і очевидного або встановленого із внутрішніх основ.

2. У разі зіткнення декількох однорідних основ перевагу слід надавати найближчій.

3. У разі неможливості встановити смисл норми за допомогою вказаних засобів слід звернутись до зовнішніх джерел і надати їй того смислу, який мав на увазі сам законодавець [61].

Також науковець формулює і інші правила, зокрема стосовно словесного тлумачення:

1. Якщо в самому законі вказано, в якому смислі вживається дане слово, то саме в такому смислі воно має розумітися.

2. Якщо смисл слова прямо не визначений у самому законі, то слід установити його на основі зіставлення паралельних місць.

3. У разі відсутності в законі визначень термінів і паралельних місць, необхідно звернутись до тих даних, від яких може залежати смисл слів.

4. Слова закону мають розумітись у тому смислі, в якому вони вживаються у місцевій мові чи діалекті.

5. Смисл кожного слова залежить від тих слів, з якими воно поєднане в тому чи іншому випадку, а тому слова мають тлумачитись не окремо, а у взаємозв'язку [61].

Крім цього, в такому напрямку працювали й інші науковці. Деякі з них згрупували свої висновки щодо здійснення тлумачення у певні правила, які є цікавими для нас, оскільки містять ряд принципових положень, важливих під час тлумачення. Серед таких науковців О. Бойко, С. Лисенков, Т. Подорожна, О. Черданцев, Л. Чулінда та інші.

Так, одне правило виокремив О. Бойко, який зауважив, що кримінальне право не може не орієнтуватись на бланкетні установки, але в кардинальних питаннях рішення повинні прийматися на базі норм кримінального закону [41, с. 86].

С. Лисенков сформулював декілька правил мовного тлумачення, а саме: 1) словам і виразам слід надавати значення, що зафіксоване в літературній мові і є загальновживаним. Винятки можливі, коли відмінні від загальновживаних значення слів і виразів доводяться за допомогою інших способів тлумачення або містяться в офіційно визначених дефініціях; 2) якщо законодавець у законі або іншим шляхом визначив значення певного слова або виразу, то йому необхідно надавати тільки такого значення; 3) якщо в законі декілька разів використовуються одні й ті ж самі слова або вирази, то їм не можна надавати різного значення, за винятком випадків, коли це визначено в самому законі; 4) різним словам і виразам без достатніх для того підстав не можна надавати одного і того ж значення; 5) при тлумаченні жодне слово або граматичний знак, що міститься в тексті закону, не можуть тлумачитись як зайві [173, с. 7].

Т. Подорожна формулює таке правило: якщо є законодавча дефініція, то термін слід розуміти саме в такому значенні, яке вона встановлює; найбільш точно інтерпретувати термін можна лише за допомогою відповідного визначення [252, с. 135]. Проте науковець не враховує у визначених правилах тієї можливості, що дефініцій одного терміна може бути декілька, а яку з них обрати серед інших за цими правилами не визначено.

О. Черданцев подає такі правила системного способу тлумачення:

1. Якщо визначення терміна або інший спосіб його розкриття міститься в Загальній частині кодексу, то таке визначення стосується до всіх норм даної галузі.

2. Якщо визначення міститься в нормах визначеного інституту, то безсумнівно воно охоплює всі норми відповідного інституту.

3. Перед тим, як використовувати легальні визначення однієї галузі (або інституту) для інтерпретації норм іншої галузі (інституту), слід встановити, чи є в цій галузі інше легальне визначення, або за допомогою інших прийомів тлумачення встановити, чи не вживається цей термін у іншому смислі [359, с. 168].

Л. Чулінда здійснила спробу виокремлення правил так званого юридико-лінгвістичного способу тлумачення, зокрема вивчала такі правила у окремому підрозділі дослідження. Таким чином, дослідниця формулює та аргументує наступні правила:

1. Слова і словосполучення в нормативно-правовому акті мають таке саме значення, як і в літературній мові, якщо немає підстав для їх іншої інтерпретації.

2. Якщо існує легальна дефініція терміна або якщо правотворець в інший спосіб визначив його значення, то саме в цьому значенні й повинен розумітися термін.

3. Значення терміна, встановлене для однієї галузі права, не поширюється на інші галузі без достатніх підстав.

4. Якщо в нормативно-правовому акті не визначено у будь-який спосіб значення юридичних термінів, то їм надається те значення, в якому вони вживаються в юридичній науці та практиці.

5. Якщо в нормативно-правовому акті використано технічні або інші спеціалізовані терміни, значення яких не визначено правотворцем, то їм надається те значення, яке вони мають у відповідних галузях знань.

6. Якщо термін неодноразово згадується в одному нормативно-правовому акті, необхідно виходити з того, що він вживається в одному значенні.

7. Різним термінам не надається одного й того самого значення без вагомого обґрунтування.

8. Окремі слова і словосполучення тексту нормативно-правового акта не можуть бути зайвими або позбавленими значення.

9. Словам і словосполученням тексту нормативно-правового акта надається те значення, в якому вони вжиті правотворцем на момент його видання.

10. Значення складних висловлювань встановлюється відповідно до синтаксичних правил мови, якою сформульовано текст нормативно-правового акта.

11. При тлумаченні тексту нормативно-правового акта, викладеного не на мові першоджерела, звертаються до тексту першоджерела [364, с. 93–124].

Вважаємо, що такі дослідження у сфері тлумачення є ґрунтовними та цікавими, проте щодо кримінального закону мають свої особливості.

Захоплення виокремленням правил тлумачення поділяють не всі науковці. Так, Н. Єфімова робить висновок, що зіставлення правил тлумачення з винятками з правил доводить, що будь-які рекомендації відносні і залишають юристу свободу при виборі моделі інтерпретатора [107, с. 110]. Не можемо погодитись із нею щодо відносності рекомендацій у сфері тлумачення, адже такі висновки є її власною позицією і стосувалися окремих нечітко сформульованих правил, що лише може стимулювати до створення обґрунтованих правил.

З огляду на особливості системного тлумачення кримінального закону, вплив на нього законів формальної логіки та тісного зв’язку із іншими способами тлумачення вважаємо за необхідне виокремити такі види правил системного тлумачення кримінального закону:

- правила, які випливають із системних та системоутворюючих зв’язків кримінального закону,
- правила, які випливають із використання законів формальної логіки у системному тлумаченні кримінального закону,
- правила, які випливають із співвідношення тлумачення з іншими способами тлумачення кримінального закону.

Окрім наявності правил системного тлумачення кримінального закону, істотною ознакою такого способу тлумачення є наявність притаманних йому прийомів. Як відомо, прийом – це спосіб виконання або здійснення чого-небудь; метод дослідження, вивчення чого-небудь [224, с. 891]. Стосовно прийомів тлумачення та системного тлумачення зокрема, зауважимо, що існує мала кількість літератури, де б науковці називали та обґрунтовували використання тих чи інших прийомів такого тлумачення. Проте окремі дослідження у цьому напрямку все ж таки здійснювались.

Як зауважує О. Черданцев, системний спосіб тлумачення здійснюється з використанням таких його прийомів: 1) встановлення місця норми в системі права; 2) визначення зв’язку норми, що тлумачиться, з іншими нормами; 3) зіставлення взаємопов’язаних норм [355, с. 77]. Щодо встановлення місця норми в системі права та інших прийомів системного тлумачення, то, як вважає науковець, окремим прийомам не можна надавати рівноцінне та самостійне значення. Наприклад, використання першого вказаного прийому і встановлення, до якої галузі права, інституту, законодавчого акта чи його структурної частини належить та чи інша норма, ще не дає достатніх підстав для того, щоб одну норму розглядати основу для тлумачення іншої. Необхідно, щоб між ними були функціональні зв’язки і вони регламентували одні і ті ж суспільні відносини або відносини, близькі за змістом [355, с. 116]. Цю позицію О. Черданцева підтримав у своєму дослідженні і Ю. Власов [66, с. 72].

Окремі науковці однобічно розглядають системне тлумачення, роз’яснюючи його зміст використанням лише одного з його прийомів. Так,

І. Алексєєнко стверджує, що уяснення сенсу норми здійснюється шляхом встановлення її системних зв'язків з іншими нормами [7, с. 12].

Також і П. Люблінський звертає увагу на те, що окрема стаття закону не існує як ізольоване тіло, а є лише клітиною в складі загального організму законодавства; роль і значення її може бути встановлена лише у складі цілого. Цей прийом встановлення змісту закону можна назвати встановленням внутрішнього зв'язку закону. На його думку, у разі тлумачення незрозумілих частин кодифікаційного права насамперед необхідно використовувати цей прийом [180, с. 154].

Аналіз поглядів різних дослідників з даного приводу, щодо системи кримінального закону та законодавства загалом дав підстави сформулювати такі *прийоми системного способу тлумачення*:

1) встановлення місця норми в системі кримінального закону – під час даного прийому правозастосувач встановлює, до якої частини КК, інституту кримінального закону належить норма, що потребує тлумачення. Необхідність використання даного прийому пояснюється потребою врахування структури кримінального закону. Адже норми Загальної частини КК України, як відомо, мають загальний характер і можуть перебувати у зв'язку із будь-якою структурною складовою Особливої частини; найтісніші зв'язки певного інституту кримінального закону можуть знаходитись у межах самого інституту тощо;

2) встановлення інших норм, які перебувають у взаємозв'язку із нормою, що потребує тлумачення, на основі системоутворюючих зв'язків. Будь-який нормативно-правовий акт, у тому числі і кримінальний закон, має свою структуру. Крім цього, ще однією властивістю кримінального закону є те, що він є системою. Існування системи обумовлюється існуванням системоутворюючих зв'язків. Законодавець розмістив норми кримінального закону у його структурних частинах з огляду на ряд обставин: технічні особливості КК; коло відносин, які вони регулюють або охороняють; функції,

які вони виконують та ін. із врахуванням зв’язків, які наявні всередині кримінального закону як системи;

3) встановлення інших норм, які перебувають у взаємозв’язку із нормою, що потребує тлумачення, на основі системних зв’язків. Окрім системоутворюючих зв’язків кримінального закону, які ще можна назвати внутрішніми, кримінальний закон має і зовнішні зв’язки, оскільки він є структурною частиною більшої системи – системи законодавства. Структурні частини кримінального закону або його приписи перебувають у зв’язках із структурними частинами законодавства і формуються із врахуванням кола суспільних відносин, які вони регулюють;

4) встановлення юридичної сили всіх норм, які перебувають у зв’язку із нормою, що потребує тлумачення. Без встановлення юридичної сили норм, які перебувають у зв’язку із нормою, що потребує тлумачення, немає можливості обґрунтувати використання тої чи іншої норми під час тлумачення;

5) зіставлення, порівняння і розмежування норм, які перебувають у зв’язку із нормою, що потребує тлумачення. Використовуючи цей прийом правозастосувач має можливість виявити чи реально із використанням певних зв’язків витлумачити норму, що потребує тлумачення; зрозуміти, чи повною мірою здійснене тлумачення, чи виникає необхідність у застосуванні додаткових прийомів або способів тлумачення. Крім цього, виникає можливість встановлення протиріч або суперечностей між нормами однієї чи різних юридичних сил.

Таким чином, лише встановлення норм, які перебувають у зв’язку з приписом кримінального закону під час його системного тлумачення, ще не дає підстав для негайного їх використання у цьому тлумаченні. Наприклад, залишається невирішеним питання притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне виготовлення самогону з недоброякісної сировини, що призвело до отруєння людей, оскільки хоч ч. 3 ст. 204 КК України і передбачає кримінальну відповідальність за незаконне виготовлення алкогольних напоїв з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять

загрозу для життя і здоров'я людей, а так само незаконний збут таких товарів, що призвело до отруєння людей чи інших тяжких наслідків, однак самогон не можна віднести до алкогольного напою, тому що визначення поняття алкогольного напою закріплене законодавцем у Законі України від 15.09.1995 р. «Про акцизний збір на алкогольні напої та тютюнові вироби» із вказівкою на те, що цей закон визначає особливості нарахування та сплати акцизного збору, що справляється з виготовлених українськими виробниками та ввезених на територію України алкогольних напоїв та тютюнових виробів і терміни, поняття яких викладено у ньому, вживаються в такому значенні лише у цьому законі [258]. Тому, хоча і є системний зв'язок між приписом кримінального закону та нормативно-правовим актом, використовувати його слід, лише ретельно проаналізувавши таку можливість.

Деякі науковці вважають, що можна говорити про наявність певного «алгоритму тлумачення» [197, с. 11], тобто про необхідність використання окремих способів тлумачення у певній послідовності. Так, Д. Михайлович пропонує наступний схематичний вигляд такого алгоритму: «граматичне тлумачення – логічне тлумачення – системне тлумачення – телеологічне тлумачення – історичне тлумачення». Таке твердження, на нашу думку, не може бути правильним, оскільки таку послідовність можна застосувати лише до окремих ситуації. Переважно послідовність застосування способів необхідно визначати безпосередньо у кожній ситуації. Крім цього, в окремому випадку можлива ситуація, коли у застосуванні певних способів тлумачення взагалі відсутня потреба, а якимось слід скористатися декілька разів. Водночас, користування правилами граматики під час тлумачення чи, наприклад, законами формальної логіки ще не свідчить про застосування того чи іншого способу тлумачення, на чому ми вже наголошували раніше.

Інші дослідники надають особливого значення та надзвичайної важливості способам тлумачення. Зокрема, С. Лисенков зауважує, що логічний спосіб тлумачення полягає у встановленні дійсного змісту норми права шляхом безпосереднього використання законів мислення (формальної логіки) без

застосування інших способів тлумачення [173, с. 5–7]. Ми не погоджуємося з даним висловлюванням, оскільки важко обґрунтовано виокремити такі способи тлумачення, як логічне, системне, історичне та мовне, і сказати, що тлумачення можна здійснити лише одним з них. Дійсно, ці способи відрізняються, мають різні правила, принципи та прийоми тлумачення, проте у той же час тісно взаємодіють та переплітаються. Наприклад, під час здійснення тлумачення певної норми кримінального закону видається необхідним використання мовного способу тлумачення для з'ясування дійсного смислу певних слів. З'ясовуючи зміст юридичних термінів, використовуємо системний спосіб, оскільки визначення даного терміна можемо знайти як у цій самій нормі, так і в іншій нормі цього ж нормативно-правового акта або ж у нормі іншого нормативно-правового акта. Після з'ясування смислу термінів використовуємо логічний спосіб тлумачення і отримуємо попереднє тлумачення зазначеної норми закону.

Крім цього, є ще один аргумент на користь одночасного комплексного використання різних способів тлумачення. Вважаємо, що використання лише системного тлумачення кримінального закону може бути обґрунтованим тільки у разі повної систематизації кримінального закону та усунення ознак несистемності законодавства та після використання необхідних прийомів та правил. У такому випадку системний спосіб тлумачення просто «приречений» дати правильний результат. Особа ж, яка тлумачить кримінальний закон у його зв'язках у теперішньому стані законодавства лише системним способом, має бути готова до можливості неправильного тлумачення. Для усунення негативних наслідків, у такому випадку, слід використовувати й інші способи тлумачення.

Маємо зауважити, що якщо підстав для визначення певного «алгоритму тлумачення» науковцями обґрунтовано не було, а ми взагалі відмовились від необхідності його застосування, то алгоритм застосування прийомів системного тлумачення кримінального закону та його правил цілком можливий. Так, прийоми системного тлумачення кримінального закону мають

використовуватись у такій послідовності, у який вони визначені у даному дослідженні:

1) встановлення місця припису в системі кримінального закону;

2) встановлення інших приписів, які перебувають у взаємозв'язку із приписом, що потребує тлумачення на основі системоутворюючих зв'язків;

3) встановлення інших приписів, які перебувають у взаємозв'язку із приписом, що потребує тлумачення на основі системних зв'язків;

4) встановлення юридичної сили всіх приписів, які перебувають у зв'язку із приписом, що потребує тлумачення;

5) зіставлення, порівняння і розмежування приписів, які перебувають у зв'язку із приписом, що потребує тлумачення.

Щодо правил такого тлумачення, то:

- у першу чергу потрібно використовувати ті правила системного тлумачення кримінального закону, які базуються на використанні системоутворюючих зв'язків,

- у наступну чергу слід використовувати ті, які базуються на використанні системних зв'язків,

- останніми використовувати ті, які передбачають можливість перевірки отриманого результату використання попередніх правил системного тлумачення кримінального закону.

3.2. Правила системного тлумачення кримінального закону та їх характеристика

Чимала кількість помилок під час кваліфікації суспільно небезпечного діяння пов'язана із небажанням або неможливістю правильно витлумачити ті чи інші приписи кримінального закону у їх системних чи системоутворюючих зв'язках. Зокрема, досить часто особи, від яких у першу чергу залежить кримінально-правова кваліфікація вчиненого діяння, керуються під час прийняття рішення у кримінальній справі не нормативно-правовими актами,

пов’язаними відповідними зв’язками із кримінальним законом, а коментарями з не завжди оновленою у відповідності до чинного законодавства інформацією (Додаток «А»). Фактично у кримінальному законі відсутні будь-які правила його тлумачення. Такі правила поодиноко пропонуються науковцями стосовно окремих способів тлумачення, проте специфіка кримінального закону у цій ситуації не досліджується. В. Навроцький простежує такий негативний, на наш погляд, зв’язок: відсутність в КК правил тлумачення його норм → неправильне встановлення змісту кримінально-правових норм → помилки у кримінально-правовій кваліфікації. У той же час закріплення таких правил на законодавчому рівні не тільки необхідне з точки зору становлення законності, з врахуванням практики правозастосування, а й цілком можливе з урахуванням сучасних досягнень теорії кримінального права [208, с. 265]. Як зауважує Т. Марітчак, перше місце серед причин і умов помилок, які допускаються при кваліфікації злочинів, за ступенем суб'єктивного сприйняття посідає такий фактор, як неясність і суперечливість законодавства [189, с. 137].

Окремі ж кроки у цьому напрямку все-таки здійснюються, зокрема проводиться активна діяльність щодо введення окремого розділу КК на зразок «Терміни та термінологічні звороти кримінального законодавства», про що вже неодноразово звертали увагу науковці. Проте, одні науковці відстоюють думку щодо відокремлення відповідного розділу [80, с. 23; 81, с. 59; 169, с. 7–12;], інші зауважують про необхідність введення окремої статті чи розділу такого змісту [41, с. 44; 92, с. 679; 145, с. 35; 246, с. 50; 348, с. 618; 367, с. 7] або виокремлення визначення кримінально-правових термінів у окрему статтю, якою розпочинатиметься кожен розділ Загальної та Особливої частин КК України. Деякі дослідники не є такими категоричними у своїх висловлюваннях і пропонують створити словник кримінально-правових термінів [194, с. 109] або словники, що визначатимуть понятійний склад законодавства [15, с. 84]. Окремі науковці, крім цього, звертають увагу на те, що кодекс не має замінювати собою підручник і рясніти визначеннями, тому слід визначитись,

які поняття включити в КК, а які залишити в науці та теорії кримінального права [163, с. 206; 318, с. 53–54].

Хоча наявність такого розділу і не стосуватиметься безпосередньо правил тлумачення кримінального закону, проте активно сприятиме однаковому тлумаченню окремих його приписів, допоможе частково врахувати системоутворюючі та системні зв'язки кримінального закону.

Якщо ж охарактеризувати кримінальні кодекси деяких держав ближнього зарубіжжя, то видається, що вони не надто відрізняються від КК України. Правила тлумачення у досліджених КК відсутні, як і у КК України, проте наявні інші відмінності, які мають фрагментарне значення для тлумачення кримінального закону. Так, немає окремого розділу щодо тлумачення термінів та термінологічних зворотів у КК Естонської Республіки [321] (але у даному кодексі не передбачено надання визначення певних термінів у примітках, як у КК України); КК Республіки Таджикистан (проте у примітках до ст. 244 «Крадіжка» є визначення поняття «викрадення»; в примітці до ст. 260 «Фіктивне підприємництво» дано визначення терміна «дохід», який має тлумачитись саме таким чином у цій главі та ін.) [327]; КК Республіки Казахстан (терміни та термінологічні поняття тут роз'яснюються лише у диспозиціях його статей та в декількох примітках, які розміщені в кінці статей. Крім цього, ст. 366 КК називається «Поняття військового злочину» і, відповідно, роз'яснює зміст цього терміна, але дана стаття містить лише диспозицію) [324]; КК Республіки Грузія (тлумачення певних термінів здійснюється в перших частинах окремих статей; ст. 307 КК «Державна зрада» цілком присвячена розкриттю змісту терміна «державна зрада»; у ст. 382 КК «Поняття злочинів проти військової служби» дається визначення відповідного поняття) [320]; КК Республіки Латвії (визначення термінів надаються безпосередньо в статтях КК) [325].

Кримінальні закони деяких країн дещо краще сформульовані у сфері вирішення цієї проблеми. Так, КК Республіки Узбекистан містить розділ восьмий Особливої частини, який цілком присвячений роз'ясненню вживаних у

кодексі термінів і називається «Правове значення термінів» (у даному розділі міститься роз'яснення 45-ти вжитих у цьому кодексі термінів та термінологічних зворотів) [328]; КК Республіки Молдова містить окрему главу XIII, у якій дається визначення певних термінів, що вживаються у цьому кодексі (відмінністю від КК Республіки Узбекистан є те, що роз'яснення кожного терміна винесено в окрему статтю (ст. 120–134 КК) [326]; КК Республіки Білорусь містить у Загальній частині окрему статтю, де надається визначення окремих термінів (ст. 4 має назву «Роз'яснення окремих термінів Кримінального кодексу», і в ній подано визначення 16-ти термінів, які найбільш часто вживаються у КК; крім цього, визначення певних термінів є у примітках, які розміщені на початку окремих глав (зокрема, 24, 25, 26, 29, 30, 35, 37) та на початку одного розділу (розділ X)) [322]; КК Болгарії після глави XI Загальної частини цього КК міститься Додаткове положення, у якому у ст. 93 дається роз'яснення змісту певних термінів [323].

Як вже зауважувалось, правил тлумачення кримінального закону немає у жодному із досліджених КК зарубіжних держав, відповідно, відсутні і правила системного способу тлумачення кримінального закону, які хоч інтуїтивно використовуються під час правозастосування, проте ще не набули офіційного визначення та закріплення.

Слід відзначити, що у зв'язку з відсутністю закріплення правил тлумачення кримінального закону в КК під час дослідження вироків у кримінальних справах у Єдиному державному реєстрі судових рішень України простежити використання тих чи інших правил системного тлумачення виявилось неможливим, адже у вироках відсутні пояснення щодо обґрунтування того чи іншого тлумачення припису кримінального закону. Проте, під час вивчення вироків у кримінальних справах виявлено ряд зауважень, які можуть засвідчити про можливі порушення внаслідок необґрунтованого тлумачення, а саме:

1. Деякі суди у вироках у кримінальних справах щодо порушення статей КК України із бланкетною диспозицією зазначають лише те, який нормативно-

правовий акт було порушено без вказівки на те, порушення яких статей, пунктів, параграфів мали місце. Так, Рожнятівським районним судом Івано-Франківської області у кримінальній справі № 1-102 2009 р. від 3 вересня 2009 року щодо обвинувачення особи у вчиненні злочину, передбаченого ст.ст. 263 ч. 1, 15, 263 ч. 1 КК України, у вироку встановлено: «оцінюючи та аналізуючи детально досліджені у судовому засіданні докази в їх сукупності, суд приходить до висновку, що дії підсудного слід кваліфікувати за ст. 263 ч. 1 КК України, оскільки він носив та зберігав вогнепальну зброю без передбаченого законом дозволу, а також вчинив замах на збут вогнепальної зброї без передбаченого законом дозволу» [103]. Однак у жодній частині вироку немає вказівки на те, що положеннями певного закону передбачена обов'язковість отримання дозволу для вогнепальної зброї.

2. Окремі суди у вироках у кримінальних справах щодо порушення статей КК України із бланкетною диспозицією не розкривають суті допущеного порушення. Так, Старосамбірський районний суд Львівської області у кримінальній справі №1-75/2009 від 28 грудня 2009 р. щодо обвинувачення особи у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 286 КК України, у вироку зазначає: «Своїми діями С. порушив вимоги: пунктів 1.1; 1.2, 1.3, абзац 1 п. 1.4, підпункт «б» п. 2.1, підпункт «в» п. 2.8, пунктів 11.2, 12.1, 12.2, 12.3, 12.4, підпункт «б» п. 12.9, пункт 13.3 Правил дорожнього руху України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1993 р. № 1094» [103], проте суть порушень не розкрив.

Таким чином, вважаємо за необхідне сформулювати та охарактеризувати правила системного тлумачення кримінального закону з огляду на вищенаведені їх види, визначити особливості їх застосування.

3.2.1. Правила, які випливають із системних та системоутворюючих зв'язків кримінального закону.

Маємо зауважити, що хоча нами і обґрунтовується необхідність письмового закріплення відповідних правил системного тлумачення кримінального закону, ряд правозастосувачів, використовуючи відповідні

прийоми та правила, не поєднують їх використання із системним тлумаченням. Так, під час опитування окремої категорії правозастосувачів (слідчих працівників міліції) було встановлено, що вони використовують під час тлумачення приписів кримінального закону його окремі системоутворюючі зв'язки (наприклад, зв'язки між приписами Загальної та Особливої частин КК України) та системні зв'язки (зв'язки окремих приписів Особливої частини КК України з іншими нормативно-правовими актами законодавства), проте не вказують, що використовують системне тлумачення (Додаток «А»), а отже, не розуміють змісту системного тлумачення. Враховуючи наведене, правозастосувачі потребуватимуть роз'яснення окремої термінології та особливостей використання запропонованих у дослідженні правил тлумачення кримінального закону.

Правило: ***під час системного тлумачення кримінального закону у разі наявності системоутворюючих і системних зв'язків у приписі кримінального закону, насамперед, слід враховувати його системоутворюючі зв'язки***. Це правило активно використовується під час правозастосування. Наприклад, Постановою Пленуму Верховного Суду України № 13 від 23 грудня 2005 р. «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями», у частині першій вказується на необхідність врахування норми КК України; положення статей Особливої частини КК, якими передбачено додаткові ознаки спеціальних видів таких груп чи організацій [267]. Крім цього, з огляду на таку послідовність викладу, вказану у Постанові, можна зробити висновок про вказівку на пріоритетність застосування положень Загальної частини.

Проте, якщо норму кримінального закону неможливо витлумачити лише за допомогою системоутворюючих зв'язків, ті ж постанови Пленуму Верховного Суду скеровують до інших нормативно-правових актів. Так, у п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 12 від 23 грудня 2005 р. «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення

особи від кримінальної відповідальності» звернено увагу суддів на те, що звільнення особи від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених КК, здійснює виключно суд у порядку, встановленому статтями 6, 7, 7-1, 7-2, 8-10, 11-1 КПК, під час попереднього та судового розгляду справи, апеляційного, касаційного і виключного провадження відповідно до статей 248, 282, 376, 400-1 та п. 2 ч. 1 ст. 400-4 КПК [266]. У п. 6 цієї ж Постанови вказано на необхідність використання зв'язку кримінального закону із Кодексом України про адміністративні правопорушення, а саме із статтями 173, 173-1, 174, 178, 179, 181, 181-1, 182, 183 та інші схожі скерування.

Маємо зауважити, що загалом науковцями та правозастосувачами правильно використовуються системоутворюючі зв'язки норм кримінального закону. Однак деякі зауваження виникають стосовно зв'язків із назвою статті кримінального закону, оскільки періодично, під час формулювання кримінального закону, законодавець не передбачав необхідності врахування зв'язку норми кримінального закону із назвою статті, де вона розміщена. Звичайно, назва статті кримінального закону має лише інформативну функцію, проте і цю функцію завдяки законодавцю вона не може виконувати належним чином. Зокрема, ст. 156 КК України називається «Розбещення неповнолітніх». Вважаємо, що у цій статті мала б іти мова про вчинення певного діяння, потерпілими від якого мали бути хоча б дві особи у віці від 14 до 18 років. Однак уже в першій частині цієї статті частково йдеться про малолітню особу (причому про одну, а не двох чи більше, як зазначено в назві статті). Аналізуючи законодавство, видається, що поняття терміна «неповнолітній» не охоплює поняття терміна «малолітній», адже неповнолітньою є особа від 14 до 18 років, а малолітньою – до досягнення нею 14 років [289]. Враховуючи зміст диспозиції статті та її зв'язок із назвою статті, слід було б зауважити, що кваліфікувати за частиною першою цієї статті можна було б лише вчинення розпусних дій щодо особи у віці від 14 до 16 років. У другій же частині вказаної статті взагалі йдеться лише про малолітню особу. Вважаємо, що таку назву статті законодавець обрав без урахування зв'язків кримінального закону із ст. 6

Сімейного кодексу України та змісту диспозиції самої статті. З огляду на це, назва статті мали б звучати так «Розбещення особи, яка не досягла 16-річного віку» або «Розбещення малолітнього чи малолітньої».

Зауваження такого роду можна обґрунтовувати не лише до вказаної статті. Незрозумілою видається позиція законодавця, коли в частині статей КК України з їх назви випливає, що дії можуть бути одноактні або вчинені щодо однієї особи, а інші вже передбачають чисельність, наприклад, ст. 147 «Захоплення заручників», ст. 150 «Експлуатація дітей», ст. 164 «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей», ст. 171 «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів», ст. 178 «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків», ст. 194-1 «Умисне пошкодження об'єктів електроенергетики» та інші. Хоча, на перший погляд, викладене більше становить проблему лінгвістики, проте це вказує на порушення зв’язків між диспозицією та назвою статті, що може викликати суперечності у разі застосування системного тлумачення кримінального закону.

Таким же чином можна охарактеризувати і зв’язок назви розділу із статтями, що в ньому знаходяться. Так, вже неодноразово науковці звертають увагу законодавця на необхідність зміни назви ІІІ розділу КК України «Злочини проти волі, честі та гідності особи» у зв’язку із відмовою від статей у попередньому КК із відповідним об’єктом посягання. Крім цього, варті уваги і висловлювання щодо необхідності зміни назви розділу XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), систем та комп’ютерних мереж і мереж електрозв’язку» на «Злочини у сфері комп’ютерної інформації» [4, с. 64].

Правило: ***під час системного тлумачення кримінального закону слід використовувати системоутворюючі зв’язки з урахуванням їх сили.***

Використання цього правила ґрунтується на тому, що системоутворюючий зв’язок між Загальною та Особливою частинами КК України має бути безпосереднім, жодна норма однієї з частин кодексу не має суперечити чи ставити під сумнів положення іншої частини. Даний висновок

викликаний тим, що кодекс – це звід кримінальних законів, які, звичайно, пройшли процес кодифікації. Як відомо, під час кодифікації закони, які їй піддаються, набувають змін. Ці зміни можуть стосуватися не тільки зовнішнього вигляду викладу певних положень, але й змісту. Видається, якщо виникають протиріччя між прийнятими доповненнями до КК України та вже наявним чинним текстом, то тим же законом мають вноситися зміни до КК, щоб їх усунути. Так має бути в ідеалі, але яскравий приклад наводить В. Навроцький щодо того, що терміни Загальної частини не використовуються в тому ж значенні і в Особливій частині. Так, у ч. 4 ст. 28 КК України передбачено, що злочин визнається вчиненим злочинною організацією, … члени якої за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів… – про злочини говориться у множині. Із окремих статей Особливої частини КК випливає, що злочинні організації певних видів можуть створюватися і для вчинення одного злочину. Так, у ч. 1 ст. 255 КК України йдеться про створення злочинної організації з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину…; ст. 257 КК – про організацію озброєної банди з метою нападу…, участь у такій банді чи вчинюваному нею нападі [208, с. 263]. Позиція Пленуму Верховного Суду України у цьому випадку викликає сумніви щодо дотримання правил системного тлумачення кримінального закону, адже у п. 17 своєї Постанови № 13 від 23 грудня 2005 року «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об’єднаннями» зазначено: «бандою необхідно визнавати озброєну організовану групу або *злочинну організацію*, яка попередньо створена з метою вчинення кількох нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб або *одного такого нападу*, який потребує ретельної довготривалої підготовки».

Отже, в першу чергу необхідно встановити всі системоутворюючі зв’язки припису кримінального закону. Так, для диспозиції статті Загальної частини кримінального закону характерними є зв’язки між її частинами, із назвою статті, із назвою інституту (розділу) Загальної частини. Саме із такої

послідовності використання системоутворюючих зв'язків статті кримінального закону слід виходити у першу чергу під час її системного тлумачення.

Так, якщо виникає необхідність застосування ст. 69-1 КК України «Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання», то сама диспозиція статті скеровує до ст. 66, яка міститься у тому ж розділі Загальної частини і дає роз'яснення того, що саме можна вважати обставинами, які пом'якшують покарання. Отже, маємо тлумачення терміна ст. 69-1 КК України на основі положень диспозиції статті 66 КК України.

У разі потреби, після використання для тлумачення приписів Загальної частини системоутворюючих зв'язків у Загальній частині, необхідно використати для тлумачення її приписів системоутворюючі зв'язки із положеннями Особливої частини КК України. Так, диспозиція статті Загальної частини кримінального закону може перебувати у зв'язку із диспозицією статті Особливої частини, із санкцією статті Особливої частини, із приміткою до статті Особливої частини кримінального закону.

Якщо говорити про зв'язок диспозиції статті Загальної частини та санкції статті Особливої частини кримінального закону, то М. Хавронюк звертає увагу на те, що лише на дванадцять видів покарань санкції статей Особливої частини КК України передбачають сотні варіантів застосування у різних поєднаннях і пропорціях, при цьому передбачено: кілька десятків варіантів застосування штрафу; шість варіантів громадських робіт; три варіанти виправних робіт; три варіанти арешту; сім варіантів обмеження волі; тридцять дев'ять варіантів позбавлення волі [345, с. 243].

Такий зв'язок може проявлятись і в іншому вигляді, а саме через колізії, які можуть виникнути між диспозицією статті Загальної частини та санкцією статті Особливої частини КК України. Так, С. Шапченко звертає увагу на суперечності, що виникають між положеннями ч. 2 ст. 59 та ч. 3 ст. 289 КК України:

- ч. 2 ст. 59 КК України передбачає, що конфіскація майна встановлюється за «тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини»;

- в ч. 3 ст. 289 КК України конфіскація майна передбачена як обов'язкове додаткове покарання за незаконне заволодіння транспортним засобом, вчинене при особливо обтяжуючих обставинах. При цьому, відповідно до ч. 1 ст. 289 КК України, таке заволодіння може бути вчинене з будь-якою, у тому числі й некорисливою, метою [371, с. 88].

Виникають і інші аналогічні колізії диспозиції ст. 59 КК України із санкціями окремих статей Особливої частини, зокрема ч. 11 ст. 158; ч. 1 ст. 176, ч. 1 ст. 177, ч. 1 ст. 203-1, ч. 1 ст. 208, ч. 2 ст. 216, ч. 1 ст. 332, ст. 334, ч. 1 ст. 361 та інших. Можемо зауважити, що такі злочини можуть бути вчинені як з корисливою метою, так і з хуліганською, тому виникає потреба її встановлення під час притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Крім цього, у ч. 1 та ч. 2 ст. 305 КК передбачено «конфіскацію наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що були предметом контрабанди». Однак законодавчо не обґрунтовано, яким чином можна конфіскувати, наприклад, аналоги наркотичних засобів або їх прекурсори, якщо вони, відповідно до ст. 1 Закону України від 15.02.1995 р. «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори», заборонені до обігу на території України [264] і не можуть перебувати у законній власності особи, яка вчинила діяння, передбачене ст. 305 КК України. Таку конфіскацію здійснити неможливо, оскільки у відповідності до ч. 1 ст. 59 КК України «конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке *є власністю засудженого*». Чому законодавець звернув свою увагу на обов'язкову конфіскацію цього предмета контрабанди, незрозуміло, оскільки, як речовий доказ у кримінальній справі, він обов'язково буде вилучений і стосовно нього буде прийняте рішення суддею під час винесення вироку особі, яка вчинила цей злочин.

Правило: ***використовуючи системоутворюючі зв'язки у системному тлумаченні кримінального закону, необхідно враховувати те, що переважно термін може мати легальне тлумачення у тому місці, де він вперше вживається.***

Загалом у чинному кримінальному законі та інших нормативно-правових актах законодавець, керуючись правилами законодавчої техніки та логіки, здійснює аутентичне (легальне) тлумачення терміна (поняття) у тому місці, де він перший раз його вживає. Тобто, якщо у цій статті немає визначення терміна, то необхідно його шукати у попередньому тексті кодексу, а не у його продовженні. Хоча і в цьому не можна бути цілком переконаним, адже визначення терміна «службова особа» закріплено законодавцем лише у примітці до ст. 364 КК України, тоді як до цього він вживається у значній частині статей, а саме у ст. 127, 132, 147, 149, 157, 158, 158-1, 159 КК України та інших. Вважали б вдалим рішення законодавця виправити цю технічну помилку, а саме закріпити визначення терміна «службова особа» у Загальній частині КК України, оскільки цей термін є загальновживаним для кримінального закону і має бути визначений саме в Загальній частині КК.

Позиції науковців з даного приводу неоднозначні. Так, Л. Брич висловилась негативно щодо спроби законодавця доповнити статтю Загальної частини КК України поняттям службової особи. Як вона зауважує, таке доповнення є порушенням принципу системності закону. Л. Брич звертає увагу, що службова особа – один з кількох, відомих КК, спеціальних суб'єктів злочину, а розкривати у статті Загальної частини КК, яка дає родове поняття, ознаки лише одного з різновидів такого родового поняття нелогічно [57, с. 216]. Не можемо цілком погодитись із такою позицією науковця. Справді, закріплення лише однієї дефініції замало для КК України, проте треба із чогось починати; якщо законодавець не вносить до КК України відповідного термінологічного розділу, то не зайвим було б принаймі доповнення дефініціями в такий спосіб. Загалом таку тенденцію можна було б охарактеризувати як позитивну.

Правило: ***під час системного способу тлумачення кримінального закону у разі використання безпосередніх чи опосередкованих системних зв'язків кримінального закону слід враховувати юридичну силу нормативно-***

правових актів, які можуть стати підставою для тлумачення і передусім використовувати безпосередні зв'язки.

Зокрема, розглядаючи зв'язки норми кримінального закону, яка міститься у ч. 2 ст. 84 КК України, можна встановити, що вона перебуває у зв'язку з такими нормативно-правовими актами: Перелік захворювань, які є підставою для подання в суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання, який міститься у Положенні про лікарсько-трудову комісію, затвердженому наказом ДДПВП та МОЗ № 3/6 від 18 січня 2000 р.; наказ МВС № 256 від 13 травня 1992 року «Про порядок представлення в суди матеріалів про звільнення від дальшого відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу»; Закон України від 5 липня 2001 р. «Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз».

Із цих трьох нормативно-правових актів, як відомо, найвищою юридичною силою володіє закон, проте він не перебуває у безпосередньому зв'язку із нормою, що потребує тлумачення, а лише в опосередкованому. Це означає, що в першу чергу для тлумачення слід застосувати положення, що містяться в Переліку захворювань, які є підставою для подання в суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання. (Положення про лікарсько-трудову комісію, затверджене наказом ДДПВП та МОЗ № 3/6 від 18 січня 2000 р.), а тоді вже положення Закону України «Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз».

Важливою та необхідною умовою виконання даного правила є встановлення всіх зв'язків норми кримінального закону. Наприклад, у коментарі до ч. 2 ст. 389 КК України М. Хавронюком установлено системні зв'язки відповідної норми із Законом України від 21 квітня 1999 р. «Про виконавче провадження», чим і обумовлено тлумачення, надане ним до цієї статті. Так, науковець вважає ухиленням від відбування громадських робіт нез'явлення для виконання таких робіт, безпосередню відмову виконувати визначену для засудженого роботу тощо [221, с. 389]. Проте ч. 3 ст. 40 Кримінально-виконавчого кодексу України передбачає, що «ухиленням від

відбування покарання у вигляді громадських робіт є: невиконання встановлених обов'язків, порушення порядку та умов відбування покарання, а також притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, які були вчинені після письмового попередження; невихід більше двох разів протягом місяця на громадські роботи без поважних причин, а також допущення більше двох порушень трудової дисципліни протягом місяця, поява на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння» [161]. На захист такої позиції науковця можна було б зауважити, що Кримінально-виконавчий кодекс України прийнятий лише у 2003 році і, можливо тому, науковцем не могли бути враховані його положення, оскільки даний коментар віддруковано також у 2003 році. Однак до того моменту був чинний Виправно-трудовий кодекс України від 23 грудня 1970 року, ч. 3 ст. 82-13 якого передбачала те, що можна вважати ухиленням від громадських робіт. Отже, тлумачення, дане у даному випадку науковцем, у порівнянні із тлумаченням законодавця значно обмежене, якщо не зважати на слово «тощо».

У іншому коментарі І. Туркевич та Є. Фесенко повністю врахували безпосередні зв'язки норми кримінального закону, закріпленої у ч. 2 ст. 389 КК України, із Кримінально-виконавчим кодексом України і вичерпно вказали, що саме розуміє законодавець під ухиленням від виконання громадських робіт [220, с. 478].

3.2.2. Правила, які випливають із використання законів формальної логіки у системному тлумаченні кримінального закону.

Як відомо, закони формальної логіки необхідні для будь-якого наукового дослідження. Вони допомагають чіткіше мислити, розрізняти істотне та неістотне і, головне, є інструментом спілкування між людьми, оскільки жорсткі логічні структури, які сприймаються кожним однаково, дозволяють зрозуміти один одного, знайти точки дотику під час спілкування [137, с. 20].

Розгляд цього питання як окремого підрозділу та такого виду правил системного тлумачення кримінального закону зумовлено дискусіями серед

науковців стосовно розмежувань системного та логічного способів тлумачення. Дійсно, логіка – це наука про мислення. Системний спосіб тлумачення, як і будь-який інший спосіб, має здійснюватись із використанням законів формальної логіки. Ця наука навчає мислити, розмірковувати для досягнення істини, подає правила та закони здійснення мисленнєвого процесу задля встановлення істини [354, с. 3]. Логічні закони є об'єктивними і не залежать від волі та свідомості людини. Влада законів логіки над людиною обумовлена тим, що вони є відображенням у людському мисленні закономірностей об'єктивного світу. Зокрема, зміст і структура правового акта викладаються з дотриманням законів логіки, що виявляється в юридико-логічній формі юридичної техніки. Крім цього, з точки зору логіки, до законодавчих актів висуваються такі вимоги: дотримання принципів права, логічна єдність, логічна повнота та системність, логічна послідовність [135, с. 133–134, 138], що має вагомий вплив на кримінальний закон як законодавчий акт та як систему.

Таким чином, дотримання вказаних та інших вимог, які диктуються логікою, лежить і в основі використання системного тлумачення кримінального закону. Не лише загальнонаукові методі дослідження є базовими для здійснення системного тлумачення, але й закони формальної логіки. Підставою для такої нашої позиції є те, що: по-перше, система законодавства має бути побудована правотворцем логічно із використанням системних зв'язків її елементів; по-друге, під час здійснення системного тлумачення обов'язково мають використовуватися закони формальної логіки, інакше такі умовиводи можуть бути хибними.

Дотримання законів логіки є необхідною умовою досягнення істини у пізнанні і забезпечує правильність розумової діяльності людини. Основними ж рисами правильного мислення, на думку Н. Карамишевої, є визначеність думки, послідовність, несуперечливість у міркуваннях, обґрунтованість висунутих положень [121, с. 124]. Закони логіки як закони необхідного зв'язку між думками (висловлюваннями) у процесі розумової діяльності людей називають ще формально-логічними законами. У загальній (традиційній) логіці до таких

формально-логічних законів відносять закон тотожності, закон несуперечності, закон виключення третього, закон достатньої підстави. Проте, окрім вказаних законів, науковці пропонують враховувати й наявність інших законів логіки висловлювань, а саме: закон подвійного заперечення, закон ідемпотентності, закон комутативності, закон простої контрапозиції, закон асоціативності, закон дистрибутивності, закон де Моргана [317, с. 123–127; 350, с. 73–81].

Тлумачення законів як різновидність мислення може нас привести до істинних суджень про зміст закону лише у тому випадку, якщо воно буде правильним. Будь-яке правильне мислення має бути визначеним, послідовним і доказовим. Такому правильному мисленню вчить нас логіка. Відповідно, процес тлумачення законів, щоб бути правильним, має відповідати правилам і законам формальної логіки [356, с. 108]. Слід зауважити, що питанням встановлення істинності, правильності та хибності присвячено достатньо уваги дослідниками у сфері логіки, зокрема такі питання розглядали І. Герасимова [84, с. 21], Г. Челпанов [354, с. 5], А. Чкнаверянц [362, с. 15] та інші.

Так, І. Герасимова зауважує, що одним із ключових понять семантики є поняття істини, або точніше, істинного значення [84, с. 21]. Як відомо, порушення вимог законів логіки призводить до неправильного та нелогічного мислення. У практиці мислення трапляються двоякі логічні помилки, пов’язані з порушенням вимог законів логіки: софізми (логічний виверт, який навмисно імітує, наслідує формальну правильність мислення, щоб видати хибне міркування за істинне [225, с. 361; 331, с. 262]) та паралогізми (хибний висновок, який є наслідком ненавмисного порушення законів і правил логіки [224, с. 534; 330, с. 624]). А. Чкнаверянц пояснює, що правильність характеризує думку зі сторони її структури, способу зв’язку, істинність – зі сторони відношення думки до об’єктивної дійсності, яке неможливо встановити без аналізу конкретного змісту даної думки. Видається, що правильність мислення (доведеність, непротиріччя, послідовність) ще не є істиною [362, с. 15]. Для здійснення системного тлумачення та встановлення дійсного змісту тексту закону на основі структури та способів зв’язку вагоме значення

має як правильність, так і істинність. Оскільки логіка – універсальна наука, то її категорії активно використовуються і в науці кримінального права [75, с. 39; 92, с. 303].

Закони логіки в результаті суспільної практики, як зазначалось вище, набули аксіоматичного характеру. Так, закон тотожності виражає те, що залишається в речах відносно постійним, стійким впродовж певного часу. Закон несуперечності відображає те, що предмет не може одночасно мати несумісні ознаки. Закон виключення третього підтверджує, що предмет не може мати і не мати одночасно ту чи іншу ознаку: він або має дану ознаку, або її не має. Закон достатньої підстави відтворює необхідний зв'язок усіх явищ [362, с. 10]. Проте деякі науковці заперечують закон достатньої підстави як такий [116, с. 130]. Кожному закону логічного мислення відповідають якісь вимоги. Якщо закони логічного мислення порушити не можна, то на практиці зустрічається безліч прикладів порушення вимог тих чи інших законів.

З огляду на погляди В. Бабаєва, специфіка логіки права обумовлена не наявністю в арсеналі досліджень законів і правил логіки чи навіть вимог логіки діалектичної. Вона визначається характерними ознаками самого права як явища з його сутністю і типом. Нормативність права, наприклад, вимагає особливої процедури реалізації державної волі в закон, наявності закріплених у законодавстві правових понять і визначень, сформульованих за законами логіки, логіко-юридичної структури правових норм і т. п. Системність як ознака права з необхідністю вбачає діалектичний зв'язок права і суспільних відносин, які ним визначаються, а також взаємодію і узгодженість структурних підрозділів правової системи. Вимоги діалектичної та формальної логіки самі по собі під час аналізу державно-правових явищ змінюють право як таке. Особливими є лише їх прояви, що обумовлено специфічними рисами права [16, с. 45].

У силу того, що закони логіки є об'єктивними, природними законами мислення, вони діють у кожному правильному мисленні, незалежно від бажання і свідомості суб'єкта, що мислить, і навіть у мисленні тих, хто ніколи

не вивчав логіки і не має ніякого поняття про ці закони. Формально-логічні закони мислення мають загальносуспільний характер.

Характеризуючи *закон тотожності*, видається, що люди, які користувалися одними і тими ж предметами, помічали, що ці предмети з часом змінюються. Змінювались також і знаряддя праці, з якими їх необхідно було мати справу щодня: на них з'являлись подряпини, плями, змінювався їх колір, гостре знаряддя ставало з часом тупим і т. п. Але ці зміни в знаряддях праці були настільки незначними, несуттєвими, що один предмет цілком можна було відрізнити від іншого, адже, незважаючи на всі зміни, річ зберігала свою відносну тотожність. Більше того, ця постійна мінливість речей не заважала їх звичному застосуванню і призначенню, їх продовжували використовувати в тих самих цілях. До прикладу, скільки змін і доповнень внесено до КК України за досить короткий для існування держави час, проте він виконує ту саму функцію та завдання, які були поставлені перед цим законодавчим актом ще в перший день набуття ним законної сили.

Суть закону тотожності Арістотель прокоментував у «Метафізиці» так: «Без сумніву, що ті, хто мають намір брати участь один з одним у розмові, повинні скільки-небудь розуміти один одного. Якщо цього не відбувається, яка можлива у них один з одним участь у розмові? Тому-то кожне з імен повинно бути зрозуміле і розмовляти про що-небудь, при цьому – не про кілька речей, а тільки про одну; якщо ж у нього є кілька значень, то потрібно роз'яснити, яке з них (у нашому випадку) мається на увазі» [142, с. 24].

Таким чином, дотримуючись закону тотожності, інтерпретатор не повинен під час судження замінювати один предмет судження іншим, одну ознаку предмета, явища іншою і т. п. Порушення закону тотожності може призвести до розширення або звуження обсягу певного поняття, яке використане законодавцем, і, як наслідок, до необґрунтованого розширюваного або обмежувального тлумачення [355, с. 65]. Як зауважують О. Бєлокуров [29, с. 175], Є. Кісілюк [130, с. 103], І. Козаченко [136, с. 112], М. Мінаєв [200, с. 84], І. Паньонко [239, с. 161], Ю. Петров [242, с. 8], підміна одного

поняття іншим під час застосування кримінального закону має наслідком грубі порушення законності.

Вимоги логічного закону тотожності необхідно дотримуватися: а) в юридичній теорії (під час створення теорії права) і правотворчості (під час розробки і формулювання нормативно-правових актів як самототожніх висловлювань, у яких юридичні терміни повинні мати чітко визначений юридичний смисл); б) під час кваліфікації (юридичній оцінці) злочинів; в) під час застосування нормативно-правових актів. На практиці порушення вимог, що випливають із закону тотожності, під час здійснення системного тлумачення призводять до таких логічних помилок, як «змішання юридичних термінів», «перекручення змісту понять», «використання юридичних термінів у неюридичному значенні» [121, с. 128]. У той же час, як зауважує Г. Челпанов, закон тотожності застосовується основним чином до понять та ознак, оскільки вони в процесі мислення мають залишатись тотожними самим собі, інакше буде порушено правильність мислення [354, с. 56]. Слушними та схожими за змістом є думки С. Хижняка, який зазначає, що головним для формування змісту терміна може вважатись логічний фактор – зв’язок термінів з визначеними поняттями як формою мислення, що виражає дійсність [349, с. 98].

Як зазначає Н. Пікуров, дійсно важливо точно визначити лексичні межі терміна, тобто слова чи словосполучення, що дає йому ім’я [247, с. 130]. Таку проблему не можна залишити без уваги, оскільки більша частина термінологічних зворотів складається з одного або двох інших термінів та слів загального вжитку. Якщо тлумачиться термін, який є лише частиною термінологічного звороту, то логічно припустити, що в результаті системного тлумачення дати правильне визначення термінологічному звороту не видасться можливим.

Хоча необхідність ретельного розмежування термінів та термінологічних зворотів науковцями доведена, проте через неуважність, можливо через незнання та бажання скоротити певним чином обсяги кримінального закону, чи то керуючись бажанням уникнути тавтології, законодавець вже з перших статей

КК допускає розірвання термінологічного звороту. Так, розділ VI має назву «Співучасть у злочині», у ст. 26 дається визначення терміна «співучасть у злочині», але в той же час назва самої статті звучить «Поняття співучасті», хоча, на нашу думку, мало б бути «Поняття співучасті у злочині» або «Поняття співучасті у вчиненні злочину». Крім цього, логічним продовженням цього термінологічного ряду мав би бути термін «співучасник злочину», а ми маємо назву ст. 27 «Види співучасників», а не «Види співучасників злочину». З іншого боку, помилка у наведеному прикладі не має якихось негативних юридичних наслідків, оскільки назва статті є лише інформативною і було б гірше, якби назва статті містила правильний термінологічний зворот, а у змісті диспозиції була б помилка.

Поширеною в практичному мисленні людей є також помилка суб'єктивного перекручування змісту юридичних понять, коли суб'єкти права не зацікавлені в об'єктивності своїх оцінок, рішень, постанов, інструкцій і т.д. і інтерпретують їх на свою користь із врахуванням лише тих приписів, які вигідні їм під час застосування.

Використання ж юридичних термінів у неюридичному значенні й навпаки, неюридичних термінів у юридичному значенні, призводить до неточності, розпливчастості формулювань, невизначеності сфери дії норм права. Наприклад, часто зустрічаємо так званий термін кримінального права «злочинець», проте, на нашу думку, доцільним є вживання іншого юридичного терміна – «особа, яка вчинила злочин», оскільки саме він вживається в КК України. Хоча, з точки зору юридичної лінгвістики, навіть під час формулювання одного і того ж терміна, зустрічаємо невдалі конструювання термінів. Так, в ч. 4 ст. 41 КК України йдеться: «Особа, що виконала явно злочинний наказ або розпорядження…», а мало б бути: «Особа, яка виконала явно злочинний наказ або розпорядження…», і таких помилок використання юридичних термінів є безліч.

Таким чином, можемо сформулювати наступне правило системного тлумачення кримінального закону: ***якщо у законодавчому акті, який***

пов'язаний із кримінальним законом системними зв'язками, зазначено, що певні терміни, які використовуються у ньому, тлумачаться таким чином тільки тут, то застосовувати їх у цьому ж значенні до кримінального закону не можна.

З огляду на таке правило, правильною вважаємо позицію тих науковців, які зауважують, що терміни, встановлені для одного правового акта, без достатньої підстави не повинні вживатися в іншому нормативному акті [163, с. 148]. Проте результати тлумачення відрізняються від зазначеного.

Наприклад, у ст. 32 КПК України «Роз'яснення значення термінів кодексу», на відміну від положень чинного КК України, наявне аутентичне тлумачення 19-ти термінів, частина з яких безпосередньо стосується КК України. Так, у КК України вживаються такі терміни, роз'яснені ст. 32 КПК України: «суд», «суддя», «прокурор», «слідчий», «близькі родичі», «вирок», «ухвала», «постанова». Однак виникає необхідність звернути увагу на текст статті, який передує визначенню термінів, а саме: «терміни, що їх вжито в цьому кодексі, коли немає окремих вказівок, мають таке значення…» [162]. Тому, хоч норми матеріального та процесуального права мали б перебувати у найтіснішому зв'язку, з огляду на функціональний зв'язок їх норм, для тлумачення приписів кримінального закону маємо використовувати інші зв'язки.

Щодо тлумачення терміна «близькі родичі», то на перший погляд із ним мало б бути найменше проблем, проте існує декілька його визначень. Так, за КПК України, це «батьки, дружина, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, внуки» (п. 11 ст. 32); Цивільний кодекс України в дужках визначає їх як «батьки, діти, брати, сестри» (ч. 1 ст. 68) [353]. З огляду на те, що за вказівкою у КПК України терміни, витлумачені у ст. 32, вживаються у такому значені лише для нього, а в ч. 1 ст. 9 Цивільного кодексу України зазначається «положення цього Кодексу застосовуються до врегулювання відносин, які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, а також до трудових та сімейних відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства»,

видається, що близькими родичами у кримінальному законі слід визнавати батьків, дітей, братів та сестер.

Проте п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 7 лютого 2003 р. «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» скеровує під час визначення поняття «близькі родичі» саме до п. 11 ст. 32 КПК України, так само тлумачать ці положення і ряд науковців [217, с. 126, 243, 323, 391; 218, с. 269; 219, с. 295]; деякі з них просто уникають тлумачення цього поняття [216, с. 187–188, 211, 253].

Законом достатньої підстави фіксується факт того, що істинність однієї думки має бути обґрунтована іншими думками, обґрунтованість яких не викликає сумнівів [362, с. 10]. Або, іншими словами, всяке судження, перед тим, як воно визнається істинним, обов'язково має бути обґрунтованим.

Історично цей закон був відкритий і сформульований значно пізніше за закони тотожності, протиріччя та виключення третього, а саме у XVII ст. Готфрідом Лейбніцем [142, с. 31]. Отже, не може виникнути ніяких сумнівів у тому, що особа вчинила терористичний акт, якщо вона застосувала зброю, вчинила вибух, підпал чи інші дії, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погрожувала вчиненню зазначених дій з тією самою метою, оскільки визначення терміна «терористичний акт» передбачено ч. 1 ст. 258 КК України і не може бути будь-якого іншого його трактування. На думку А. Шейко, логічну форму достатньої підстави набуває судження про те, що під доведеністю думки розуміють таке судження про дійсність, такий хід думок, під час якого не тільки

повідомляється про істинність якого-небудь судження, а й вказуються підстави, у відповідності до яких дане судження необхідно вважати істинним [374, с. 6]. Керуючись таким законом формальної логіки, як закон достатньої підстави, можна стверджувати, що істинним є те, що особа, яка вчинила дії, передбачені диспозицією ч. 1 ст. 258 КК України, вчинила терористичний акт. Як зауважує О. Черданцев, припущення та здогадки, у відповідності до закону достатньої підстави, неприпустимі. Висунуте припущення обов'язково має бути доведене або спростоване в процесі інтерпретації [355, с. 67].

Правило: ***якщо у КК України чітко вказано на необхідність використання зв'язку із певним нормативно-правовим актом, то слід скористатися саме цим актом, а не іншим, хоч він і перебуває у зв'язку із цією нормою.***

Вважаємо, що особливих проблем під час використання такого правила не повинно виникати. Водночас, як зауважує П. Андрушко, хоча у КК багато норм із бланкетними диспозиціями, окремими його нормами передбачена відповідальність за діяння, порядок та підстави вчинення яких галузевим законодавством або взагалі не врегульовані, або врегульовані нечітко. Як приклад, науковець наводить ст. 142 КК України, якою передбачено відповідальність за незаконне проведення медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною, якщо це створює небезпеку для її життя чи здоров'я. Але законодавчих актів, у яких би регулювався порядок проведення таких дослідів або хоча б давалось визначення, що слід розуміти під такими дослідами, фактично немає (окрім припису у ч. 2 ст. 28 Конституції України, згідно з яким «жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідам») [9, с. 10].

Ми підтримуємо у своїх дослідженнях думку М. Ковальова, який зауважив, що у випадку використання бланкетної диспозиції необхідно точно вказати, які інші законодавчі акти має на увазі відповідна стаття, а саме їх назву та дату прийняття [132, с. 145]. На підтримку такої позиції висловлюються й інші науковці, наприклад, А. Жалінський. Він зауважує, що прийнято вважати,

що бланкетна диспозиція відсилає до норми і відповідно до понять інших галузей права. Але відсилка в нормах не завжди чітко визначає адресата, тобто приналежність норми, до якої відсилають. До того ж, тлумачення поняття принципово ускладнюється, коли його приналежність, тобто правова природа, однозначно не визначена у КК [108, с. 52]. Л. Гаухман пропонує включити до змісту бланкетних диспозицій статей Особливої частини КК обов'язкові додатки, які б містили всі вказані закони або їх окремі норми, що мали б значення для правової оцінки вчиненого [80, с. 24]. Це сприяло б підвищенню рівня правосвідомості громадян і, як наслідок, правослухняності, зручності застосування кримінально-правових норм правозастосовними органами, економії часу їх працівників, який витрачається на пошук (під час застосування діючого КК) законів та інших нормативних актів, на які здійснено посилання у цих бланкетних диспозиціях.

Найбільш чітко проявляється використання взаємозв'язків кримінального закону із нормативно-правовими актами виконавчих органів у разі вживання законодавцем у кримінальному законі приписів із бланкетною диспозицією. Так, якщо у диспозиції статті йдеться про незаконність певних дій, то необов'язковим є скерування саме до законів. Така обов'язковість може бути у разі вживання наступних словосполучень: «*встановленого законом*», як-от у ст. 143, ч. 4 ст. 157, ч. 1 ст. 158-2, ч. 1 ст. 159-1, ст.166, ч. 1 ст. 175 КК України та ін.; «*якщо законом передбачено*», як у ч. 2 ст. 202 КК України; «*заборонені законом*», як у ч. 1 ст. 228 КК України; «*згідно з законом*», як у ч. 1 ст. 233 КК України; «*не передбачених законом*», як у ч. 1 ст. 260 КК України; «*без передбаченого законом*», як зазначено у ч. 1 ст. 263, ч. 1 ст. 265 КК України; «*охоронюваним законом*» ч. 2 ст. 359, ч. 1 ст. 364, ч. 1 ст. 377 КК України. У разі ж вживання поняття «незаконні дії», або відсутності відповідного закону слід звернутись до нормативно-правових актів чи підзаконних нормативно-правових актів. Наприклад, щоб правильно витлумачити ст. 216 КК України щодо поняття «незаконні дії» слід звернутись до Положення про виробництво, зберігання, продаж марок акцизного збору і маркування алкогольних напоїв та

тютюнових виробів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 1996 р. № 1248 та Положення про порядок виробництва, зберігання, продажу контрольних марок та маркування примірників аудіовізуальних творів чи фонограм, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2000 р. № 1555.

Крім цього, у нормах кримінального закону, зокрема в його Загальній частині, наявна вказівка на використання положень міжнародних договорів (ч. 5 ст. 3; ч. 4 ст. 6; ч. 1 ст. 7; ст. 8.; ч. 2, 3 ст. 10), Закону України «Про амністію» (ч. 1 ст. 44, ч. 1 ст. 74, ст. 85), інших законів (ч. 1 ст. 43;), акта помилування (ч. 1 ст. 44, ч. 1 ст. 74, ст. 85). Також наявні чіткі вказівки на необхідність використання положень конкретних галузей законодавства, зокрема адміністративного. Так, в ч. 2 ст. 78, ч. 5 ст. 79, ч. 5 ст. 83 йдеться про адміністративні стягнення, що скеровує до адміністративного законодавства.

Найбільш проблематичним є встановлення системних зв'язків приписів кримінального закону, що стосується охорони відносин у сфері господарської діяльності, оскільки вони регламентуються розгалуженою системою нормативно-правових актів, прийнятих державними органами влади різних рівнів [32, с. 24].

Закон несуперечності. Цей закон у загальній логіці (або ще закон протиріччя [142, с. 120] чи закон суперечності [108, с. 98]) формулюється так: не можуть бути водночас істинними два суперечливих висловлювання – стверджувальне і заперечне – про один і той же предмет, у одному і тому ж відношенні [121, с. 129]. На думку А. Івіна, цей закон викликає найбільше зацікавлення у науковців [116, с. 120]. Умови виконання даного закону логіки передбачають те, що предмети та явища постійно змінюються і розвиваються, вони володіють певними якостями, які з плином часу з'являються, змінюються або зникають, тому висновки щодо предмета чи явища можна робити у даному контексті лише тоді, коли вони досліджуються за однакових умов.

Порушення вимог цього закону під час правотворення може негативно вплинути на використання системного способу тлумачення кримінального

закону, адже воно викликає суперечності в чинному законодавстві, суперечності в правозастосуванні, непослідовність у міркуваннях або протилежність наслідків у двох послідовних міркуваннях, хоча, на перший погляд, вони є правильними.

Як зауважує О. Панчак щодо кримінального закону, під час використання закону несуперечності слід виходити з того, що закон не містить суперечливих положень. При цьому слід враховувати законодавчі приписи, якими формулюються загальні правила та винятки з них. При тлумаченні таких «загальних» правил слід чітко визначити їх кількісні характеристики, щоб не отримувати суперечливих положень [235, с. 290]. Зокрема, загальним правилом є те, що особа, яка вчинила дії, передбачені ч. 1 ст. 307 КК України, а саме незаконно придбала, зберігала та перевозила з метою збуту наркотичні засоби, притягується до кримінальної відповідальності. Винятком із даного загального правила є положення ч. 4 ст. 307 КК України про те, що особа, яка добровільно здала наркотичні засоби і сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом, звільняється від кримінальної відповідальності за їх незаконне придбання, зберігання та перевезення, тобто така особа не притягується до кримінальної відповідальності.

Однак під час застосування цього закону логіки у системному тлумаченні кримінального закону слід пам'ятати, що два протилежні (контрарні) судження, про які йде мова, на відміну від двох суперечних, можуть бути одночасно хибними [317, с. 120]. Закон протиріччя перебуває у найбільш тісному зв'язку із законом виключення третього, що і стало підставою для виникнення у деяких науковців враження про їх ідентичність, але у даному випадку точніше буде говорити про доповнення одного закону іншим.

Закон виключення третього. Як зауважує А. Конверський, згідно із законом виключення третього, до процесу міркування є така вимога, з якої випливає, що з двох суперечливих суджень, в одному з яких стверджується те, що заперечується у другому, одне обов'язково істинне [142, с. 29]. Такої ж позиції у дещо іншій інтерпретації дотримуються й інші науковці, зокрема

М. Бабаянц [17, с. 64], В. Жеребкін [109, с. 101], Н. Карамишева [121, с. 132], М. Тофтул [317, с. 121], І. Хоменко [350, с. 71] та інші. Всі ці науковці погоджуються також у тому, що такий закон формальної логіки, як виключення третього, не можна застосовувати до майбутнього, оскільки про його неспроможність у цій ситуації висловлювався ще Арістотель [350, с. 71]. Закон виключення третього діє лише між суперечними судженнями – загальноствердувальним і частковозаперечним, загальнозаперечним і частковоствердувальним, одиничним ствердувальним і одиничним заперечним [317, с. 121]. Крім цього, вагомою умовою застосування закону виключення третього є дотримання вимог інших законів формальної логіки. Якщо порушується вимога одного із законів формальної логіки, та стає неможливим застосування закону виключення третього [17, с. 65]. Закон виключення третього застосовний тільки до суперечних суджень [109, с. 102].

Загалом можна зауважити, що суть закону виключення третього, як і закону протиріччя, полягає у використанні зв'язку між протилежними висловлюваннями, які розглядаються за однакових умов. У разі недотримання такої вимоги однакових умов, при яких розглядаються суперечні висловлювання, не можна говорити і про можливість використання закону виключення третього. Зокрема, якщо у кримінальному законі, а саме у ч. 1 ст. 115 КК України, сформульовано, що вбивство – це умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, і водночас ст. 119 КК України передбачає під час вчинення вбивства і необережну форму вини, то не можна використати закон протиріччя або закон виключення третього і сформулювати висловлювання таким чином: С. – вчинив вбивство через необережність або С. – не вчиняв вбивства через необережність, адже при такому формулюванні і перше і друге висловлювання будуть хибними, оскільки вбивство може бути лише умисним. У даному випадку ці формулювання зводяться до нісенітниці через відмінні умови, які охоплюють їх. Якби ч. 1 ст. 115 КК України залишити без змін, а ч. 1 ст. 119 КК України викласти в такій редакції: «протиправне заподіяння смерті, вчинене через необережність», то умови висловлювань стали

б однаковими. Тоді б чітко можна було сказати, що С. не вчиняв вбивство через необережність, С. протиправно заподіяв смерть через необережність.

Крім зазначеного, слід зауважити, що у правовій практиці можуть виникати і такі ситуації, коли закон виключення третього не можна застосовувати. Така ситуація можлива із врахуванням презумпції невинуватості. Наприклад, якщо не доведено, що саме ця людина є винною, то не можна сказати: «ця особа вчинила цей злочин» і «ця особа не вчинила цей злочин» [350, с. 73].

Загалом можна констатувати, що основні закони формальної логіки дозволяють застосовувати правила системного тлумачення за правильних умов, тобто:

- всі терміни, термінологічні звороти і т.п. під час використання системного способу тлумачення повинні мати відповідне чітке поняття;
- це поняття за однакових умов має бути тотожним самому собі;
- використовувати системний спосіб тлумачення необхідно за однакових умов (наприклад, чинні нормативно-правові акти і зв’язки нормативно-правових актів, чинних в один період часу і т. ін.).

Водночас слід звернути увагу й на інші категорії логіки, які є визначальними під час правотворчості та правозастосування. Так, понятійний апарат визначає загальну логічну культуру дії законодавця. З поняття починається логічне буття будь-якого правового нормативу. Жодна правова норма як результат правового мислення не може бути сконструйована без конкретної системи понять, які надають правовій нормі логічного смислу, обумовлюють її логічний рух у практичному застосуванні. Саме правове мислення є визначеним понятійним процесом, що породжує ті чи інші уявлення, ідеї, переконання, які втілюються в нормативно-правових судженнях. Специфіка правового мислення полягає в тому, що, відображаючи соціальну дійсність, воно широко використовує при цьому не лише значний пласт буденних, неправових понять, але й поняття, спеціально сконструйовані – правові поняття. З давніх часів до даного виду понять висувають високі вимоги,

значущою серед яких є смислова однозначність. Правова логіка не може оперувати поняттями, не достатньо ясними, розмитими, що веде до протиріч у системі законодавства, невизначеного застосування правових норм [125, с. 72].

На думку Д. Керімова, сукупність правових інститутів і правових норм тієї чи іншої галузі права розміщується в кодексі у чіткій логічній системі. Здебільшого кодекси складаються з двох основних частин: загальної та особливої. Загальна частина містить ті загальні правила, які розповсюджуються на всі або ряд правових інститутів і правових норм особливої частини того ж кодексу; особлива частина виокремлює правові інститути і правові норми, що регулюють визначені суспільні відносини. Відповідно, поділ кодексу на дві основні частини, викликаний необхідністю його структурної побудови, ставить за мету усунення повторень загальних положень під час викладу кожного правового інституту, правової норми [126, с. 40].

З огляду на вказане, слід сформулювати таке правило системного тлумачення кримінального закону: ***якщо розкриття смислу норми, що потребує тлумачення, міститься у Загальній частині КК України, то її слід використовувати саме у такому значенні у цілому кримінальному законі або відповідно до вказівки.***

Насамперед, норми Особливої частини ґрунтуються на нормах Загальної частини, розкриття дійсного змісту норм Особливої частини неможливе без звернення до Загальної частини. Такий нерозривний зв’язок проявляється у тому, що під час кваліфікації діянь, прийняття певного рішення в суді щодо звільнення від кримінальної відповідальності і покарання, тлумачення тих чи інших приписів КК України застосовуються одночасно норми однієї і другої частин [159, с. 18].

Проте, знову маємо зауважити, що законодавець повною мірою не враховує необхідності дотримання під час формулювання положень кримінального закону зв’язків між його Загальною та Особливою частинами, а також пріоритету положень Загальної частини над положеннями Особливої частини. Так, у ч. 11 та 12 ст. 158, ст. 201, ч. 1 та 2 ст. 204, ст. 208, ст. 209,

ч. 2 ст. 216, ч. 2 ст. 240, ст. 244, ст. 246, ст. 248, ст. 249, ст. 300, ст. 301, ст. 305, ч. 1 ст. 306, ст. 332, ст. 334, ст. 361, ст. 361-1, ст. 361-2, ст. 362, ст. 363-1 КК України передбачено спеціальну конфіскацію. Знищення окремих предметів передбачено ч. 3 ст. 204 КК України. Одночасно спеціальна конфіскація та знищення певних предметів передбачені ст. 176, ст. 177, ст. 203-1, ст. 229 КК України. На це науковці зауважують, що конфіскація, знищення та вилучення певного виду майна не передбачені нормами Загальної частини КК України та є нетиповими для кримінального права взагалі [233, с. 126].

Видається цілком обґрунтованою позиція Т. Подковенко про те, що «лише належним чином оформлене інституційне утворення можна назвати «системним законодавством» [250, с. 44]. Щодо кримінального закону, то маємо ознаки певної безсистемності, оскільки вбачається постійне стимулювання до виникнення колізій, або, як називає це явище О. Бойко, найменшої системності. Крім того, цей науковець зауважує, що найбільшою схильністю до порушень системних зв'язків володіють норми Особливої частини, саме вони мають стати об'єктом упорядкування [250, с. 437]. Наявність безсистемності як дефекту кримінального закону підтверджується також П. Агаповим [2, с. 20–21], Н. Івановим [114, с. 152], М. Феоктистовим [338, с. 426] та деякими іншими науковцями.

Як приклад неврахування зв'язків положень окремих статей Загальної частини з положеннями окремих статей Особливої частини КК України, можна навести те, що в ч. 2 ст. 22 КК України передбачено відповідальність з 14 років за вчинення, зокрема, злочину, передбаченого ч. 1 ст. 296 КК України. Проте, як зауважує В. Грищук, правозастосовна практика свідчить про складності застосування цієї статті до 14-річних неповнолітніх. Санкція цієї статті передбачає покарання у вигляді штрафу, арешту і обмеження волі. Штраф не може бути призначено, оскільки, як правило, у неповнолітнього немає самостійного прибутку, власних грошових коштів і майна (ч. 1 ст. 99 КК). Арешт може бути застосовано до неповнолітнього, який досяг віку 16 років (ст. 101 КК), а обмеження волі як покарання взагалі не може бути застосовано

до неповнолітнього (ст. 98 КК) [91, с. 147]. Загалом питанням особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх присвятив дисертаційне дослідження В. Бурдін [59].

З огляду на зазначені погляди науковців, видається, що під час впорядкування КК України у відповідності до норм національного законодавства необхідно детально розглядати кожну його статтю почергово. Слід установити логічні зв'язки кожної норми кримінального закону, наявність яких обґрунтована системністю законодавства України (нагадаємо, що такі логічні зв'язки, як ми вже пояснювали, є системними зв'язками) та проаналізувати їх на предмет змістового наповнення нормативних актів, які перебувають у зв'язку з окремою нормою кримінального закону. Наприклад, у ст. 227 КК України «Випуск або реалізація недоброякісної продукції» йдеться: «випуск на товарний ринок або іншу реалізацію споживачам недоброякісної, тобто такої, що не відповідає встановленим стандартам, нормам, правилам і технічним умовам, або некомплектної продукції та товарів…». Для того, щоб належним чином здійснити тлумачення зазначеної статті, необхідно отримати інформацію стосовно тлумачення її певних термінів та термінологічних зворотів. Так, деякі питання виникають вже під час тлумачення терміна «випуск продукції». Здійснюючи адекватне тлумачення цього терміна, видається, що він є спеціалізованим і використовується у сфері господарської діяльності (відштовхуючись від назви розділу КК України «Злочини у сфері господарської діяльності»). Проте знаходимо лише визначення «виробництва» у відповідності до Закону України від 23.12.1997 р. «Про безпечність та якість харчових продуктів» (це господарська діяльність, пов'язана з виробленням об'єктів санітарних заходів, включаючи всі стадії технологічного процесу, у тому числі виготовлення, підготовку, змішування та пов'язані з цим процедури, обробку, наповнення, пакування, переробку, відновлення та інші зміни стану об'єкта) [259]. Звичайно, перед випуском товару на ринок (а випустити може як сам виробник, так і посередник) хтось цю продукцію виробляє, і (у разі здійснення адекватного тлумачення) виробник такої продукції не може бути

притягнутим до кримінальної відповідальності за цією статтею. Звертаючись до чинного Закону України від 28.12.1994 р. «Про оподаткування прибутку підприємств», читаємо таке: «ринок товарів (робіт, послуг) – сфера обігу товарів (робіт, послуг), яка визначається виходячи з можливості покупця (продавця) реально і без значних додаткових витрат придбати (продати) товар (роботу, послугу) на найближчій стосовно будь-якої із сторін договору території» [265]. Видається, що або в КК України має вживатись термінологічний зворот «ринок товарів», або у згаданому Законі України має бути вжитий термінологічний зворот «товарний ринок» з метою спрощення здійснення системного тлумачення, адже досконале законодавство характеризується логічними зв'язками та послідовністю викладу термінологічних зворотів. Термінологічний апарат становить не довільне, а певне розташування термінів та складових термінологічних зворотів всередині статті. Що ж за чинним законодавством можемо віднести до недоброякісної продукції? У Законі України від 12.05.1991 р. «Про захист прав споживачів» нема визначення терміну «недоброякісна продукція». Однак зустрічається вислів «продукція належної якості», під якою розуміють властивість продукції, що відповідає вимогам, встановленим для цієї категорії продукції у нормативно-правових актах і нормативних документах, та умовам договору із споживачем [261]. Частково йдеться про недоброякісну продукцію у Постанові Пленуму Верховного Суду № 7 від 12.06.2009 р. «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва», де здійснено лише відмежування практики застосування ст. 227 від ст. 275 КК України. Натомість у Законі України «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 23.12.1997 р. наявні такі визначення: «безпечність харчового продукту», «безпечний харчовий продукт», «непридатний харчовий продукт», «небезпечний харчовий продукт», «неправильно маркований харчовий продукт», «якість харчового продукту» [259].

Визначення спеціалізованого терміна «некомплектна продукція» у чинному законодавстві за допомогою системного тлумачення знайдено не було.

Лише комплексним використанням системного тлумачення та логічного тлумачення, а саме на основі взаємозв'язку із нормою, що міститься у ст. 683 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. «Комплект товару», видається, що некомплект продукції – відсутність певного набору товарів, передбаченого зобов'язанням підчас договору купівлі-продажу. Отже, на наш погляд, логічно було б викласти ст. 227 КК України у такому вигляді: назва статті – «Виробництво, випуск або реалізація продукції неналежної якості»; текст статті – «Виробництво, випуск та ринок товарів або інша реалізація хоча б одному споживачу продукції неналежної якості або некомплекту продукції, якщо такі дії вчинені у великих розмірах, – караються…». Текст назви статті та її диспозиції не є остаточними, оскільки для отримання такого необхідна спільна праця як юристів, так і філологів.

Звернемо увагу, що у тексті викладеної редакції статті, окрім логічного викладу спеціалізованих термінів, враховано неможливість допущення невиправданої тавтології (оскільки некомплектна продукція є товаром і непотрібно термін «товар» виокремлювати у диспозиції статті), недоцільним також є роз'яснення змісту одного спеціалізованого терміна і в той же час ігнорування іншого, неправильним видається й використання множини щодо так званих потерпілих (адже буквальне тлумачення тексту статті констатує, що лише вчинивши передбачені у диспозиції дії щодо кількох споживачів, можливе притягнення суб'єкта злочину до відповідальності).

Як відомо, злочинами можуть бути лише ті дії, які передбачені такими в КК України, а всі інші дії не є злочинними і не передбачають кримінального переслідування. Норми кримінального закону, на відміну від норм кримінального права, не можуть передбачати логічного розвитку. Проте закони логіки широко використовуються для його тлумачення. Закони формальної логіки – це спеціальні закони мислення особи, які знаходять своє відображення у правильному зв'язку думок.

У своїх дослідженнях ми цілковито підтримуємо позицію М. Коркунова, який зауважив, що воля законодавця лише настільки складає закон, наскільки

вона виразилась у законодавчому акті [147, с. 349]. Тому вважаємо обґрунтованим наступне правило системного тлумачення кримінального закону, а саме: ***у разі наявності сумнівів щодо правильності викладу норми кримінального закону законодавцем слід опиратись на зміст цієї норми, закріплений у тексті КК України.*** Стосовно даного правила видається цікавою, на нашу думку, позиція законодавця щодо кола суб'єктів, яким може бути завдана шкода злочином, відповідальність за який передбачено ч. 2 ст. 147 КК України «Захоплення заручників», адже з диспозиції цієї статті випливає, що кваліфікованими видами цього злочину є: 1) вчинення його щодо неповнолітнього; 2) вчинення його організованою групою; 3) захоплення або тримання особи як заручника, поєднане з погрозою знищення людей; 4) спричинення ним тяжких наслідків. Так само і в інших статтях КК України йдеться про неповнолітніх осіб, причому про малолітніх мови немає. Зокрема, це такі статті, як: ч. 3 ст. 120; ч. 3 ст. 130; ч. 2 ст. 133; ч. 1, 2 ст. 137; ч. 2 ст. 140; ст. 141; ч. 2 ст. 144 та інші. Можна було б на захист законодавця висунути теорію, що КК України було прийнято у 2001 році, коли ще діяв Цивільний кодекс Української РСР, де неповнолітньою вважалася особа до досягнення 18 років, проте прийняття нового Цивільного кодексу України мало б означати врахування зв'язків кримінального закону з ним, і в тих нормах, де потерпілим зазначено неповнолітнього, слід було б уточнити, про кого саме йдеться – про малолітню, неповнолітню особу або ж про дитину.

Видається, що законодавець надалі буде враховувати Цивільний кодекс України, адже прийнятий він ще у січні 2003 року. Однак Законом України від 11 червня 2009 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» знову це не було враховано. Вказаний закон хоч і не вступив у дію, але пропонував КК України доповнити серед інших і ч. 2 ст. 235-3, виклад якої був такий: «те саме діяння, вчинене стосовно неповнолітньої чи недієздатної особи…». Тут було б правильно вказати «стосовно особи, яка не досягла повноліття, та недієздатної особи» або «те саме діяння, вчинене стосовно дитини чи недієздатної особи».

Оскільки законодавець знову вказав «стосовно неповнолітньої особи», то таким чином визначив межі віку потенційно потерпілої особи у цій статті від 14 до 18 років, а вчинення даного складу злочину щодо малолітньої особи мало б кваліфікуватись як обтяжуюча обставина із врахуванням п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України, оскільки статтею 235-3 вона як особливо кваліфікуюча ознака не передбачена. Загалом вважаємо, що законодавець не врахував зв'язок чинного КК України із ст. 6 Сімейного кодексу України щонайменше у 22-х статтях (Додаток «Д»).

Слід звернути увагу, що ми цілком підтримуємо позицію науковців у тому, що взаємодія понятійних апаратів Особливої частини КК та інших галузей законодавства (зокрема, цивільного, трудового, адміністративного, процесуальних галузей) має відбуватися на засадах, аналогічних засадам Загальної і Особливої частин кримінального законодавства: 1) положення інших галузей законодавства повинні використовуватися в Особливій частині КК у тому ж значенні, що і в цих галузях; 2) приписи Особливої частини необхідно вживати у їх власному значенні; 3) терміни інших галузей законодавства розкривають, конкретизують зміст термінів Особливої частини КК України [318, с. 37].

Належне використання даного правила є надзвичайно актуальним і з огляду на схильність правозастосувачів до обмежувального чи розширювального тлумачення кримінального закону залежно від ситуації, що склалася. Так, деякі науковці у своїх дослідженнях щодо окремих складів злочинів пропонують збільшити санкцію відповідних статей, проте не зважають на те, що покарання, визначене у цих санкціях, у більшості випадків є цілком достатнім. Проблема в іншому: суд призначає покарання менше, ніж те, яке передбачено в санкції відповідної статті. Таким чином, особу, яка вчинила розбійний напад за обтяжуючих обставин, суд звільняє від відбування покарання з випробуванням із відчуттям повної безкарності. Якби ж суд під час застосування ст. 75 КК України врахував, що санкція ч. 1 ст. 187 КК України передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до семи

років, а звільнення від відбування покарання з випробуванням можливе лише у разі призначення покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше п’яти років, то таку особу від відбування покарання не звільнив би, а науковцям не було б потреби дискутувати стосовно збільшення чи зменшення санкції зазначеної статті.

Загалом маємо зауважити, що у разі нівелювання використання законів формальної логіки під час правотворення використання їх під час правозастосування значно утруднюється і може спричинити порушення правильності та істинності висновків під час тлумачення кримінального закону та допущення помилок. Законодавець досить часто робить спроби встигнути за стихійністю розвитку суспільних відносин і соціально-економічних умов життя суспільства, тому однією із рис сучасного законодавства є перманентний характер внесення різноманітних змін і доповнень до законів та інших нормативно-правових актів. Адресат законодавчих вимог не може сприймати і розуміти закон як обов’язковий і стабільний інструмент регулювання його поведінки, коли сам законодавець не до кінця усвідомлює, чого саме він вимагає від виконавців. З іншого боку, у перехідний період від однієї державної системи до іншої стабільний кримінальний закон створити надзвичайно важко. Не підлягає сумніву, що система законодавства мала б бути стійкою та цілісною. У разі прийняття будь-якого закону, який має посісти те чи інше місце у системі, або внесення змін до вже наявного закону необхідно повністю спрогнозувати очікувані від прийняття закону результати. Такий закон можна буде охарактеризувати як ефективний, стабільний та здатний виконувати своє призначення.

3.2.3. Правила, які випливають із співвідношення системного тлумачення з іншими способами тлумачення кримінального закону.

У разі внесення змін до чинного законодавства, яке перебуває у зв’язку із кримінальним законом, законодавець мав би передбачати і відповідні зміни до кримінального закону. Не можемо заперечити, що законодавець намагається врахувати зв’язки новостворених законів і під час їх прийняття одразу ж

вносити зміни і до КК. Але слід зауважити, що законодавчі акти інколи проектують особи, які є фахівцями у сфері дії саме цих законодавчих актів, проте вони можуть не надати належного значення системним зв'язкам цих законодавчих актів із кримінальним законом. Наслідки неврахування таких системних зв'язків можуть дуже негативно вплинути як на якість кримінального закону, так і на його системне тлумачення. У цій ситуації до внесення необхідних змін та доповнень до кримінального закону слід використовувати зв'язки норми кримінального закону, що тлумачиться, із нормативно-правовим актом, який діяв на момент її чинності.

Правило: ***під час системного способу тлумачення кримінального закону слід враховувати зв'язки припису кримінального закону, що потребує тлумачення, із тим нормативно-правовим актом, який діяв на момент чинності припису, що потребує тлумачення.***

Так, під час коментування до ст. 164 КК України «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей» А. Музика пояснює, що неповнолітніми дітьми визнаються особи віком до 18 років, якщо згідно з законом вони не набувають прав повнолітніх раніше (наприклад, внаслідок одруження). Непрацездатними є повнолітні діти, які в силу фізичних чи психічних вад позбавлені можливості постійно чи тимчасово працювати (це, зокрема, діти-інваліди I та II групи) [221, с. 395]. Видається, що під час тлумачення норми кримінального закону в частині визначення певних осіб як неповнолітніх дітей науковець врахував чинний на момент прийняття КК України Кодекс про шлюб та сім'ю, проте не в повному обсязі врахував положення Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р., яка була ратифікована Україною 27 лютого 1991 р. Так, відповідно до Кодексу про шлюб та сім'ю, визначення терміна «дитина» не надається, і він тлумачиться як звичайне слово у тому ж значенні, що його вживає більшість членів суспільства. Проте у ст. 1 Конвенції про права дитини чітко визначається, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше [141].

Крім цього, 10 січня 2002 р. було прийнято Сімейний кодекс України, який чітко закріпив визначення терміна «дитина». Таким чином, здійснюючи тлумачення положень ст. 164 КК України, науковець мав би звернути увагу на те, що вживання законодавцем терміна «непрацездатні діти» у даному контексті статті є недоречним. Із врахуванням положень Сімейного кодексу України, а саме глави 16 «Обов'язки батьків утримувати повнолітніх дочку, сина та його виконання», текст статті кримінального закону мав би виглядати так: «…злісне ухилення батьків від утримання дитини або непрацездатних дочки чи сина, що перебувають на їх утриманні…». Таке формулювання суттєво змінює коло осіб, які можуть бути визнані потерпілими у цьому злочині, проте не змінило б коло суспільних відносин, для охорони яких було прийнято дану статтю.

Ми цілковито підтримуємо позицію тих науковців, які відзначають, що у разі прийняття закону, внесення в нього доповнень чи змін слід здійснювати прогнозування, тобто прослідкувати весь ланцюг його взаємодії з іншими законами і підзаконними нормативними актами, вносити необхідні зміни до інших законів. Так чи інакше, але системність права обов'язково накладає свої обмеження на законодавчий процес у кримінальному праві [168, с. 310]. Однак законодавець не надто схильний враховувати такі ланцюги взаємодії під час нормотворення, що значним чином утруднює, а інколи й унеможливлює правильне тлумачення кримінального закону.

Справа у тому, що законодавцю слід встановити правило, у відповідності до якого прийняття нового акта має здійснюватись разом з комплексом коректив щодо раніше прийнятих нормативних актів. Такі зміни і доповнення необхідно здійснювати безпосередньо із прийняттям нового закону.

На сьогоднішній день склалася зворотна ситуація, оскільки законодавець вже у значній частині законодавчих актів передбачає, що приймає їх відокремлено від інших законів і нормативно-правових актів. Таку нашу позицію можемо обґрунтувати вже наведеним вище прикладом, що у певних законах існує вказівка на те, що значення окремих термінів, тлумачення яких

надано в цьому нормативно-правовому акті, придатне для використання в такому вигляді лише в цьому ж документі. Яким же чином тлумачити ті ж терміни, якщо вони вжиті в іншому нормативно-правовому акті, а їх тлумачення там немає? Це питання законодавець залишає без відповіді.

Правило: ***у разі використання всіх можливих прийомів та правил системного тлумачення кримінального закону, коли видається, що смисл припису, який потребував тлумачення, є зрозумілим, слід витлумачити його у зв'язку з загальними та спеціальними принципами кримінального закону.***

Змушені з жалем констатувати, що не всі норми кримінального закону відповідають або відповідали нормам Конституції України; чинним міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права. Крім цього, існують й інші недоречності, які неврахуванням взаємозв'язку принципу верховенства права, чи то пак верховенства закону, негативним чином відбиваються на змісті кримінального закону. Прикладом такої невідповідності можна навести зміст статті 69 КК України, де зазначалось: «за наявності декількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може за особливо тяжкий, тяжкий злочин або злочин середньої тяжкості призначити основне покарання…». Проте рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 КК України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) № 1-33/2004 від 2 листопада 2004 року визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), положення частини першої статті 69 КК України в частині, яка унеможливлює призначення особам, які вчинили злочини невеликої тяжкості, більш м'якого покарання, ніж передбачено законом [278]. На даний момент зміст диспозиції статті викладено наступним чином «за наявності кількох обставин, що

пом’якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може призначити основне покарання…». Однією з підстав прийняття такого рішення Конституційним Судом України є неврахування законодавцем принципів верховенства права та рівності перед законом під час формулювання диспозиції ст. 69 КК України.

І знову ж таки, аргументами для використання положень даного правила є зауваження науковців стосовно досконалості та системності кримінального закону. Так, В. Навроцький констатує, що існують колізії між окремими статтями чи частинами статей Особливої частини КК України. Це, зокрема, має місце щодо частин статей, які містять забороняючу норму, та норму, яка передбачає звільнення від кримінальної відповідальності при позитивній посткримінальній поведінці. Так, ч. 1 ст. 111 КК України встановлює, що державна зрада полягає у вчиненні принаймі однієї з трьох дій: 1) перехід на бік ворога; 2) шпигунство; 3) надання допомоги… в проведенні підривної діяльності проти України. Диспозиція вказаної статті не дає підстав вважати, що державна зрада полягає у самих по собі контактах з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками, отриманні злочинного завдання. Така поведінка становить собою або ж виявлення умислу на вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України, або ж готування до нього, але аж ніяк не закінчений злочин. У той же час, з ч. 2 ст. 111 КК України, де передбачені умови звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду, випливає, що вона підлягає застосуванню і тоді, коли громадянин України «на виконання злочинного завдання… ніяких дій не вчинив». Однак у цьому випадку цей громадянин, на думку В. Навроцького, не вчинив закінченого злочину, не виникли підстави для відповідальності, немає від чого його звільняти. Сам же текст частини статті, яка передбачає звільнення від кримінальної відповідальності при даному виді позитивної посткримінальної поведінки, вказує на те, що законодавець виклав норми так, що різні частини цієї статті суперечать одна одній. Як зазначає науковець, у таких випадках

потрібно керуватися принципом, відповідно до якого всі неясності, суперечливості закону вирішуються на користь особи, щодо якої застосовується кримінальний закон [208, с. 265].

Не всі науковці та й правозастосувачі враховують вплив цього принципу під час тлумачення окремих положень кримінального закону. Наприклад, О. Сарнавський у коментарі до ст. 415 КК України щодо відповідальності за порушення правил водіння або експлуатації машин зазначає: «до військових машин слід відносити і залізничні механічні транспортні засоби (електровози, тепловози та ін.), що належать військовому відомству» і обґрунтовує таку свою позицію тим, що законодавець у спеціально відведеному розділі не виносить порушення правил їх водіння та експлуатації в окремий склад злочину [286, с. 33]. Проте ні цей науковець, ні ряд інших не наводять аргументів або просто уникають обґрунтувань щодо віднесення залізничних механічних транспортних засобів до *бойової, спеціальної чи транспортної машини*.

Таким чином, з огляду на те, що частина науковців під час визначення інших способів тлумачення зазіхає на межі дії системного тлумачення кримінального закону, про що вже йшлося раніше, окремі правила, які застосовуються під час використання таких способів, залишаються актуальними і під час здійснення системного тлумачення, але у відповідній інтерпретації. Так, М. Кострова зауважує, що 1) у разі неясності або багатозначності слова (терміна) необхідно вибрати те значення, яке відповідає його найближчому контексту (стаття КК); 2) якщо значення слова (терміна) не може бути визначеним в найближчому контексті, необхідно звернутися до дальнього контексту, зіставивши паралельні місця [153, с. 145]. Проте так званий «найближчий» та «дальній контексти», згадані науковцем, можна визначити лише системними чи системоутворюючими зв’язками цього слова (терміна). Так, якщо йдеться про «найближчий контекст», то він може встановлюватися на основі внутрішніх (системоутворюючих) зв’язків приписів одного і того ж закону. Наприклад, ст. 121 КК України «Умисне тяжке тілесне ушкодження» у своїй першій частині дає визначення поняття умисне тяжке

тілесне ушкодження. Правозастосувач, здійснюючи тлумачення ч. 2 ст. 121 КК України, для правильного тлумачення поняття «умисне тяжке тілесне ушкодження» має скористатися зв'язком між частинами однієї норми кримінального закону, а саме ч. 1 ст. 121 КК України. Ідеться про «дальній контекст», якщо в тексті норми закону про кримінальну відповідальність використана бланкетна чи відсильна диспозиції, системними зв'язками яких доречно скористатись під час здійснення тлумачення.

Крім цього, через окремі зауваги до кримінального закону як системи та системи законодавства під час правозастосування або застосування системного тлумачення кримінального закону можуть виникати підстави для виникнення сумнівів стосовно істинності висновків, які стали результатом використання окремих правил системного тлумачення кримінального закону із їх одночасною правильністю. Хочемо звернути увагу на те, що така ситуація можлива не через недосконаліть чи необґрунтованість таких правил, а має цілком логічне пояснення – суб'єктивний характер системи законодавства та кримінального закону. Це те, що мали б враховувати правозастосувачі та ті, хто здійснює системне тлумачення кримінального закону, і не ідеалізувати його використання.

Які б аргументи не наводили науковці, обґрунтовуючи доцільність використання того чи іншого способу тлумачення кримінального закону, жодних аргументів не буде наведено з того приводу, що окремі прийоми інших способів не слід використовувати під час тлумачення. Немає потреби переконувати, що використання одного із способів тлумачення стане панацеєю від усіх помилок під час тлумачення, адже лише комплексне використання усіх способів тлумачення або поєднання декількох із них дозволяє адекватно пізнати приписи кримінального закону.

Висновки до розділу 3

1. Досліджуючи застосування окремих правил системного тлумачення щодо Загальної та Особливої частин кримінального закону, вважаємо можливим їх застосування після завершення впорядкування кримінального закону та законодавства як відповідних систем. Оскільки у дослідженні висвітлено достатню кількість проявів окремих ознак несистемності кримінального закону, то вважаємо за доцільне самостійне використання системного тлумачення кримінального закону лише після їх повного усунення. У іншому випадку використання системного способу тлумачення кримінального закону має здійснюватись у комплексі з іншими способами тлумачення з метою виявлення недоліків тлумачення недосконалих систем.

2. Формулювання правил системного тлумачення кримінального закону має відбуватися в контексті таких видів правил:

- правила, які випливають із системних та системоутворюючих зв’язків кримінального закону,
- правила, які випливають із використання законів формальної логіки у системному тлумаченні кримінального закону,
- правила, які випливають із співвідношення системного тлумачення з іншими способами тлумачення кримінального закону.

3. Виокремлення правил системного способу тлумачення кримінального закону має стати поштовхом для формулювання правил тлумачення кримінального закону. Сформульовані правила тлумачення кримінального закону потребують обов’язкового законодавчого закріплення у Загальній частині КК України, що забезпечить правильне та істинне тлумачення будь-якими суб’єктами, оскільки практично відсутні джерела, де вони відповідним чином визначені. Закріплення правил тлумачення в кримінальному законі дасть підстави використовувати їх під час правозастосування із відповідним посиланням на статтю КК.

4. У такому контексті нової актуальності набуває питання створення термінологічного розділу у КК України або окремої статті, де б тлумачились окремі терміни та термінологічні звороти, які введені саме цим кодексом та вперше вживаються у ньому. Вказане стало би першим із кроків до впорядкування кримінального закону, виявлення та усунення ознак його несистемності.

5. Проблема виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків кримінального закону залишається надалі актуальною в кримінальній науці. Створення термінологічного словника, який би містив терміни та термінологічні звороти, використані у кримінальному законі, та їх тлумачення на основі внутрішніх та зовнішніх зв'язків із зазначенням джерела такого тлумачення значно могло би полегшити правозастосування. Створення такого словника матиме практичне та теоретичне значення для правильного встановлення зв'язків кримінального закону та їх використання під час системного тлумачення.

6. Вивчення зарубіжного досвіду окремих держав засвідчило, що напрацювання стосовно закріплення правил системного тлумачення кримінального закону відсутні; у жодному з опрацьованих КК немає таких правил, як і будь-яких правил тлумачення таких кримінальних законів.

7. Дослідження варіантів застосування певних алгоритмів тлумачення кримінального закону засвідчило недоцільність їх запровадження. Системне тлумачення має здійснюватись у комплексі з іншими способами тлумачення кримінального закону або ж із використанням окремих їх прийомів чи правил, що забезпечить досягнення мети тлумачення.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило сформулювати такі основні висновки, які мають наукове та практичне значення:

1. Як у теорії права, так і у кримінальному законі вагомого значення набуває тлумачення норм права та тлумачення кримінального закону. Серед усіх способів тлумачення норм права, з огляду на системний характер кримінального закону та системи законодавства, значна роль відводиться системному тлумаченню. Використання такого способу не афішують науковці та правозастосувачі, вони використовують його як іманентний вид інтелектуальної діяльності, який не окреслений чітко визначеними правилами та межами застосування. Надалі залишаються дискусійними питання щодо віднесення певних прийомів тлумачення до системного чи інших способів тлумачення, виникають протилежні думки щодо визначення його системних та системоутворюючих зв'язків. Незважаючи на значну кількість публікацій та інших наукових розробок у даному напрямі, правила системного тлумачення кримінального закону так і не були запропоновані, не досліджено їх застосування з урахуванням особливостей законодавства, не розглянуто вплив законів формальної логіки на системне тлумачення кримінального закону, що й спонукало до проведення цього дисертаційного дослідження.

2. За допомогою використання комплексу загальнонаукових та спеціально-наукових методів, застосування яких дало низку теоретичних та практичних результатів, вдалося заповнити існуючу в кримінальному праві прогалину щодо системного тлумачення кримінального закону, його ознак, правил, прийомів та особливостей застосування. Результати дисертаційного дослідження обґрунтовуються різними підходами до науки кримінального права, серед яких основним є системний, та традиційними методами наукового пошуку.

3. З урахуванням запропонованих теорією права та теорією кримінального права понять «тлумачення», «системне тлумачення» та їх ознак

проаналізовано ознаки системного тлумачення кримінального закону. Серед установлених виокремлено істотні ознаки системного тлумачення кримінального закону:

- ті, що характеризують тлумачення кримінального закону як вид родового поняття «тлумачення»: 1) це інтелектуально-вольова діяльність, 2) що здійснюється відповідними суб'єктами тлумачення, 3) щодо з'ясування (усвідомлення) смислу кримінального закону, 4) щодо роз'яснення смислу кримінального закону в окремих ситуаціях;
- ті, що характеризують кримінальний закон та законодавство як систему: 1) ґрунтується на врахуванні зв'язків кримінального закону, які стали основою системи кримінального закону, 2) ґрунтується на врахуванні зв'язків кримінального закону як підсистеми системи законодавства;
- ті, що визначають системне тлумачення кримінального закону як спосіб його тлумачення (полягає у наявності певних прийомівта правил, за допомогою яких здійснюється таке тлумачення).

4. На підставі істотних ознак системного способу тлумачення кримінального закону запропоновано визначення цього поняття, а саме: **це інтелектуально-вольова діяльність, спрямована на з'ясування (усвідомлення) та (чи) роз'яснення смислу кримінального закону (його окремих приписів), що базується на використанні сукупності прийомів та правил, розроблених на підставі вчення про систему законодавства, врахуванні системоутворюючих та системних зв'язків кримінального закону, а також результати цієї діяльності.**

5. Обґрунтовано необхідність урахування під час системного способу тлумачення кримінального закону не лише його системних, а й системоутворюючих зв'язків. Удосконалено механізм розмежування зв'язків кримінального закону на структурні, функціональні та логічні. Запропоновано власну класифікацію вказаних зв'язків, що, серед іншого, може бути використано для розвитку теорії кримінального права.

6. Досліджено прийоми, притаманні системному способу тлумачення кримінального закону, а саме: встановлення місця припису в системі кримінального закону; встановлення інших приписів, які перебувають у взаємозв'язку із приписом, що потребує тлумачення, на основі системоутворюючих зв'язків; встановлення інших приписів, які перебувають у взаємозв'язку із приписом, що потребує тлумачення, на основі системних зв'язків; встановлення юридичної сили всіх приписів, які перебувають у зв'язку із приписом, що потребує тлумачення; зіставлення, порівняння і розмежування приписів, які перебувають у зв'язку із приписом, що потребує тлумачення.

7. Узагальнено системні та системоутворюючі зв'язки кримінального закону, вплив законів формальної логіки на системний спосіб тлумачення кримінального закону, співвідношення системного тлумачення кримінального закону із логічним, мовним та історичним способами тлумачення. Це дозволило сформулювати такі правила системного тлумачення кримінального закону:

- у разі наявності системоутворюючих і системних зв'язків у приписі кримінального закону, насамперед, слід враховувати його системоутворюючі зв'язки;
- використовувати системоутворюючі зв'язки слід з урахуванням їх сили;
- використовуючи системоутворюючі зв'язки у системному тлумаченні кримінального закону, необхідно враховувати те, що переважно термін може мати легальне тлумачення у тому місці, де він вперше вживається;
- у разі використання безпосередніх чи опосередкованих системних зв'язків кримінального закону слід враховувати юридичну силу нормативно-правових актів, які можуть стати підставою для тлумачення і передусім використовувати безпосередні зв'язки;
- якщо у законодавчому акті, який пов'язаний із кримінальним законом системними зв'язками, зазначено, що певні терміни, які використовуються у ньому, тлумачаться таким чином тільки тут, то застосовувати їх у цьому ж значенні до кримінального закону не можна;

- якщо у КК України чітко вказано на необхідність використання зв'язку із певним нормативно-правовим актом, то слід скористатися саме цим актом, а не іншим, хоч він і перебуває у зв'язку із цією нормою;

- якщо розкриття смислу норми, що потребує тлумачення, міститься у Загальній частині КК України, то її слід використовувати саме у такому значенні у цілому кримінальному законі або відповідно до вказівки;

- у разі наявності сумнівів щодо правильності викладу норми кримінального закону законодавцем слід опиратись на зміст цієї норми, закріплений у тексті КК України;

- слід враховувати зв'язки припису кримінального закону, що потребує тлумачення, із тим нормативно-правовим актом, який діяв на момент чинності припису, що потребує тлумачення;

- у разі використання всіх можливих прийомів та правил системного тлумачення кримінального закону, коли видається, що смисл припису, який потребував тлумачення, є зрозумілим, слід витлумачити його у зв'язку з загальними та спеціальними принципами кримінального закону.

Доведено необхідність офіційного закріплення цих правил нарівні з іншими правилами тлумачення кримінального закону в Загальній частині КК України.

8. Для підвищення якості нормативного регулювання системного тлумачення кримінального закону та тлумачення кримінального закону загалом запропоновано:

8.1. Провести комплекс незалежних експертиз чинного кримінального закону з метою впорядкування його як цілісної системи, а також постатейне дослідження зв'язків кримінального закону та врахування відмінностей або суперечностей шляхом внесення змін до КК України або до нормативно-правового акта, що перебуває з ним у зв'язку залежно від обставин.

8.2. Надати законодавчому сайту Верховної Ради України статусу офіційного джерела з метою спрощення доступу правозастосувачам і науковцям до змін, доповнень до чинного законодавства, а також надання

можливості простеження всіх системних зв’язків кримінального закону із цілою системою законодавства та посилання на вказаний сайт під час тлумачення кримінального закону.

8.3. Сформувати загальний термінологічний словник чинного законодавства, у якому були би вказані всі юридичні терміни та термінологічні звороти із зазначенням джерела їх офіційного закріплення; розмістити вказаний словник на офіційному сайті Верховної Ради України та передбачити врахування у ньому термінів, які ще потребують офіційного визначення.

8.4. Сформулювати загальні правила тлумачення кримінального закону, до переліку яких включити правила системного тлумачення кримінального закону з метою їх подальшого внесення до положень КК України.

9. Узагальнення проведених досліджень дозволяє зауважити, що у майбутньому кримінально-правова наука має зосередитися на дослідженні інших способів тлумачення кримінального закону, узагальненні їх правил та прийомів, закріпленні їх у Кримінальному кодексі України, на формуванні відповідного розділу або статті кримінального закону, де би визначалися терміни кримінального закону. Вважаємо, що врахування цих положень виведе науку кримінального права на якісно вищий щабель розвитку.

Додаток А

Результати анкетування працівників слідчих підрозділів

1. Чи виникає потреба у тлумаченні окремих статей Кримінального кодексу України?

a) так; 115
b) ні. 35

2. Чи виникає під час тлумачення положень Особливої частини Кримінального кодексу України потреба у зверненні до положень його Загальної частини?

a) так; 120
b) ні. 30

3. Чи перебуває Кримінальний кодекс України у зв'язку із іншими нормативно-правовими актами законодавства?

a) так; 138
b) ні. 12

4. Як часто під час тлумачення положень кримінального закону Ви використовуєте його зв'язок з іншими нормативно-правовими актами?

a) ніколи; 10
b) рідко використовую; 58
c) використовую часто; 63
d) постійно використовую. 19

5. Який із способів Ви використовуєте під час тлумачення?

a) мовний; 25
b) граматичний; 31
c) системний; 20
d) логічний; 58
e) історичний; 2
f) функціональний; 31
g) інший _____.

6. Для тлумачення положень Кримінального кодексу України Ви надаєте перевагу використанню:

a) коментарів Кримінального кодексу України; 68
b) чинного законодавства, у зв'язку з яким перебуває те чи інше положення кримінального закону; 9
c) коментарів Кримінального кодексу України та чинного законодавства. 73

7. Якщо Ви користуєтесь під час тлумачення положень Кримінального кодексу України коментарем, то якого року це видання?

a) 2001-2002 років; 38
b) 2003-2005 років; 25

c) 2006-2008 років; 38
d) 2009-2010 років; 49
e) взагалі не використовую коментарі.

8. Скільки коментарів Кримінального кодексу України перебувають у Вашому користуванні?

a) взагалі не використовую коментарі; 2
b) один; 70
c) два-три; 73
d) чотири; 3
e) більше чотирьох. 2

9. Скільки офіційних видань нормативно-правових актів чинного законодавства, які перебувають у зв'язку з кримінальним законом, є у Вашому користуванні (врахуйте, що Інтернет не є офіційним виданням)?

a) не потребую їх використання для тлумачення положень кримінального закону; 9
b) до 20-ти; 127
c) до 50-ти; 10
d) більше 50-ти. 4

10. Яким чином Ви отримуєте інформацію про зміни до Кримінального кодексу України або до іншої частини законодавства?

a) Інтернет; 64
b) усна інформація; 21
c) офіційні джерела опублікування; 66
d) ознайомлює керівництво; 32
e) іншим способом _____.

11. Чи маєте Ви вільний доступ до чинного законодавства?

a) так; 110
b) ні. 40

12. Коли відбулося внесення останньої зміни до Кримінального кодексу України, яка вже набула чинності?

a) у 2007 році; 3
b) у 2008 році; 12
c) у 2009 році; 51
d) у 2010 році. 84

13.Скількома законами внесено зміни до Кримінального кодексу України у 2009 році?

a) до 5-ти законів; 78
b) до 10-ти законів; 40
c) до 15-ти законів; 16
d) до 20-ти законів. 16

Додаток Б

Основні системоутворюючі та системні зв'язки розділу X «Покарання та його види» Загальної частини КК України

№ статті	№ частини	диспозиція статті КК	перебуває у зв'язку з	
			наступними нормативно-правовими актами	наступними приписами КК України
50.	Поняття покарання та його мета			
	1	Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.	- Конституція України (ст. 28); - Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. (Особлива частина).	ст. 11
	2	Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.		ст. 11
	3	Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність.	- Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. (ст. 1).	ст. 11
51.	Види покарань			
		До осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі види покарань: 1) штраф; 2) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; 3) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; 4) громадські роботи; 5) виправні роботи; 6) службові обмеження для військовослужбовців; 7) конфіскація майна; 8) арешт; 9) обмеження волі;	- Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. (Особлива частина); - КПК України від 28.12.1960 р. (ст. 29); - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання»; - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 03.06.2005 р. «Про судову практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування» (п. 8).	ст. 11, 50, 52-64, санкції статей Особливої частини

		10) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; 11) позбавлення волі на певний строк; 12) довічне позбавлення волі.		
52.	Основні та додаткові покарання			
	1	Основними покараннями є громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі.	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання».	ст. 50; 51; 56- 58; 60-64
	2	Додатковими покараннями є позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та конфіскація майна.		ст. 50; 51; 54; 59
	3	За один злочин може бути призначено лише одне основне покарання, передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу. До основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань у випадках та порядку, передбачених цим Кодексом.	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання» (п. 15, 16).	ст. 50, 51
	4	Ухилення від покарання, призначеного вироком суду, має наслідком відповідальність, передбачену статтями 389 та 390 цього Кодексу.		ст. 50, 389, 390
53.	Штраф			
	1	Штраф - це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і межах, встановлених в Особливій частині цього Кодексу.	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання» (п. 2, 9, 14, 15, 22); - Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. (гл. 5).	ст. 50, 51, 52
	2	Розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості	- Закон України від 22.05.2003 р. «Про податок з доходів фізичних	ст. 11, 12

		вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану винного в межах від тридцяти до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо статтями Особливої частини цього Кодексу не передбачено вищого розміру штрафу.	осіб» (ст. 22); - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 28.05.2004 р. «Про деякі питання застосування судами України адміністративного та кримінального законодавства у зв'язку з набранням чинності Законом України від 22.05.2003 р. «Про податок з доходів фізичних осіб» (п. 2).	
	3	Штраф як додаткове покарання може бути призначений лише тоді, якщо його спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу.		ч. 2 ст. 52
	4	З урахуванням майнового стану особи суд може призначити штраф з розстрочкою виплати певними частинами строком до трьох років.		
	5	У разі неможливості сплати штрафу суд може замінити несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт із розрахунку: десять годин громадських робіт за один встановлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за чотири встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але на строк не більше двох років.		ст. 56, 57
54.	Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу			
		Засуджена за тяжкий чи особливо тяжкий злочин особа, яка має військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, може бути позбавлена за вироком суду цього звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання» (п. 9, 15); - Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. (гл. 6); - Закон України від 25.03.1992 р.	ст. 11, ч. 4, 5 ст. 12; 50, 51, ч. 2 ст. 52

			«Про загальний військовий обов'язок і військову службу» (ст. 5); - Постанова Президії ВР України від 21.02.1994 р. «Про військові звання суддів військової колегії Верховного Суду України» (п. 1); - Закон України від 25.03.1992 р. «Про Службу безпеки України» (ст. 19); - Закон України від 03.04.2003 р. «Про державну прикордонну службу України» (ст. 23); - Закон України від 26.03.1992 р. «Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України» (ст. 8); - Закон України від 03.02.1993 р. «Про цивільну оборону України» (ст. 9); - Закон України від 24.03.1999 р. «Про війська цивільної оборони» (ст. 14, 17); - Закон України від 05.02.2004 р. «Про державну спеціальну службу транспорту» (п. 4 Прикінцевих положень); - Постанова ВР України від 22.04.1993 р. № 3135-XII «Про спеціальні звання, формений одяг та знаки розрізнення в органах внутрішніх справ України» (п. 1); - Закон України від 04.12.1990 р. «Про державну податкову службу в Україні» (ст. 15) - Постанова ВР України від 05.02.1992 р. № 2099-XII «Про персональні звання державної митної служби України» (п. 1); - Закон України від 24.06.2004 р. «Про правові засади цивільного захисту» (ст. 44); - Закон України від 16.12.1993 р. «Про державну службу» (ст. 25); - Постанова Кабінету Міністрів України від 19.06.1996 р. № 658 «Про затвердження Положення про ранги державних службовців»; - Наказ Міністра оборони України від 15.12.1998 р. № 455 «Про заходи щодо реалізації	

			Закону України «Про державну Службу» в Збройних Силах України»; - Закон України від 07.06.2001 р. «Про службу в органах місцевого самоврядування» (ст. 14); - Закон України від 28.11.2002 р. «Про дипломатичні ранги України» (ст. 1); - Закон України від 05.11.1991 р. «Про прокуратуру» (ст. 47); - Закон України від 07.02.2002 р. «Про судоустрій України» (ст. 88); - Закон України від 25.02.1994 р. «Про судову експертизу» (ст. 16).	
55.	Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю			
	1	Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене як основне покарання на строк від двох до п'яти років або як додаткове покарання на строк від одного до трьох років.	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання» (п. 9, 17, 18, 22); - Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. (гл. 7); - Наказ ДДПВП МВС України від 19.12.2003 р. № 270/1560 «Про затвердження інструкції про порядок виконання покарань, не пов’язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань» (розділ І Інструкції).	ст. 50, 51
	2	Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання може бути призначене й у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу за умови, що з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною		ст. 11, ч. 2 ст. 52

		діяльністю.		
	3	При призначенні позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового покарання до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк - воно поширюється на увесь час відбування основного покарання і, крім цього, на строк, встановлений вироком суду, що набрав законної сили. При цьому строк додаткового покарання обчислюється з моменту відбуття основного покарання, а при призначенні покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове до інших основних покарань, а також у разі застосування статті 77 цього Кодексу - з моменту набрання законної сили вироком.		ст. 11; 50; 51; ч. 2 ст. 52; 60-63; 77
56.	Громадські роботи			
	1	Громадські роботи полягають у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування.	- Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. (гл. 8); - Наказ ДДПВП МВС України від 19.12.2003 р. № 270/1560 «Про затвердження інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань» (розділ ІІ Інструкції).	ст. 50, 51, ч. 2 ст. 52
	2	Громадські роботи встановлюються на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин і відбуваються не більш як чотири години на день.		ст. 50, 51
	3	Громадські роботи не призначаються особам, визнаним інвалідами першої або другої групи, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також	- Закон України від 05.11.1991 р. «Про пенсійне забезпечення» (ст. 12); - Закон України від 25.03.1992 р. «Про військовий обов'язок та військову службу» (ст. 9);	ст. 50, 51

		військовослужбовцям строкової служби.	- Закон України від 21.03.1991 р. «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (ст. 2).	
57.	Виправні роботи			
	1	Покарання у виді виправних робіт встановлюється на строк від шести місяців до двох років і відбувається за місцем роботи засудженого. Із суми заробітку засудженого до виправних робіт провадиться відрахування в доход держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків.	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання» (п. 2, 8, 9, 12, 13); - Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. (гл. 9); - Наказ ДДПВП МВС України від 19.12.2003 р. № 270/1560 «Про затвердження інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань» (розділ ІІІ Інструкції).	ст. 50, 51; ч. 1 ст. 52
	2	Виправні роботи не застосовуються до вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, до непрацездатних, до осіб, що не досягли шістнадцяти років, та тих, що досягли пенсійного віку, а також до військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, працівників правоохоронних органів, нотаріусів, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування.	- Закон України від 05.11.1991 р. «Про пенсійне забезпечення» (ст. 12); - Закон України від 02.09.1992 р. «Про нотаріат» (ст. 3); - Закон України від 25.03.1992 р. «Про військовий обов'язок та військову службу» (ст. 9); - Закон України від 23.12.1993 р. «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» (ст. 2); - Закон України від 15.12.1992 р. «Про статус суддів» (ст. 1); - Закон України від 05.11.1991 р. «Про прокуратуру»; - Закон України від 19.12.1992 р. «Про адвокатуру» (ст. 2); - Закон України від 16.12.1993 р. «Про державну службу» (ст. 1); - Закон України від 07.06.2001 р. «Про службу в органах місцевого самоврядування» (ст. 2).	ст. 50, 51; ч. 1 ст. 52
	3	Особам, які стали непрацездатними після постановлення вироку суду, виправні роботи суд може замінити штрафом із розрахунку трьох встановлених законодавством	- Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. (ст. 42).	ст. 50, 51; ч. 1 ст. 52; 53

		неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за один місяць виправних робіт.		
58.	Службові обмеження для військовослужбовців			
	1	Покарання у виді службового обмеження застосовується до засуджених військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених цим Кодексом, а також у випадках, коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замість обмеження волі чи позбавлення волі на строк не більше двох років призначити службове обмеження на той самий строк.	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання» (п. 13); - Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. (гл. 10); - Закон України від 25.03.1992 р. «Про військовий обов'язок та військову службу» (ст. 9).	ст. 50, 51; ч. 1 ст. 52; 61; 62
	2	Із суми грошового забезпечення засудженого до службового обмеження провадиться відрахування в доход держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків. Під час відбування цього покарання засуджений не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, а строк покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання.	- Постанова Кабінету Міністрів України від 17.08.2005 р. № 748 «Деякі питання грошового забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького складу» (п. 1); - Постанова Кабінету Міністрів України від 07.02.2001 р. № 104 «Про порядок і норми грошового та матеріального забезпечення військовослужбовців Збройних Сил, інших військових формувань, осіб начальницького складу органів внутрішніх справ, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Державної кримінально-виконавчої служби, відряджених до державних органів, установ і організацій» (п. 1); - Постанова Кабінету Міністрів України від 07.11.2007 р. № 1294 «Про упорядкування структури та умов грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб» (п. 1).	ст. 50, 51; ч. 1 ст. 52
59.	Конфіскація майна			
	1	Покарання у виді конфіскації майна полягає в примусовому	- Конституція України від 28.06.1996 р. (ст. 41);	ст. 50, 51; ч. 2 ст. 52

		безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Якщо конфіскується частина майна, суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються.	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання» (п. 15, 19, 27); - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 10 від 06.11.2009 р. «Про судову практику у справах про злочини проти власності» (п. 28); - Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. (гл. 11); - Закон України від 28.11.2002 р. «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» (ст. 15, 16, 18); - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 26.04.2002 р. «Про судову практику у справах про хабарництво» (п. 25); - Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. (ст. 2, 12, 13); - Закон України від 21.04.1999 р. «Про виконавче провадження» (ст. 24, 25, 46, 55).	
	2	Конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині цього Кодексу.		ст. 50, 51; ч. 2 ст. 52
	3	Перелік майна, що не підлягає конфіскації, визначається законом України.	- Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. (ст. 49)	ст. 50, 51; ч. 2 ст. 52
60.	Арешт			
	1	Покарання у виді арешту полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції і встановлюється на строк від одного до шести місяців.	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання» (п. 8, 9, 26); - Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. (гл. 12);	ст. 50, 51; ч. 1 ст. 52

			- Наказ ДДПВП МВС України № 275 від 25.12.2003 р. «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» (розділ ІІІ)	
	2	Військовослужбовці відбувають арешт на гауптвахті.	- Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. (ст. 50, 55).	ст. 50, 51; ч. 1 ст. 52
	3	Арешт не застосовується до осіб віком до шістнадцяти років, вагітних жінок та до жінок, які мають дітей віком до семи років.		ст. 50, 51; ч. 1 ст. 52
61.	Обмеження волі			
	1	Покарання у виді обмеження волі полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці.	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання» (п. 8, 9); - Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. (гл. 13); - Наказ ДДПВП МВС України від 19.12.2003 р. № 270/1560 «Про затвердження інструкції про порядок виконання покарань, не пов’язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань» (розділ V Інструкції); - Закон України від 10.07.2003 р. «Про соціальну адаптацію осіб, які відбути покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» (ст. 1).	ст. 50, 51; ч. 1 ст. 52
	2	Обмеження волі встановлюється на строк від одного до п'яти років.		ст. 50, 51; ч. 1 ст. 52
	3	Обмеження волі не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до інвалідів першої і другої групи	- Закон України від 05.11.1991 р. «Про пенсійне забезпечення» (ст. 12); - Закон України від 25.03.1992 р. «Про військовий обов’язок та військову службу» (ст. 9); - Закон України від 21.03.1991 р. «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (ст. 2).	ст. 50, 51; ч. 1 ст. 52
62.	Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців			
	1	Покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні	- Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р.	ст. 50, 51; ч. 1 ст. 52;

		призначається військовослужбовцям строкової служби на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених цим Кодексом, а також якщо суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк.	(гл. 14); - Закон України від 25.03.1992 р. «Про військовий обов'язок та військову службу» (ст. 9); - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 15 від 28.12.1996 р. «Про практику призначення військовослужбовцям покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні»; - Постанова Кабінету Міністрів України від 19.10.1999 р. № 1931 «Про затвердження Положення про особливості організації і несення вартової служби в дисциплінарному батальйоні (частині); - Указ Президента України від 05.04.1994 р. № 139/94 «Про Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України» (п. 3 Положення).	63
	2	Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців замість позбавлення волі не може застосовуватися до осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі.		ст. 50, 51; ч. 1 ст. 52; 63
63.	Позбавлення волі на певний строк			
	1	Покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу.	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання» (п. 2, 6-1, 8, 9, 25, 26, 27); - Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. (розділ III); - Наказ ДДПВП МВС України № 275 від 25.12.2003 р. «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» (розділ X, XVII); - Закон України від 10.07.2003 р. «Про соціальну адаптацію осіб, які відбути покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» (ст. 1); - Наказ ДДПВП МВС України №	ст. 50, 51; ч. 1 ст. 52

			261 від 16.12.2003 р. «Про затвердження Інструкції про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі».	
	2	Позбавлення волі встановлюється на строк від одного до п'ятнадцяти років, за винятком випадків, передбачених Загальною частиною цього Кодексу.		ст. 50, 51; ч. 1 ст. 52
64.	Довічне позбавлення волі			
	1	Довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених цим Кодексом, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк.	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання» (п. 6-1, 6-2, 22, 26, 28); - Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. (розділ IV); - Наказ ДДПВП МВС України № 275 від 25.12.2003 р. «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» (розділ IV).	ст. 11; ч. 5 ст. 12; 50, 51; ч. 1 ст. 52; 63
	2	Довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку.		ст. 50, 51; ч. 1 ст. 52

Додаток В
Основні системоутворюючі та системні зв'язки розділу VII Злочини у сфері господарської діяльності Особливої частини КК України

№ статті з/п	№ частини	диспозиція статті КК	санкція статті КК	перебуває у зв'язку з	
				наступними нормативно-правовими актами	наступними приписами КК України
199.	Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї				
	1	Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту, а також збут підробленої національної валюти України у виді банкнот чи металевої монети, іноземної валюти, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї	караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років	- Конституція України від 28.06.1996 р. (ст. 92); - Міжнародна конвенція по боротьбі з підробкою грошових знаків від 20.04.1929 р., ратифікована 03.05.1931 р.; - Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (ст. 192-198); - Закон України від 23.02.2006 р. «Про цінні папери та фондовий ринок» (ст. 1, 3, розділ II); - Закон України від 28.12.1994 р. «Про оподаткування прибутку підприємств» (п. 1.3, 1.4 ст. 1); - Закон України від 10.12.1997 р. «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» (ст. 1, 4); - Закон України від 05.04.2001 р. «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» (ст. 3); - Указ Президента України № 762 від 25.08.1996 р. «Про грошову реформу в Україні» (п. 2, 6); - Указ Президента України № 813 від 10.09.2002 р. «Про деякі заходи щодо регулювання лотерейної діяльності»; - Постанова Кабінету Міністрів України № 1455 від 22.09.2000 р. «Про випуск процентних облігацій внутрішньої державної позики 2000 р.»; - Постанова Кабінету Міністрів України № 80 від 31.01.2001 р. «Про випуски облігацій внутрішніх державних позик» (ст. 1); - Постанова Кабінету Міністрів України № 362 від 14.04.2009 р. «Про випуск казначейських зобов'язань»; - Постанова Кабінету Міністрів України № 2014 від 25.12.2003 р. «Про випуск облігацій внутрішньої державної позики для погашення простроченої бюджетної заборгованості з податку на додану вартість»; - Постанова Кабінету Міністрів України № 368 від 12.05.2010 р. «Про випуск облігацій внутрішньої державної позики для відшкодування сум податку на додану вартість» - Постанова Кабінету Міністрів України № 1036 від 10.08.2004 р. «Деякі питання випуску облігацій внутрішньої державної позики для погашення простроченої бюджетної заборгованості з податку на додану вартість»; - Положення Правлінні НБ України № 8 від 14.01.2005 р. «Про затвердження Інструкції про організацію виготовлення, випуску в обіг і реалізацію пам'ятних монет України та сувенірної продукції»; - Положення про порядок випуску облігацій місцевих позик, затверджене Рішенням ДКЦПФР № 414 від 07.10.2003 р.;	ст. 22, 63.

				- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 6 від 12.04.1996 р. «Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів».	
	2	Ті самі дії, вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб чи у великому розмірі	караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років		ст. 22, ч. 2 ст. 28, ст. 32, 63.
	3	Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою чи в особливо великому розмірі	караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років з конфіскацією майна	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 13 від 22.12.2005 р. «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» (п.9.).	ст. 22, ч. 3 ст. 28, 59, 63.
		Дії, передбачені цією статтею, вважаються вчиненими у великому розмірі, якщо сума підробки у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян; в особливо великому розмірі - якщо сума підробки у чотириста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	
200.	Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення				
	1	Підробка документів на переказ, платіжних карток чи інших засобів доступу до банківських рахунків, а так само придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту підроблених документів на переказ чи платіжних карток або їх використання чи збут	карається штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк	- Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (ст. 1087-1106); - Закон України від 07.12.2000 р. «Про банки і банківську діяльність» (ст. 1, 51); - Закон України від 05.04.2001 р. «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» (ст. 1, 4, розділ II, III); - Закон України від 22.05.2003 р. «Про електронні документи та електронний документообіг» (розділ III); - Постанова Кабінету Міністрів України № 878 від 29.09.2010 р. «Про здійснення розрахунків за продані товари (надані послуги) з використанням спеціальних платіжних засобів»; - Положення про порядок здійснення операцій з чеками в іноземній валюті на території України, затверджене постановою Правління НБ України № 520 від 29.12.2000 р. (п. 1.6); - Положення про порядок емісії платіжних карток і здійснення операцій з їх застосуванням. Затверджене постановою Правління НБ України № 137 від 19.04.2005 р.; - Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затверджена постановою Правління НБ України № 22 від 21.01.2004 р. (п. 1.4.).	ст. 22, 53, 61, 63.
	2	Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб	караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років		ст. 22, ч. 2 ст. 28, 32, 63.
		Під документами на переказ слід розуміти документ в паперовому або електронному виді, що використовується банками чи їх клієнтами для передачі доручень або інформації на переказ грошових коштів між суб'єктами переказу грошових коштів (розрахункові документи, документи на переказ готівкових коштів, а також ті, що використовуються при проведенні міжбанківського переказу та платіжного повідомлення, інші)			
201.	Контрабанда				
	1	Контрабанда, тобто переміщення товарів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, вчинене у великих розмірах, а також незаконне переміщення історичних та культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї та боєприпасів (крім гладкоствольної	карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років з конфіскацією предметів контрабанди	- Митний кодекс України від 11.07.2002 р. (розділ XVII, ст. 319); - Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. (ст. 381); - Закон України від 16.04.1991 р. «Про зовнішньоекономічну діяльність» (ст. 1, 13); - Закон України від 08.02.1995 р. «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» (ст. 1);	ст. 22, 59, 63.

		мисливської зброї та бойових припасів до неї), спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, а так само контрабанда стратегічно важливих сировинних товарів, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України		- Закон України від 14.12.2010 р. «Про культуру» (ст. 1); - Закон України від 04.04.1996 р. «Про лікарські засоби» (ст. 2); - Закон України від 16.10.1997 р. «Про електроенергетику» (ст. 1); - Закон України від 21.09.1999 р. «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (ст. 1); - Закон України від 20.10.1999 р. «Про транзит вантажів»; - Закон України від 05.04.2001 р. «Про Митний тариф України»; - Закон України від 12.07.2001 р. «Про єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України» (ст. 1); - Закон України від 13.09.2001 р. «Про порядок ввезення (пересилання) в Україну, митного оформлення й оподаткування особистих речей, товарів та транспортних засобів, що ввозяться (пересилаються) громадянами на митну територію України» (ст. 1, 2, 5, 8, 9); - Закон України від 08.09.2005 р. «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів» (ст. 1, 2); - Закон України від 11.01.2006р. «Про ратифікацію Угоди про вивезення та ввезення культурних цінностей»; - Правила митного контролю за переміщенням через митний кордон товарів, що містять об'єкти інтелектуальної власності, затверджені рішенням Ради глав урядів СНД від 28.09.2001 р., ратифіковані 19.01.2006 р.; - Указ Президента України «Про приєднання України до Міжнародної конвенції про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства та додатків I, II, III, V, VI, VII, VIII до неї» від 23.05.2000 р.; - Положення про Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України. Затверджене постановою Кабінету Міністрів України № 983 від 20.06.2000 р. (п. 3); - Питання реєстрації об'єктів права інтелектуальної власності у митному реєстрі, отримання інформації та взаємодії митних органів з іншими правоохоронними і контролюючими органами та власниками прав на об'єкти права інтелектуальної власності у разі призупинення митного оформлення товарів за ініціативи митного органу, затверджене постановою Кабінету Міністрів України № 622 від 13.04.2007 р.; - Постанова Кабінету Міністрів України № 1652 від 13.12.2001 р. «Про обсяги та порядок ввезення на митну територію України продуктів харчування для власного споживання та перелік предметів, що не можуть бути віднесені до особистих речей громадян»; - Постанова Кабінету Міністрів України № 1911 від 13.12.2002 р. «Про затвердження переліку товарів промислового призначення, вивезення яких громадянами України, іноземцями та особами без громадянства за межі митної території України не допускається»; - Постанова Кабінету Міністрів України № 700 від 15.05.2003 р. «Про порядок вивезення за межі митної території України громадянами дорогоцінних металів (за винятком банківських металів, пам'ятних та ювілейних монет України із дорогоцінних металів), дорогоцінного каміння та виробів з них, а також культурних цінностей з метою їх відчуження»; - Порядок декларування митної вартості товарів, які переміщуються	

				через митний кордон України та подання відомостей для її підтвердження, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1766 від 20.12.2006 р.; - Порядок митного контролю та митного оформлення природного газу, що переміщується через митний кордон України трубопровідним транспортом, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1958 від 17.12.2003 р.; - Постанова Кабінету Міністрів України № 1989 від 24.12.2003 р. «Питання пропуску через державний кордон автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників і товари, що переміщуються ними»; - Постанова Кабінету Міністрів України № 1183 від 22.12.2010 р. «Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2011 рік»; - Перелік документів, необхідних для здійснення митного контролю та митного оформлення товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 80 від 01.02.2006 р.; - Інструкція щодо проведення радіаційного контролю транспортних засобів і вантажів) пунктах пропуску через митний кордон та на митній території України, затверджена наказом Міністерства екології та природних ресурсів № 27 від 15.05.2000р. - Інструкція про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України, затверджена наказом Міністерства культури і мистецтв України № 258 від 22.04.2002 р.; - Перелік державних установ, закладів культури, інших організацій, яким надається право проведення державної експертизи культурних цінностей, затверджений наказом Міністерства культури і мистецтв України № 647 від 15.11.2002 р.; - Положення про порядок контролю за ввезенням на митну територію України окремих видів товарів, затверджене наказом Державної митної служби України № 129 від 28.02.2003 р. (п. 1.3); - Інструкція про організацію митного контрою та митного оформлення суден і товарів, що переміщуються ними, затверджена наказом Державної митної служби України № 678 від 17.09.2004 р.; - Порядок застосування окремих процедур митного контролю товарів, що ввозяться на митну територію України авіаційним транспортом за системою змішаних перевезень, затверджений наказом Державної митної служби України і Державної служби України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації № 675/54 від 15.09.2004 р.; - Рішення РНБО України від 31.10.2008 р. «Про боротьбу з контрабандою і порушенням митних правил, координацію діяльності у цій сфері»; - Порядок взаємодії підрозділів регіональної митниці, митниці при здійсненні митного контролю та митного оформлення товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності затверджений наказом Державної митної служби України № 1527 від 23.12.2010 р.; - Перелік лікарських засобів, дозволених для застосування в Україні, які відпускаються без рецептів з аптек та їх структурних підрозділів, затверджений наказом МОЗ України № 441 від 02.09.2005 р.; - Порядок здійснення митного контролю й митного оформлення товарів із застосуванням вантажної митної декларації, затверджений наказом Державної митної служби України № 314 від 20.04.2005 р.;	

				- Правила застосування спрощеного порядку здійснення митного контролю предметів, що переміщуються громадянами, які прямують авіаційним транспортом, затверджені наказом Державної митної служби України № 137 від 18.02.2006 р.; - Порядок справляння мита, податку на додану вартість, акцизного й митних зборів при митному оформленні товарів і предметів, що переміщуються громадянами через митний кордон України, затверджений наказом Державної митної служби України № 5 від 12.01.2006 р.; - Порядок справляння митними органами ввізного (вивізного) та особливих видів мита під час митного оформлення товарів, що переміщуються через митний кордон України, затверджений наказом Державної митної служби України № 30 від 23.01.2006 р.; - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 15 від 08.10.2004 р. «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» (п. 17); - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 03.06.2005 р. «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил».	
	2	Ті самі дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею	караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією предметів контрабанди та з конфіскацією майна	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 03.06.2005 р. «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил» (п. 9, 10, 11, 13).	ст. 22, ч. 2 ст. 28, 59, 63.
		Контрабанда товарів вважається вчиненою у великих розмірах, якщо їх вартість у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	
202.	Порушення порядку зайняття господарською діяльністю та діяльністю з надання фінансових послуг				
	1	Здійснення без державної реєстрації, як суб'єкта підприємницької діяльності, що містить ознаки підприємницької та яка підлягає ліцензуванню, або здійснення без одержання ліцензії видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до законодавства, чи здійснення таких видів господарської діяльності з порушенням умов ліцензування, якщо це було пов'язано з отриманням доходу у великих розмірах	карається штрафом від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на той самий строк	- Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. (статті 3, 12, 14, 42, 43, 52, 58, 142, 167, 240, 339, 352-359); - Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (ст. 50); - Закон України від 07.02.1991 р. «Про підприємництво» (ст. 1-4); - Закон України від 11.01.2000 р. «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» (ст. 1, 7); - Закон України від 01.06.2000 р. «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» (ст. 1, 9); - Закон України від 15.05.2003 р. «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» (ст. 1, 4, 5, 6); - Закон України від 22.05.2003 р. «Про податок з доходів фізичних осіб» (ст. 1); - Закон України від 18.11.2003 р. «Про телекомунікації» (ст. 1, 42); - Закон України від 01.06.2000 р. «Про радіочастотний ресурс України» (ст. 1, 30, 31); - Закон України від 06.08.2005 р. «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» (ст. 1, 7); - Закон України від 21.12.1993 р. «Про телебачення і радіомовлення» (ст. 1, 23, 25); - Перелік органів ліцензування, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1698 від 14.11.2000 р.; - Постанова Кабінету Міністрів України № 1719 від 20.11.2000 р. «Про запровадження ліцензії єдиного зразка для певних видів господарської діяльності»;	- ст. 22, 53, 57, 61.

				- Постанова Кабінету Міністрів України № 1755 від 29.11.2000 р. «Про строк дії ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності, розміри і порядок зарахування плати за її видачу»; - Порядок та умови видачі ліцензії на провадження окремих видів професійної діяльності на фондовому ринку, переоформлення ліцензії, видачі дубліката та копії ліцензії, затверджені рішенням ДКЦПФР № 345 від 26.05.2006 р.; - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 15 від 08.10.2004 р. «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» (п. 17); - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 25.04.2003 р. «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» (п. 1, 2-7, 10).	
	2	Здійснення банківської діяльності, банківських операцій або іншої діяльності з надання фінансових послуг, а також професійної діяльності на ринку цінних паперів без набуття статусу фінансової установи чи без спеціального дозволу (ліцензії), якщо законом передбачено набуття статусу фінансової установи чи одержання спеціального дозволу (ліцензії) для здійснення зазначених видів діяльності, або з порушенням умов ліцензування, якщо це було пов'язано з отриманням доходу у великих розмірах	карається штрафом від тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років	- Закон України від 30.10.1996 р. «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» (ст. 1, 4); - Закон України від 07.12.2000р. «Про банки і банківську діяльність» (ст. 2); - Закон України від 15.03.2001 р. «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» (ст. 3, 11); - Закон України від 12.07.2001 р. «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» (ст. 1); - Закон України від 07.03.1996 р. «Про страхування»; - Закон України від 23.02.2006 р. «Про цінні папери та фондовий ринок» (ст. 1, розділ II, III); - Декрет Кабінету Міністрів України від 17.03.1993 р. «Про довірчі товариства» (ст. 1, 4); - Положення про Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг України, затверджене указом Президента України № 292/2003 від 04.04.2003 р.; - Постанова Кабінету Міністрів України № 802 від 07.06.2006 р. «Про встановлення строку дії ліцензій на провадження окремих видів діяльності на ринку цінних паперів та погодження розміру плати за їх видачу»; - Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій, затверджене постановою Правління НБ України № 275 від 17.07.2001 р.; - Положення про порядок видачі ліцензії на здійснення окремих банківських операцій небанківськими установами, затверджене постановою Правління НБ України № 344 від 16.08.2001 р.; - Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень, затверджене постановою Правління НБ України № 375 від 31.08.2001 р.; - Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України, затверджене постановою Правління НБ України № 508 від 16.12.2002 р.; - Положення про Державний реєстр фінансових установ, затверджене розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України № 41 від 28.08.2003 р. (п. 1, 3-7 Положення); - Ліцензійні умови провадження діяльності з адміністрування недержавних пенсійних фондів, затверджені розпорядженням	ст. 22, 53, 55, 61.

				Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України № 118 від 13.11.2003 р.; - Положення про порядок державної реєстрації недержавних пенсійних фондів, затверджені розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України № 186 від 29.12.2003 р.; - Положення про надання окремих фінансових послуг юридичними особами - суб'єктами господарювання, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, затверджене розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України № 21 від 22.01.2004 р.; - Положення про порядок надання фінансових послуг ломбардами, затверджене розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України № 3981 від 26.04.2005 р.; - Ліцензійні умови провадження діяльності з надання фінансових кредитів за рахунок залучених коштів кредитними установами, затверджені розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України № 4802 від 18.10.2005 р. (п. 1.1 Умов); - Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України «Про можливість надання юридичними особами - суб'єктами господарювання, які за своїм правоті статусом не є фінансовими установами, фінансових послуг з надання коштів у позику та надання поручительства» № 5555 від 31.03.2006 р.; - Ліцензійні умови провадження професійної діяльності на фондовому ринку - діяльності управління активами інституційних інвесторів (діяльності з управління активами), затверджені рішенням ДКЦПФР № 341 від 26.05.2006 р.	
		Отримання доходу у великому розмірі має місце, коли його сума у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	
203.	Зайняття забороненими видами господарської діяльності				
	1	Зайняття видами господарської діяльності, щодо яких є спеціальна заборона, встановлена законом, крім випадків, передбачених іншими статтями цього Кодексу	карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років	- Конституція України від 28.06.1996 р. (статті 103, 120, 127, 149); - Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. (ст. 12, 43); - Кодекс торговельного мореплавства України (ст. 73); - Закон України від 07.02.1991 р. «Про підприємництво» (ст. 4); - Закон України від 23.02.2006 р. «Про цінні папери та фондовий ринок» (розділ III); - Закон України від 06.03.1992 р. «Про приватизаційні папери» (ст. 5); - Закон України від 24.04.1993 р. «Про аудиторську діяльність» (ст. 4); - Закон України від 05.10.1995 р. «Про боротьбу з корупцією» (ст. 1, 2, 5, 7, 8); - Закон України від 19.12.1995 р. «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» (розділ II); - Закон України від 07.03.1996 р. «Про страхування» (ст. 1, 2); - Закон України від 22.12.2006 р. «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» (ст. 6-8); - Закон України від 07.12.2000 р. «Про банки і банківську діяльність» (ст. 48); - Закон України від 15.03.2001 р. «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» (ст. 12, 13); - Закон України від 20.12.2001 р. «Про кредитні спілки» (ст. 21).	ст. 22, 53, 55.

				- Закон України від 23.02.2006 р. «Про цінні папери та фондовий ринок» (ст. 20, 21); - Декрет Кабінету Міністрів України від 17.03.1993 р. «Про довірчі товариства» (ст. 1); - Рішення Конституційного Суду України у справі про морський порт як державне підприємство № 21-рп/2004 від 15.12.2004 р.; - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 13 від 25.05.1998 р. «Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією»; - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 15 від 08.10.2004 р. «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» (п. 17); - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 25.04.2003 р. «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» (п. 2, 8, 9, 13).	
	2	Ті самі дії, якщо вони були пов'язані з отриманням доходу у великих розмірах або якщо вони були вчинені особою, раніше судимою за зайняття забороненими видами господарської діяльності	караються обмеженням волі на строк до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 25.04.2003 р. «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» (п. 2, 8, 9, 13).	ст. 22, 55, 61.
	3	Отримання доходу у великому розмірі має місце, коли його сума у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р . (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	
203-1.	Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва				
	1	Незаконне виробництво, експорт, імпорт, зберігання, реалізація та переміщення дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва, якщо ці дії вчинені у значних розмірах	карається штрафом від однієї до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк із конфіскацією та знищенням дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання чи сировини для їх виробництва	- Закон України від 16.04.1991 р. «Про зовнішньоекономічну діяльність» (ст. 16); - Закон України від 20.10.1999 р. «Про транзит вантажів»; - Закон України від 01.06.2000 р. «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» (ст. 9, 10); - Закон України від 17.01.2002 р. «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування»; - Указ Президента України № 85/2002 від 30.01.2002 р. «Про невідкладні заходи щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності в процесі виробництва, експорту, імпорту та розповсюдження дисків для лазерних систем зчитування»; - Постанова Кабінету Міністрів України № 672 від 17.05.2002 р. «Про основні вузли для спеціалізованого обладнання з виробництва дисків для лазерних систем зчитування, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню»; - Порядок прийняття органом ліцензування рішення про застосування до суб'єктів господа-рвання спеціальних заходів, спрямованих на припинення порушень вимог Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування», затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 675 від 17.05.2002 р.; - Порядок надання, зберігання та видачі примірників дисків для лазерних систем зчитування, затверджений постановою Кабінету	ст. 22, 53, 57, 59, 63.

				Міністрів України № 925 від 04.07.2002 р.; - Порядок присвоєння і нанесення на диски та/або матриці для лазерних систем зчитування спеціального ідентифікаційного коду та визнання спеціальних ідентифікаційних кодів, нанесених ш диски та/або матриці, що експортуються, або матриці, що імпортуються, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 623 від 26 .04.2003 р.; - Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з виробництва дисків для лазерних систем зчитування, матриць, затверджені наказом Держпідприємництва і МОН № 71/382 від 03.07.2002 р.; - Порядок видачі ліцензій на вид господарської діяльності - експорт, імпорт обладнання та дисків для лазерних систем зчитування, затверджений наказом Міністерства економіки України № 244 від 08.08.2002 р.; - Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з експорту, імпорту обладнання та дисків для лазерних систем зчитування, затверджені наказом Держпідприємництва та Міністерства економіки України № 84/247 від 14.08.2002 р.; - Порядок контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва дисків для лазерних систем зчитування, матриць, затверджений наказом Держпідприємництва та МОН № 12/93 від 21.02.2003 р.; - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 15 від 08.10.2004 р. «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» (п. 17).	
	2	Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або вчинені у великих розмірах	караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з конфіскацією та знищенням дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання чи сировини для їх виробництва		ст. 22, ч. 2 ст. 28, 32, 59, 63.
		Під значним розміром слід розуміти вартість дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання чи сировини для їх виробництва, що у двадцять разів і більше перевищує рівень неоподатковуваного мінімуму доходів громадян; під великим розміром слід розуміти вартість дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання чи сировини для їх виробництва, що у сто разів і більше перевищує рівень неоподатковуваного мінімуму доходів громадян		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	
204.	Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів				
	1	Незаконне придбання з метою збуту або зберігання з цією метою, а також збут чи транспортування з метою збуту незаконно виготовлених алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів	карається штрафом від п'ятисот до тисячі п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання	- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (ст. 14); - Закон України від 19.12.1995 р. «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» (ст. 1); - Закон України від 16.06.2005 р. «Про виноград та виноградне вино» (ст. 1); - Закон України від 22.09.2005 р. «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» (ст. 1); - Закон України від 15.03.2006 р. «Про ратифікацію Рамкової	ст. 22, 53, 59, 61.

			для її виготовлення	конвенції Всесвітньої організації охорони здоров'я із боротьби проти тютюну»; - Постанова Верховної Ради України від 12.09.1996 р. «Про перелік товарів (продукції), на які встановлюється акцизний збір»; - Указ Президента України № 466/2002 від 17.05.2002 р. «Про приєднання України до Міжнародної конвенції про Гармонізовану систему опису та кодування товарів»; - Порядок ведення Єдиного державного реєстру місць зберігання, затверджений наказом ДПА № 251 від 28.05.2002 р.; - Ліцензійні умови провадження господарської діяльності щодо виготовлення парфумерно-косметичної продукції з використанням спирту етилового, затверджені наказом Держпідприємництва і ДПА № 93/395 від 27.08.2002 р.; - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 25.04.2003 р. «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» (п. 1, 11-13, 16); - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 15 від 08.10.2004 р. «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» (п. 17).	
	2	Незаконне виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів, шляхом відкриття підпільних цехів або з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів, або вчинене особою, яка раніше була засуджена за цією статтею	карається штрафом від тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років, з конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання для її виготовлення	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 25.04.2003 р. «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» (п. 14).	ст. 22, 59, 63.
	3	Незаконне виготовлення товарів, зазначених у частинах першій або другій цієї статті, з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей, а так само незаконний збут таких товарів, що призвело до отруєння людей чи інших тяжких наслідків	карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з вилученням та знищенням вироблених товарів та з конфіскацією обладнання для її виготовлення	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 25.04.2003 р. «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» (п. 15).	ст. 22, 59, 63.
205.	Фіктивне підприємництво				
	1	Фіктивне підприємництво, тобто створення або придбання суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних осіб) з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона	карається штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років	- Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. (ст. 42-51, 58, 74, 79-83, 95, 113-121); - Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (ст. 80-92); - Закон України від 15.05.2003 р. «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців»; - Закон України від 10.07.2003 р. «Про кооперацію» (ст. 1); - Закон України від 15.03.2006 р. «Про холдингові компанії в Україні» (ст. 1); - Положення про Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України редакції постанови № 1298 від 17.08.1998 р.; - Положення про реєстр неприбуткових організацій (установ),	ст. 22, 53, 61.

				затверджене наказом ДПА № 232 від 11.07.1997 р.; - Порядок визначення структури ознаки неприбуткових установ (організацій), затверджений наказом ДПА № 355 від 03.07.2000 р.; - Лист Вищого арбітражного суду № 01-8/451 від 11.04.2001 р. «Про Методичні рекомендацію щодо виявлення ознак»; - Опис бланків свідоцтва про державну реєстрацію юридичної особи, свідоцтва про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця та виписки з Єдиного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, затверджений наказом Держпідприємництва № 37 від 02.04.2004 р. - Класифікація організаційно-правових форм господарювання, затверджена наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики № 97 від 28.05.2004 р.; - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 25.04.2003 р. «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» (п. 1, 16, 17-20).	
	2	Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або заподіяли велику матеріальну шкоду державі, банкові, кредитним установам, іншим юридичним особам або громадянам	караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 25.04.2003 р. «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» (п. 19).	ст. 22, 32, 63.
		Матеріальна шкода, яка заподіяна фізичним особам, вважається великою, якщо вона у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а матеріальна шкода, яка заподіяна державі або юридичним особам, вважається великою, якщо вона у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	
206.	Протидія законній господарській діяльності				
	1	Протидія законній господарській діяльності, тобто протиправна вимога припинити займатися господарською діяльністю чи обмежити її, укласти угоду або не виконувати укладену угоду, виконання (невиконання) якої може заподіяти матеріальної шкоди або обмежити законні права чи інтереси того, хто займається господарською діяльністю, поєднана з погрозою насильства над потерпілим або близькими йому особами, пошкодження чи знищення їхнього майна за відсутності ознак вимагання	караються виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років	- Закон України від 01.06.2000 р. «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» (ст. 1); - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 25.04.2003 р. «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» (п. 2); - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 10 від 06.11.2009 р. «Про судову практику у справах про злочини проти власності» (п. 15); - Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. (ст. 49).	ст. 22, 57, 61.
	2	Ті самі дії, вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або поєднані з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я, або з пошкодженням чи знищенням майна	караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років	- Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджені наказам МОЗ № 6 від 17.01.1995 р. (п. 2.1.2, 2.1.3.)	ст. 22, ч. 2 ст. 28, 32, 63, 115, 121.
	3	Протидія законній господарській діяльності, вчинена організованою групою, або службовою особою з використанням службового становища, або поєднана з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я, або така, що заподіяла велику шкоду чи спричинила інші тяжкі наслідки	караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років	- Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджені наказам МОЗ № 6 від 17.01.1995 р. (п. 2.1.2, 2.1.3.); - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 13 від 22.12.2005 р. «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об’єднаннями» (п.9.).	ст. 22, ч. 3 ст. 28, ст. 63.

		Матеріальна шкода вважається великою, якщо вона у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	
207.	Ухилення від повернення виручки в іноземній валюті				
	1	Умисне ухилення службових осіб підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності або осіб, які здійснюють господарську діяльність без створення юридичної особи, від повернення в Україну у передбачені законом строки виручки в іноземній валюті від реалізації на експорт товарів (робіт, послуг), або інших матеріальних цінностей, отриманих від цієї виручки, а також умисне приховування будь-яким способом такої виручки, товарів або інших матеріальних цінностей	карається штрафом від шестисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років	- Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. (глава 37); - Закон України від 16.04.1991 р. «Про зовнішньоекономічну діяльність»; - Закон України від 23.09.1994 р. «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» (ст. 1); - Закон України від 28.12.1994 р. «Про оподаткування прибутку підприємств» (ст. 1, 7, 19); - Закон України від 23.12.1998 р. «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» (ст. 1); - Закон України від 15.09.1995 р. «Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах» (ст. 1, 5); - Указ Президента України № 319/94 від 18.06.1994 р. «Про невідкладні заходи щодо повернення в Україну валютних цінностей, що незаконно знаходяться за її межами»; - Указ Президента України № 839/95 від 13.09.1995 р. «Про інвестування майнових цінностей резидентами за межами України»; - Розпорядження Президента України № 90/2000-рп від 21.02.2000 р. «Про впорядкування контролю за зовнішньоекономічною діяльністю резидентів України»; - Типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів). Типові форми захисних застережень до зовнішньоекономічних договорів (контрактів), які передбачають розрахунки в іноземній валюті, затверджені постановою Кабінету Міністрів України № 444 від 21.05.1995 р.; - Положення про порядок видачі індивідуальних ліцензій на здійснення резидентами майнових інвестицій за межами України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України № 229 від 19.02.1996 р. - Порядок видачі разового індивідуального дозволу на перевищення встановлених строків ввезення товарів (виконання робіт, надання послуг), які імпортуються за бартерними договорами, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1489 від 13.08.1999 р. - Порядок продовження строків розрахунків за зовнішньоекономічними операціями, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1409 від 29.12.2007 р.; - Форма Декларації про валютні цінності, доходи та майно, що належать резиденту і знаходяться за межами України, затверджена наказом Міністерства фінансів України № 207 від 25.12.1995 р.; - Правила використання готівкової іноземної валюти на території України, затверджені постановою Правління НБ України № 200 від 26.05.2007 р.; - Положення про порядок застосування ст. 16 Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.93 № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», затверджене постановою	ст. 22, 53, 57, 61.

				Правління НБ Україну в редакції № 280 від 20.07.1998 р.; - Інструкція про порядок видачі індивідуальних ліцензій на здійснення інвестицій за кордон, затверджена постановою Правління НБ України № 122 від 16.03.1999 р.; - Правила проведення операцій на міжбанківському валютному рахунку, затверджені постановою Правління НБ України № 127 від 18.03.1999 р.; - Інструкція про порядок здійснення контролю й отримання ліцензій за експортними, імпортним та лізинговими операціями, затверджена постановою Правління НБ України № 136 від 24.03.1999р. - Внесення змін до Класифікатора іноземних валют НБУ, затверджений постановою Правління НБ України у редакції № 378 від 02.10.2002 р. - Положення про валютний контроль, затверджене постановою Правління НБ України № 49 від 08.02.2000 р.; - Порядок здійснення реєстрації (обліку) зовнішньоекономічних контрактів (договорів) на здійснення експортних операцій з металобрухтом, затверджений наказом Міністерства економіки України № 505 від 15.12.2003 р.; - Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів), затверджене наказом Міністерства економіки України № 201 від 06.09.2001 р.; - Положення про порядок надання висновків щодо визначення операцій як таких, що належать до операцій з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах, затверджене наказом Міністерства економіки України № 340 від 26.11.2003 р.; - Положення про порядок здійснення уповноваженими банками операцій за документарними акредитивами в розрахунках за зовнішньоекономічними операціями, затверджене наказом постановою Правління НБ України № 514 від 03.12.2003 р.	
	2	Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, а також умисне ухилення від повернення виручки в іноземній валюті, товарів або інших матеріальних цінностей, отриманих від цієї виручки, або умисне приховування будь-яким способом такої виручки, товарів або інших матеріальних цінностей у великих розмірах	караються обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на строк до трьох років		ст. 22, ч. 2 ст. 28, ст. 32, 61, 63.
	3	Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені в особливо великих розмірах	караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років		ст. 22, 63.
		Ухилення від повернення виручки в іноземній валюті, товарів або інших матеріальних цінностей, отриманих від цієї виручки, чи приховування будь-яким способом такої виручки, товарів або інших матеріальних цінностей визнаються вчиненими у великому розмірі, якщо ця виручка, товари або інші матеріальні цінності в тисячу і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян (у перерахунку у валюту України за офіційним курсом національної валюти, визначеним Національним банком України, на останній день строку, передбаченого законодавством для перерахування виручки в іноземній валюті з-за кордону)		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	

		Ухилення від повернення виручки в іноземній валюті, товарів або інших матеріальних цінностей, отриманих від цієї виручки, чи приховування будь-яким способом такої виручки, товарів або інших матеріальних цінностей визнаються вчиненими в особливо великому розмірі, якщо ця виручка, товари або інші матеріальні цінності у три тисячі і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян (у перерахунку у валюту України за офіційним курсом національної валюти, визначеним Національним банком України, на останній день строку, передбаченого законодавством для перерахування виручки в іноземній валюті з-за кордону)		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	
208.	Незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків				
	1	Незаконне, з порушенням встановленого законом порядку, відкриття або використання за межами України валютних рахунків фізичних осіб, вчинене громадянином України, що постійно проживає на її території, а так само валютних рахунків юридичних осіб, що діють на території України, вчинене службовою особою підприємства, установи чи організації або за її дорученням іншою особою, а також вчинення зазначених дій особою, яка здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи	караються штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк від двох до чотирьох років, з конфіскацією валютних цінностей, що знаходяться на зазначених вище рахунках	- Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. (глава 37); - Закон України від 20.05.1999 р. «Про Національний банк України» (ст. 7, 44, 45); - Закон України від 18.01.2001 р. «Про громадянство України» (ст. 1); - Декрет Кабінету Міністрів України № 15-93 від 19.02.1993 р. «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»; - Правила реєстрації кореспондентських рахунків Національним банком України, затверджені постановою Правління НБ України № 343 від 15.08.2001 р.; - Положення про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на розміщення резидентами (юридичними та фізичними особами) валютних цінностей на рахунках за межами України, затверджене постановою Правління НБ України № 485 від 14.10.2004 р.; - Правила здійснення за межі України та в Україні переказів фізичних осіб за поточними валютними неторговельними операціями та їх виплати в Україні, затверджені постановою Правління НБ України № 496 від 29.12.2007 р.	ст. 22, 53, 57, 59, 61.
	2	Ті самі дії, вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб	караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією валютних цінностей, що знаходяться на зазначених вище рахунках		ст. 22, ч. 2 ст. 28, ст. 32, 55, 59, 63.
209.	Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом				
	1	Вчинення фінансової операції чи правочину з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, а також вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскування незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а так само набуття, володіння або використання	караються позбавленням волі на строк від трьох до шести років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років з конфіскацією	- Конвенція РЄ про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, від 08.11.1990 р., ратифікована Законом України від 17.12.1997 р.; - Конвенція РЄ про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму, від 16.05.2005 р., ратифікована Законом України від 17.11.2010 р.; - Директива ЄС № 2005/60/ЄС від 26.12.2005 р. «Про запобігання	ст. 22, 55, 59, 63.

		коштів чи іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів	коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом, та з конфіскацією майна	використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму»; - Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності. Ратифікована Законом України від 04.02.2004 р.; - Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (ст. 31, 32, 35, 39-41, 179, 190, 202-212, 222); - Закон України від 06.03.1992 р. «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» (ст. 7); - Закон України від 07.12.2000 р. «Про банки і банківську діяльність» (ст. 63-65); - Закон України від 12.07.2001 р. «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» (ст. 1, 4-6, 18-23); - Закон України від 28.11.2002 р. «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом»; - Постанова Кабінету Міністрів України і НБ України № 1124 від 28.08.2001 р. «Про Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF)»; - Концепція розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму на 2005-2010 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів № 315-р від 03.08.2005 р.; - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 15.04.2005 р. «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом»; - Закон України від 18.05.2010 р. «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» (п. 3 Прикінцевих положень).	
	2	Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або у великому розмірі	караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом, та з конфіскацією майна		ст. 22, ч. 2 ст. 28, 32, 55, 59, 63.
	3	Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою або в особливо великому розмірі	караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом, та з конфіскацією	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 13 від 22.12.2005 р. «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об’єднаннями» (п.9.).	ст. 22, ч. 3 ст. 28, 55, 59, 63.

			майна		
		Суспільно небезпечним протиправним діянням, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, відповідно до цієї статті є діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі (за винятком діянь, передбачених статтями 207, 212 і 212-1 Кримінального кодексу України), або діяння, вчинене за межами України, якщо воно визнається суспільно небезпечним протиправним діянням, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, за кримінальним законом держави, де воно було вчинене, і є злочином за Кримінальним кодексом України та внаслідок вчинення якого незаконно одержані доходи		- Закон України від 18.05.2010 р. «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» (п. 3 Прикінцевих положень).	
		Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, визнається вчиненою у великому розмірі, якщо предметом злочину були кошти або інше майно на суму, що перевищує шість тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	
		Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, визнається вчиненою в особливо великому розмірі, якщо предметом злочину були кошти або інше майно на суму, що перевищує вісімнадцять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	
209-1.	Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму				
	1	Умисне неподання, несвоєчасне подання або подання недостовірної інформації про фінансові операції, що відповідно до закону підлягають фінансовому моніторингу, спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади із спеціальним статусом з питань фінансового моніторингу, якщо такі діяння заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб	карається штрафом від однієї до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років	- Положення про Державний комітет фінансового моніторингу України, затверджене Указом Президента України № 1527/2004 від 24.12.2004 р.; - Деякі питання організації фінансового моніторингу, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 747 від 25.08.2010 р.; - Методичні рекомендації з питань розроблення банками України програм з метою проти легалізації (відмиванню) грошей, отриманих злочинним шляхом, схвалено постановою Правління НБ України № 164 від 30.04.2002 р.; - Положення про здійснення банками фінансового моніторингу, затверджене постановою Правління НБ України № 189 від 14.05.2003 р.; - Вимоги до кваліфікації працівника суб'єкта первинного фінансового моніторингу, відповідального за проведення фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії запровадженню в легальний обіг доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, затверджені наказом Державного департаменту фінансового моніторингу Міністерства фінансів України № 46 від 12.05.2003 р.; - Положення про здійснення фінансового моніторингу фінансовими установами, затверджене розпорядженням Державної комісії з регулювання фінансових послуг України № 25 від 05.08.2003 р.; - Порядок проведення перевірок з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, затверджений розпорядженням Державної комісії з регулювання фінансових послуг України № 26 від 05.08.2003 р.; - Положення про здійснення фінансового моніторингу професійними учасниками ринку цінних паперів, затверджене рішенням ДКЦПФР №	ст. 22, 24, 53, 55, 61.

				1155 від 27.07.2010 р.; - Правила розгляду справ про порушення законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та застосування санкцій, затверджені рішенням ДКЦПФР № 361 від 13.08.2003 р.; - Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах. Затверджена постановою Правління НБ України № 492 від 12 листопада 2003 р. (розділ 2); - Наказ Державного комітету фінансового моніторингу України № 148 від 28.08.2010 р. «Про затвердження форм обліку та подання інформації, пов'язаної із здійсненням фінансового моніторингу, та Інструкції щодо їх заповнення; - Типове положення про функціональну підсистему Єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму, затверджена наказом Державного комітету фінансового моніторингу України № 56 від 24.04.2006р.; - Порядок прийняття Державним комітетом фінансового моніторингу України рішення про зупинення фінансових операцій, затверджений наказом Державного комітету фінансового моніторингу України № 172 від 28.09.2010 р.; - Порядок зупинення та поновлення проведення фінансових операцій на ринку цінних паперів суб'єктами первинного фінансового моніторингу, затверджений рішенням ДКЦПФР № 1156 від 27.07.2010 р.; - Закон України від 18.05.2010 р. «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» (п. 3 Прикінцевих положень).	
	2	Розголошення у будь-якому вигляді інформації, яка відповідно до закону надається спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади із спеціальним статусом з питань фінансового моніторингу, особою, якій ця інформація стала відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю, якщо такі дії заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб	карається штрафом від двох до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років	- Закон України від 18.05.2010 р. «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» (п. 3 Прикінцевих положень).	ст. 22, 51, 55, 61, 63.
210.	Порушення законодавства про бюджетну систему України				
	1	Використання службовою особою бюджетних коштів усупереч їх цільовому призначенню або в обсягах, що перевищують затверджені межі видатків, а так само недотримання вимог щодо пропорційного скорочення видатків бюджету чи пропорційного фінансування видатків бюджетів усіх рівнів, як це встановлено чинним бюджетним законодавством, якщо предметом цих діянь були бюджетні кошти у великих розмірах	караються штрафом від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох	- Конституція України від 28.06.1996 р. (ст. 85, 92, 95-98, 116, 142, 143); - Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р.; - Закон України від 11.07.1996 р. «Про Рахункову палату»; - Закон України від 21.05.1997 р. «Про місцеве самоврядування» (ст.. 16, 26, 27-33); - Закон України від 30.06.1999 р. «Про джерела фінансування	ст. 22, 53, 55, 57, 61.

			років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого	органів державної влади»; - Закон України від 15.12.2005 р. «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб» - Постанова Верховної Ради України від 12.07.1996 р. «Про структуру бюджетної класифікації України»; - Указ Президента України № 41 від 21.01.1998 р. «Про запровадження режиму жорсткого обмеження видатків та інших державних витрат, заходи щодо забезпечення надходження доходів до бюджету і запобігання фінансовій кризі»; - Положення про Міністерство фінансів України, затверджене Указом Президента України № 1081/99 від 26.08.1999 р.; - Указ Президента України № 1251 від 25.12.2001 р. «Про зміцнення фінансової дисципліни та запобігання правопорушенням у бюджетній сфері»; - Постанова Кабінету Міністрів України і НБ України № 13 від 14.01.1997 р. «Про впровадження казначейської системи виконання державного бюджету»; - Постанова Кабінету Міністрів України № 200 від 01.03.2001 р. «Деякі питання касового виконання Державного бюджету України»; - Порядок складання, розгляду, затвердження та основні вимоги до виконання кошторисів бюджетних установ, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 228 від 28.02.2002 р.; - Порядок використання коштів резервного фонду бюджету, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 415 від 29.03.2002 р.; - Постанова Кабінету Міністрів України № 659 від 17.05.2002 р. «Про затвердження переліку груп власних надходжень бюджетних установ, вимог щодо їх утворення та напрямів використання»; - Порядок проведення органами державної контрольно-ревізійної служби аудиту ефективності виконання бюджетних програм, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1017 від 10.08.2004 р.; - Порядок проведення органами державної контрольно-ревізійної служби аудиту фінансової та господарської діяльності бюджетних установ, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1777 від 31.12.2004 р.; - Порядок проведення інспектування державною контрольно-ревізійною службою, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 550 від 20.04.2006 р.; - Постанова Кабінету Міністрів України № 1404 від 09.10.2006 р. «Питання попередньої оплати товарів, робіт і послуг, які закуповуються за бюджетні кошти»; - Механізм обмеження витрачання бюджетних коштів, затверджений наказом Міністерства фінансів України № 45 від 27.02.1998 р.; - Наказ Міністерства фінансів України № 57 від 28.01.2002 р. «Про затвердження документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету»; - Порядок обслуговування державного бюджету за видатками та	

				операціями з надання та повернення кредитів, наданих за рахунок коштів державного бюджету, затверджений наказом Державного казначейства України № 89 від 25.05.2004 р.; - Порядок оформлення органами державної контрольно-ревізійної служби в Україні матеріалів про адміністративні правопорушення, затверджений наказом ГоловКРУ № 52 від 12.03.2009 р.; - Порядок казначейського обслуговування місцевих бюджетів, затверджений наказом Державного казначейства України № 205 від 04.11.2002 р.; - Інструкція з обліку коштів, рахунків та інших активів бюджетних установ, затверджена наказом Державного казначейства України № 242 від 26.12.2003 р.; - Порядок передачі бюджетних призначень від одного головного розпорядника коштів державного бюджету іншому головному розпоряднику коштів державного бюджету, затверджений наказом Міністерства фінансів України № 7 від 14.01.2004 р.; - Порядок складання та передачі за належністю довідки щодо бюджетного правопорушення, затверджений наказом Міністерства фінансів України № 238 від 31.03.2004 р.; - Порядок обліку зобов'язань розпорядників бюджетних коштів в органах Державного казначейства України, затверджений наказом Державного казначейства України № 136 від 09.08.2004 р.	
	2	Ті самі діяння, предметом яких були бюджетні кошти в особливо великих розмірах або вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб	караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на строк від двох до шести років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років		ст. 22, ч. 2 ст. 28, 32, 55, 61, 63.
		До бюджетних коштів належать кошти, що включаються у бюджети всіх рівнів незалежно від джерела їх формування			
		Великим розміром бюджетних коштів відповідно до статей 210, 211 цього Кодексу вважається сума, що в тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	
		Особливо великим розміром бюджетних коштів відповідно до статей 210, 211 цього Кодексу вважається сума, що в три тисячі і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	
211.	Видання нормативно-правових або розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку				
	1	Видання службовою особою нормативно-правових або розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку, якщо предметом таких дій були бюджетні кошти у великих розмірах	карається штрафом від ста до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням	- Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. (ст. 2; 9, 10, глава 5, ст. 64, 66, 68, 69, 82, 85, 86, глава 14, 15, ст. 116, 121); - Податковий Кодекс України від 02.12.2010 р. (ст. 101); - Порядок списання у 2007 році цільових позик, наданих відділенням Фонду соціального захисту інвалідів, затверджений постановою Кабінету міністрів України № 1009 від 08.08.2007 р.	ст. 22, 53, 55, 57, 61, 63, п. 2 примітки до ст. 210.

			волі на строк до чотирьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років		
	2	Ті самі дії, предметом яких були бюджетні кошти в особливо великих розмірах або вчинені повторно	караються позбавленням волі на строк від двох до шести років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років		ст. 22, 32, 55, 63, п. 3 примітки до ст. 210.
212.	Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)				
	1	Умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять в систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах	карається штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років	- Конституція України від 28.06.1996 р. (ст. 67); - Закон України від 04.12.1990 р. «Про державну податкову службу в Україні» (ст. 1); - Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (ст. 6, 8, 14); - Закон України від 28.12.1994 р. «Про оподаткування прибутку підприємств»; - Закон України від 09.04.1999 р. «Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства»; - Закон України від 16.07.1999 р. «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»; - Закон України від 05.04.2001 р. «Про митний тариф України»; - Закон України від 12.07.2001 р. «Про єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України»; - Закон України від 10.07.2003 р. «Про гастрольні заходи в Україні» (ст. 8); - Декрет Кабінету Міністрів України № 13-92 від 26.12.1992 р. «Про прибутковий податок з громадян»; - Указ Президента України № 746 від 28.06.1999 р. «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва»; - Положення про Державну податкову адміністрацію України, затверджене Указом Президента України № 778 26.05.2007 р.; - Рішення Конституційного Суду України у справі про податки № 1-16/2001 від 05.04.2001 р.; - Рішення Конституційного Суду України у справі про податкову заставу № 2-рп/2005 від 24.03.2005 р.; - Порядок справляння збору та використання коштів на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 587 від 15.07.2005 р.; - Порядок взаємодії органів виконавчої влади щодо обміну інформацією, необхідною для обчислення і справляння плати за землю, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1066 від 01.08.2006 р.; - Порядок направлення органами державної податкової служби податкових повідомлень-рішень платникам податків, затверджений	ст. 22, 53, 55.

				наказом Державної податкової адміністрації України № 985 від 22.12.2010 р.; - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 15 від 08.10.2004 р. «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів»; - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 25.04.2003 р. «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» (п. 24).	
	2	Ті самі діяння, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах	караються штрафом від п'ятисот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 15 від 08.10.2004 р. «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» (п. 9, 10, 18).	ст. 22 ч. 2 ст. 28, ст. 53, 55, 57, 61.
	3	Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені особою, раніше судимою за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах	караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна		ст. 22, 55, 59, 63.
	4	Особа, яка вперше вчинила діяння, передбачені частиною першою та другою цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня)			ст. 2, 44.
		Під значним розміром коштів слід розуміти суми податків, зборів і інших обов'язкових платежів, які в тисячу і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян, під великим розміром коштів слід розуміти суми податків, зборів і інших обов'язкових платежів, які в три тисячі і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян, під особливо великим розміром коштів слід розуміти суми податків, зборів, інших обов'язкових платежів, які в п'ять тисяч і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	
212-1.	Ухилення від сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування				
	1	Умисне ухилення від сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування вчинене	карається штрафом від трьохсот до п'ятисот	- Конституція України від 28.06.1996 р. (ст. 46);	ст. 22, 53, 55.

		службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності, або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до Пенсійного фонду України коштів у значних розмірах	неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років	- Закон України від 08.07.2010 р. «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (ст. 1); - Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 р.; - Закон України від 26.06.1997 р. «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування»; - Закон України від 09.07.2003 р. «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (ст. 1); - Положення про Пенсійний фонд України, затверджене Указом Президента України № 121/2001 від 01.03.2001 р. (п. 1); - Порядок сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1740 від 03.11.1998р.; - Порядок оформлення результатів перевірок, що здійснюються органами Пенсійного фонду України, затверджений постановою правління Пенсійного фонду України № 21-1 від 01.12.2008 р.; - Інструкція про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України, затверджена постановою Правління Пенсійного фонду України № 21-1 від 19.12.2003 р.; - Інструкція зі статистики заробітної плати, затверджена наказом Держкомстату України № 5 від 13.01.2004 р.; - Інструкція зі статистики кількості працівників, затверджена наказом Держкомстату України № 286 від 28.09.2005 р.; - Оглядовий лист Вищого господарського суду України № 01-8/775 від 05.05.2005 р. «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку Вищим господарським судом України)».	
	2	Ті самі діяння, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до Пенсійного фонду України коштів у великих розмірах	караються штрафом від п'ятисот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років		ст. 22, ч. 2 ст. 28, ст. 53, 55. 57, 61.
	3	Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені особою, раніше судимою за ухилення від сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до Пенсійного фонду України коштів в особливо великих розмірах	караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією		ст. 22, 55, 59, 63.

			майна		
	4	Особа, яка вперше вчинила діяння, передбачені частиною першою чи другою цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а також відшкодувала шкоду, завдану Пенсійному фонду України їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня)			ст. 2, 44.
		Під значним розміром коштів слід розуміти суми страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, які в тисячу і більше разів перевищують установлений законом неоподатковуваний мінімум доходів громадян, під великим розміром коштів слід розуміти суми страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, які в три тисячі і більше разів перевищують установлений законом неоподатковуваний мінімум доходів громадян, під особливо великим розміром коштів слід розуміти суми страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, які в п'ять тисяч і більше разів перевищують установлений законом неоподатковуваний мінімум доходів громадян		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	
213.	Порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом				
	1	Здійснення операцій з брухтом кольорових і чорних металів без державної реєстрації або без спеціального дозволу (ліцензії), одержання якого передбачено законодавством, або надання приміщень та споруд для розташування незаконних пунктів прийому, схову та збуту металобрухту, організація незаконних пунктів прийому, схову та збуту металобрухту	карається штрафом від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами від ста до двохсот годин	- Закон України від 05.05.1999 р. «Про металобрухт» (ст. 1, 3, 4, 5, 11); - Закон України від 01.06.2000 р. «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» (ст. 9, 12); - Постанова Кабінету Міністрів України № 1468 від 13.08.1999 р. «Питання реалізації Закону України «Про металобрухт»; - Порядок реєстрації зовнішньоекономічних контрактів (договорів) на здійснення експортних операцій з металобрухтом, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 155 від 15.02.2002 р.; - Постанова Кабінету Міністрів України № 1653 від 04.11.2002 р. «Про заходи щодо упорядкування експортних операцій з металобрухтом»; - Ліцензійні умов провадження господарської діяльності з заготівлі, переробки, металургійної переробки металобрухту кольорових і чорних металів, затверджені наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва і Міністерства промислової політики України № 127/595 від 23.10.2007 р.; - Порядок погодження зовнішньоекономічних контрактів (договорів) на здійснення експортних операцій з металобрухтом, затверджений наказом Міністерства промислової політики України № 144 від 29.03.2002 р.; - Наказ Міністерства промислової політики України № 357 від 19.08.2002 р. «Про затвердження зразків актів обстеження суб'єкта господарської діяльності».	ст. 22, 53, 56.
	2	Дії, передбачені частиною першою цієї статті, якщо вони вчинені особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею	караються штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох		ст. 22, 53, 61.

			років		
214.	Порушення правил здачі дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння				
		Ухилення від передбачених законом обов'язкової здачі на афінаж або обов'язкового продажу видобутих із надр, отриманих із вторинної сировини, піднятих чи знайдених дорогоцінних металів чи дорогоцінного каміння, якщо це діяння вчинене у великому розмірі, а також ухилення від обов'язкової здачі на афінаж або для обов'язкового продажу скуплених дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, ювелірних чи побутових виробів з них або лому таких виробів	карається штрафом від трьохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років	- Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (ст. 343); - Закон України від 18.11.1997 р. «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними»; - Закон України від 05.05.1999 р. «Про металобрухт» (ст. 1).	ст. 22, 53, 61.
		Порушення правил здачі дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння визнається здійсненим у великому розмірі, якщо вартість вказаних у цій статті предметів, не зданих або не проданих, перевищує п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян			
215.	Підроблення знаків поштової оплати і проїзних квитків				
		Виготовлення з метою збуту, збут або використання завідомо підроблених знаків поштової оплати, маркованої продукції, міжнародних купонів для відповіді, посвідчень особи для міжнародного поштового обміну, відбитків маркувальних машин, а також квитків залізничного, водного, повітряного або автомобільного транспорту та інших проїзних документів і документів на перевезення вантажу	карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років	- Закон України від 04.10.2001 р. «Про поштовий зв'язок» (ст. 1); - Закон України від 01.07.2004 р. «Про транспортно-експедиторську діяльність» (ст. 1); - Закон України від 05.04.2001 р. «Про автомобільний транспорт» (ст. 1, 39); - Рішення Конституційного Суду України у справі про організацію розповсюдження поштових марок, маркованих конвертів і карток № 1-16/2003 від 28.05.2003 р.; - Всесвітня поштова конвенція, підписана від імені України 15.09.1999 р., затверджена Указом Президента України № 813 від 12.09.2001 р. (ст. 11); - Правила надання послуг поштового зв'язку, затверджені постановою Кабінету Міністрів України № 270 від 05.03.2009 р.; - Інструкція про порядок використання маркувальних машин, затверджена наказом Державного комітету зв'язку та інформатизації України № 1569 від 24.12.2008 р.; - Правила оформлення перевізних документів, затверджені наказом Міністерства транспорту України № 644 від 21.11.2000 р.; - Порядок оформлення розрахункових і звітних документів при здійсненні продажу проїзних і перевізних документів на залізничному транспорті, затверджений наказом Міністерства транспорту України і Державної податкової адміністрації України № 712/431 від 24.10.2001 р.; - Порядок використання відбитка про оплату поштової кореспонденції, затверджений наказом Державного комітету зв'язку та інформатизації України № 212 від 19.12.2001 р.; - Інструкція з обліку поштових відправлень, поштових переказів, періодичних видань, виплат пенсій та грошової допомоги. Затверджена наказом ДКЗІ у редакції наказу № 7 від 16 січня 2002 р. - Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з пересилання поштових переказів, простих та реєстрованих листів, поштових карток, бандеролей та посилок масою до 30 кілограмів, затверджені наказом Держпідприємництва і Державного комітету зв'язку та інформатизації України № 116/202 від 29.10.2003 р.;	ст. 22, 53, 56, 57, 61.

				- Положення про знаки поштової оплати, затверджене наказом Міністерства транспорту та зв'язку України № 388 від 24.06.2010 р.; - Типові форми квитків на проїзд пасажирів і перевезення багажу на маршрутах загального користування, затверджені наказом Міністерства транспорту України № 503 від 25.05.2006 р	
216.	Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок				
	1	Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору або контрольних марок для маркування упаковок примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних чи голографічних захисних елементів	караються штрафом від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до чотирьох років	- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (ст. 14; 117, 225, 226, 227, 228); - Закон України від 23.09.2000 р. «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів та фонограм» (ст. 2-6, 8); - Закон України від 23.12.1993 р. «Про авторське право і суміжні права» (ст. 1); - Указ Президента України № 1239 від 15.11.2000 р. «Про захист документів і товарів голографічними захисними елементами»; - Указ Президента України № 704/2005 від 21.04.2005 р. «Про вдосконалення контролю за виробництвом та обігом алкогольних напоїв і тютюнових виробів»; - Постанова Кабінету Міністрів України і НБ України № 933 від 27.08.1997 р. «Про виготовлення бланків цінних паперів та документів суворого обліку»; - Положення з питань розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних, затверджені постановою Кабінету Міністрів України № 1555 від 13.10.2000 р.; - Положення про порядок голографічного захисту документів і товарів, затверджене постановою Кабінету Міністрів України № 171 від 24.02.2001 р.; - Постанова Кабінету Міністрів України № 932 від 05.07.2002 р. «Про затвердження переліків документів і груп товарів, які підлягають захисту голографічними елементами»; - Положення про виготовлення, зберігання, продаж марок акцизного податку та маркування алкогольних напоїв і тютюнових виробів, затверджене постановою Кабінету Міністрів України № 1251 від 27.12.2010 р.; - Постанова Кабінету Міністрів України № 895 від 03.07.2006 р. «Питання голографічного захисту документів і товарів»; - Наказ МОН № 273 від 04.05.2005 р. «Про затвердження форм документів щодо питань видачі контрольних марок імпортерам, експортерам та відтворювачам примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних та інструкцій по здійсненню державного контролю за дотриманням законодавства у сфері інтелектуальної власності»; - Наказ Державної податкової адміністрації України № 273 від 22.04.2008 р. «Про затвердження форм заявок-розрахунків на виготовлення та придбання марок акцизного збору, звіту про використання марок акцизного збору та журналів для обліку марок акцизного збору»; - Положення про порядок ведення обігу голографічних захисних	ст. 22, 53, 61.

				елементів та надання звітності у сфері голографічного захисту, затверджене наказом Служби безпеки України № 522 від 29.09.2005 р.	
	2	Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб	караються штрафом від трьохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з конфіскацією товарів, промаркованих підробленими марками чи голографічними захисними елементами		ст. 22, ч. 2 ст. 28, ст. 32, 53, 59, 63.
217.	Незаконне виготовлення, збут або використання державного пробірного клейма				
	1	Незаконне виготовлення, збут або використання державного пробірного клейма	карається штрафом від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років	- Закон України від 18.11.1997 р. «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» (ст. 1, 13, 15, 16); - Постанова Кабінету Міністрів України № 238 від 02.03.1998р. «Про перелік суб'єктів підприємницької діяльності – виробників ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів, які мають право на клеймування власних виробів державним пробірним клеймом»; - Інструкція про здійснення державного експертно-пробірного контролю за якістю ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів, затверджена наказом Міністерства фінансів України № 244 від 20.10.1999 р.	ст. 22, 53, 61.
	2	Ті самі дії, вчинені повторно	караються штрафом від трьохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років		ст. 22, 32, 53, 61.
218.	Фіктивне банкрутство				
		Завідомо неправдива офіційна заява громадянина - засновника (учасника) або службової особи суб'єкта господарської діяльності, а так само громадянина - підприємця про фінансову неспроможність виконання вимог з боку кредиторів і зобов'язань перед бюджетом, якщо такі дії завдали великої матеріальної шкоди кредиторам або державі	караються штрафом від семисот п'ятдесяти до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років	- Закон України від 14.05.1992 р. «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (ст. 1); - Закон України від 01.06.2000 р. «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» (ст. 1); - Постанова Кабінету Міністрів України № 533 від 19.04.2006 р. «Про затвердження Положення про Державний департамент з питань банкрутства».	ст. 22, 53, 61.
		У статтях 218-222 цього Кодексу матеріальна шкода вважається великою, якщо вона у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	
219.	Доведення до банкрутства				
		Доведення до банкрутства, тобто умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або в інтересах третіх осіб вчинення громадянином - засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності дій, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта	карається штрафом від п'ятисот до восьмисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням	- Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затверджені наказом Міністерства економіки України № 14 від 19.01.2006 р.	ст. 22, 24, 53, 55, 61, примітка до ст. 218.

		господарської діяльності, якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі чи кредитору	волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років		
220.	Приховування стійкої фінансової неспроможності				
		Умисне приховування громадянином-засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності своєї стійкої фінансової неспроможності шляхом подання недостовірних відомостей, якщо це завдало великої матеріальної шкоди кредиторові	карається штрафом від двох до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років	- Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затверджені наказом Міністерства економіки України № 14 від 19.01.2006 р.	ст. 22, 24, 53, 55, 61, примітка до ст. 218.
221.	Незаконні дії у разі банкрутства				
		Умисне приховування майна, відомостей про майно, передача майна в інше володіння або його відчуження чи знищення, а також фальсифікація, приховування або знищення документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність, якщо ці дії вчинені громадянином-засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності в період провадження у справі про банкрутство і завдали великої матеріальної шкоди	караються штрафом від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до трьох місяців з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років	- Закон України від 14.05.1992 р. «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (ст. 1, 11, 17, 19); - Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (ст. 190); - Закон України від 28.12.1994 р. «Про оподаткування прибутку підприємств» (ст. 8); - Закон України від 16.07.1999 р. «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» (ст. 1, 9, 11); - Закон України від 12.07.2001 р. «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні».	ст. 22, 24, 53, 55, 60, примітка до ст. 218.
222.	Шахрайство з фінансовими ресурсами				
	1	Надання громадянином-підприємцем або громадянином-засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак злочину проти власності	карається штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років	- Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. (ст. 48, 102); - Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (ст. 50, 1057); - Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (ст. 157, 196); - Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. (ст. 8, 16, 42, 52, 53, 55, 62, 112, 128, 131, 345-348); - Закон України від 02.10.1992 р. «Про заставу»; - Закон України від 21.05.1997 р. «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 26); - Закон України від 28.12.1994 р. «Про оподаткування прибутку підприємств» (ст. 1); - Закон України від 20.10.1999 р. «Про Національний банк України» (ст. 1); - Закон України від 07.12.2000 р. «Про банки і банківську діяльність» (ст. 2); - Закон України від 05.04.2001 р. «Про обіг векселів в Україні»; - Закон України від 21.09.1999 р. «Про господарську діяльність у Збройних Силах України»; - Закон України від 19.10.2000 р. «Про державну підтримку малого підприємництва» (ст. 1, 7, 13); - Закон України від 04.07.2002 р. «Про інноваційну діяльність» (ст.	ст. 22, 53, 55, 61, розділ VI Особливої частини

				17); - Закон України від 05.06.2003 р. «Про іпотеку»; - Закон України від 10.07.2003 р. «Про кооперацію» (ст. 2); - Закон України від 23.06.2005 р. «Про організацію формування та обігу кредитних історій» (ст. 3); - Порядок повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету в разі їх нецільового використання, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1163 від 22.12.2010 р.; - Статут відкритого акціонерного товариства «Державний ощадний банк України», затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 261 від 25.02.2003 р.; - Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління НБ України № 368 від 28.08.2001 р.; - Положення про порядок застосування законодавства з питань пільгового оподаткування виконавців робіт, послуг на митній території України, які виконуються за рахунок міжнародної технічної допомоги, що надається на безоплатній та безповоротній основі на період підготовки до зняття і зняття енергоблоків Чорнобильської АЕС з експлуатації та перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему, або за рахунок коштів, які передбачаються в державному бюджеті як внесок України до Чорнобильського фонду «Укриття», затверджене наказом Міністерства економіки України і Державної податкової адміністрації України № 276/477 від 07.10.2003 р.; - Наказ Міністерства фінансів України № 9 від 14.01.2004 р. «Про затвердження форми Вимоги про повернення використаної не за цільовим призначенням суми субвенції до відповідного бюджету та Довідки про встановлені факти нецільового використання субвенції»; - Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України, схвалені постановою Правління НБ України № 361 від 02.08.2004 р. (розділ 1); - Порядок подання документів, які підтверджують право суб'єктів підприємницької діяльності на користування встановленими законодавством податковими пільгами під час митного оформлення товарів, що ввозяться на митну територію України або вивозяться з митної території України, затверджений наказом Державної митної служби України № 514 від 22.06.2006 р.; - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 10 від 06.11.2009 р. «Про судову практику у справах про злочини проти власності» (п. 18); - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 25.04.2003 р. «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» (п. 2, 21-27); - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 15 від 08.10.2004 р. «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших	

				обов'язкових платежів» (п. 13-16).	
	2	Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або завдали великої матеріальної шкоди	караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 25.04.2003 р. «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» (п. 24, 25); - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 15 від 08.10.2004 р. «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» (п. 11	ст. 22, 32, 55, 63, примітка до ст. 218.
223.	Розміщення цінних паперів без реєстрації їх випуску				
		Розміщення уповноваженою особою цінних паперів у значних розмірах без реєстрації їх випуску в установленому законом порядку	карається штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років	- Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (ст. 194-198); - Закон України від 23.02.2006 р. «Про цінні папери і фондовий ринок» (ст. 1); - Закон України від 30.10.1996 р. «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» (ст. 1); - Закон України від 10.12.1997 р. «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів» (ст. 1); - Закон України від 05.04.2001 р. «Про обіг векселів в Україні» (статті 3-5); - Закон України від 22.12.2005 р. «Про іпотечні облігації» (ст. 3); - Положення про вимоги до сертифікатів цінних паперів, випущених у документарній формі, затверджене рішенням ДКЦПФР № 95 від 31.07.1998 р.; - Положення про порядок збільшення (зменшення) розміру статутного капіталу акціонерного товариства, затверджене рішенням ДКЦПФР № 387 від 22.02.2007 р.; - Положення про порядок реєстрації випуску акцій відкритих акціонерних товариств, затверджене рішенням ДКЦПФР № 942 від 26.04.2007 р.; - Положення про порядок реєстрації випуску облігацій підприємств, затверджене рішенням ДКЦПФР № 322 від 17.07.2003 р.; - Положення про реєстрацію випуску сертифікатів фонду операцій з нерухомістю, проспекту емісії, звіту про результати розміщення сертифікатів фонду операцій з нерухомістю, погашення сертифікатів фонду операцій з нерухомістю та скасування реєстрації випуску, затверджене рішенням ДКЦПФР № 244 від 05.03.2009 р.; - Положення про порядок реєстрації випуску іпотечних сертифікатів, що випускаються в бездокументарній формі, інформації про їх випуск та звіту про підсумки випуску іпотечних сертифікатів, затверджене рішенням ДКЦПФР № 187 від 21.03.2006 р.; - Положення про порядок реєстрації випуску звичайних іпотечних облігацій, проспекту емісії, звіту про підсумки випуску іпотечних облігацій, погашення та скасування реєстрації випуску іпотечних облігацій, затверджене рішенням ДКЦПФР № 234 від 11.04.2006 р.	ст. 22, 53, 55, 57.
		Розміщення цінних паперів вважається у значних розмірах, якщо номінальна вартість таких цінних паперів у двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	

223 -1.	Підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів				
	Внесення уповноваженою особою в документи, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів, завідомо неправдивих відомостей, якщо це заподіяло значну матеріальну шкоду інвесторові в цінні папери	карається штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або обмеженням волі на строк до трьох років	- Закон України від 23.02.2006 р. «Про цінні папери та фондовий ринок» (ст. 29, 30, 32); - Закон України від 15.03.2001 р. «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)»; - Закон України від 17.09.2008 р. «Про акціонерні товариства»; - Положення про порядок реєстрації випуску акцій, затверджене наказом ДКЦПФР № 942 від 26.04.2007 р.; - Положення про порядок реєстрації випуску акцій під час створення акціонерних товариств, затверджене рішенням ДКЦПФР № 487 від 15.03.2007 р.; - Положення про порядок збільшення (зменшення) розміру статутного капіталу акціонерного товариства, затверджене рішенням ДКЦПФР № 387 від 22.02.2007 р.; - Положення про здійснення операцій з використанням спеціальних платіжних засобів, затверджене рішенням ДКЦПФР № 223 від 30.04.2010 р.; - Положення про порядок реєстрації випуску звичайних іпотечних облігацій, проспекту емісії, звіти про результати розміщення іпотечних облігацій, погашення та скасування реєстрації випуску іпотечних облігацій, затверджене рішенням ДКЦПФР № 234 від 11.04.2006 р.; - Положення про порядок реєстрації випуску акцій акціонерного товариства при збільшенні статутного фонду у зв'язку з індексацією основних фондів, затверджене рішенням ДКЦПФР № 25 від 17.03.2000 р.; - Положення про порядок реєстрації випуску (випусків) акцій при заснуванні акціонерних товариств, затверджене рішенням ДКЦПФР № 1639 від 30.12.2009 р.; - Положення про порядок реєстрації випуску акцій та інформації про емісію акцій відкритих акціонерних товариств, які створюють шляхом застосування органом, уповноваженим управляти об'єктами державної власності та холдингових компаній, що створюються в процесі корпоратизації та приватизації, затверджене рішенням ДКЦПФР № 25 від 15.02.1999 р.; - Положення про порядок реєстрації випуску акцій відкритих акціонерних товариств, створених із державних підприємств у процесі приватизації та корпоратизації, затверджене рішенням ДКЦПФР № 39 від 11.04.2000 р.; - Положення про порядок реєстрації випуску акцій акціонерного товариства при зміні номінальної вартості та кількості акцій без зміни розміру статутного фонду, затверджене рішенням ДКЦПФР № 125 від 14.09.2000 р.; - Положення про порядок реєстрації випуску акцій з метою здійснення діяльності зі спільного інвестування корпоративного інвестиційного фонду, затверджене рішенням ДКЦПФР № 1585 від 21.12.2006 р.; - Положення про порядок випуску облігацій внутрішніх місцевих позик, затверджене рішенням ДКЦПФР № 414 від 07.10.2003 р.;	ст. 22, 53, 55, 61.

				- Порядок визнання емісії цінних паперів недобросовісною та недійсною, затверджений рішенням ДКЦПФР № 52 від 02.02.2009 р.	
		Шкода, передбачена цією статтею, вважається значною, якщо вона в двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	
223 -2.	Порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів				
		Невнесення службовою особою емітента чи професійного учасника фондового ринку змін або внесення завідомо недостовірних змін до системи реєстру власників іменних цінних паперів або до системи депозитарного обліку, а так само інше порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів, якщо воно призвело до втрати системи реєстру (її частини)	караються штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від двох до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років	- Закон України від 25.12.2008 р. «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» (ст. 1, 4); - Закон України від 10.12.1997 р. «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» (ст. 9); - Положення про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів, затверджене рішенням ДКЦПФР № 1000 від 17.10.2006 р.; - Ліцензійні умови провадження професійної діяльності на фондовому ринку – депозитарної діяльності, а саме діяльності з ведення реєстру власників іменних цінних паперів, затвердженні рішенням ДКЦПФР № 348 від 26.05.2006 р.; - Правила забезпечення захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах, затверджені постановою Кабінету Міністрів України № 373 від 29.03.2006 р.	ст. 22, 53, 55, 61, 63.
224.	Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів				
	1	Виготовлення з метою збуту, збут чи використання іншим чином підроблених недержавних цінних паперів	караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років	- Закон України від 23.02.2006р. «Про цінні папери і фондовий ринок» (ст. 1); - Закон України від 30.10.1996 р. «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» (ст. 1); - Закон України від 10.12.1997р. «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів» (ст. 1); - Закон України від 05.04.2001 р. «Про обіг векселів в Україні» (ст. 3-5); - Закон України від 19.06.2003 р. «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» (ст. 1, 14-21, 24); - Закон України від 19.06.2003 р. «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві жита та операціях з нерухомістю» (ст. 1, 37-48); - Положення про вимоги до сертифікатів цінних паперів, випущених у документарній формі, затверджене рішенням ДКЦПФР № 95 від 31.07.1998 р.	ст. 22, 55, 61.
	2	Дії, передбачені частиною першою цієї статті, якщо вони вчинені повторно або якщо вони завдали великої матеріальної шкоди	караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років		ст. 22, 32, 55, 63, 199.
	3	Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені організованою групою або якщо вони завдали особливо великої матеріальної шкоди	караються позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 13 від 22.12.2005 р. «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» (п.9.).	ст. 22, ч. 3 ст. 28, ст. 55, 63.

			права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років		
		Повторним у статті 224 визнається злочин, вчинений особою, яка раніше вчинила злочин, передбачений цією статтею або статтею 199 цього Кодексу			
		Відповідно до цієї статті матеріальна шкода вважається великою, якщо вона у триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а особливо великою - така, що у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	
225.	Обман покупців та замовників				
	1	Умисне обмірювання, обважування, обраховування чи інший обман покупців або замовників під час реалізації товарів або надання послуг, якщо ці дії вчинені у значних розмірах	караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста до двохсот годин, або виправними роботами на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років	- Постанова Кабінету Міністрів України № 833 від 15.06.2006 р. «Про затвердження Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування населення»; - Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 02.03.1973 р. «Про судову практику в справах про обман покупців» (п.5-11, 13, 15-17, 19-21).	ст. 22, 24, 53, 55, 56, 57.
	2	Ті самі діяння, вчинені особою, раніше судимою за обман покупців чи замовників	караються штрафом від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років	- Постанова Пленуму верховного Суду України № 2 від 02.03.1973 р. «Про судову практику в справах про обман покупців» (п. 11).	ст. 22, 53, 55, 61.
		Обманом покупців та замовників у значних розмірах слід вважати обман, що спричинив громадянинові матеріальну шкоду в сумі, що перевищує три неоподатковуваних мінімумів доходів громадян		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	
226.	Фальсифікація засобів вимірювання				
	1	Виготовлення або перероблення з метою використання чи збуту, а також збут фальсифікованих вимірювальних приладів чи інструментів	караються штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до трьох місяців	- Закон України від 11.02.1998 р. «Про метрологію та метрологічну діяльність» (ст. 1); - Порядок встановлення приналежності засобів вимірювальної техніки до таких, що призначені для застосування в побуті (ПМУ12-99), затверджений наказом Держстандарту № 219 від 12.05.1999 р.	ст. 22, 53, 56, 57.

	2	Ті самі дії, вчинені особою, яка була засуджена за цією статтею	караються штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років		ст. 22, 53, 61.
227.	Випуск або реалізація недоброякісної продукції				
	Випуск на товарний ринок або інша реалізація споживачам недоброякісної, тобто такої, що не відповідає встановленим стандартам, нормам, правилам і технічним умовам, або некомплектної продукції та товарів, якщо такі дії вчинені у великих розмірах		караються штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років	- Конституція України від 28.06.1996 р. (ст. 41); - Закон України від 12.05.1991 р. «Про захист прав споживачів» (ст. 1); - Декрет Кабінету Міністрів України № 30-93 від 08.04.1993 р. «Про державний нагляд за додержанням стандартів, норм і правил та відповідальність за їх порушення» (ст. 1); - Закон України від 17.05.2001 р. «Про стандартизацію» (ст. 1); - Закон України від 17.05.2001 р. «Про підтвердження відповідності» (ст. 1); - Закон України від 01.12.2005 р. «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» (ст. 1).	ст. 22, 53, 55, 57.
	Під випуском або реалізацією недоброякісної продукції, вчиненими у великих розмірах, слід вважати розміри, що перевищують триста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян			- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	
228.	Примушування до антиконкурентних узгоджених дій				
	1	Примушування до антиконкурентних узгоджених дій, які заборонені законом про захист економічної конкуренції, шляхом насильства чи заподіяння матеріальної шкоди або погрози застосування насильства чи заподіяння такої шкоди	карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років	- Закон України від 11.01.2001 р. «Про захист економічної конкуренції» (ст. 1, розділ II); - Порядок надання Кабінетом Міністрів України дозволу на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 219 від 28.12.2002 р.; - Положення про порядок подання заяв до органів Антимонопольного комітету України про надання дозволу на узгоджені дії суб'єктів господарювання, затверджене розпорядженням Антимонопольного комітету України № 26-р від 12.02.2002 р.; - Типові вимоги до узгоджених дій суб'єктів господарювання для загального звільнення від попереднього одержання дозволу органів Антимонопольного комітету України на узгоджені дії суб'єктів господарювання, затверджені розпорядженням Антимонопольного комітету України № 27-р від 12.02.2002 р.	ст. 22, 63.
	2	Ті самі дії, вчинені організованою групою або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею	караються позбавленням волі на строк від трьох до шести років	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 13 від 22.12.2005 р. «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» (п.9.).	ст. 22, ч. 3 ст. 28, ст. 63.
229.	Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару				
	1	Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару, або інше умисне порушення права на ці об'єкти, якщо це завдало матеріальної шкоди у значному розмірі	караються штрафом від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією та	- Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20.03.1883 р., приєднання від 08.03.1965 р.; - Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків від 14.04.1891 р.; - Протокол до Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію знаків від 28.06.1989 р., приєднання 01.06.2000 р.; - Ніццька угода про Міжнародну класифікацію товарів і послуг для	ст. 22, 24, 53, 55, 57, 63.

			знищенням відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для її виготовлення	реєстрації знаків від 15.06.1957 р., приєднання 01.06.2000 р.; - Договір про закони щодо товарних знаків від 27.10.1994 р., ратифікований 13.10.1995 р.; - Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. (ст. 155, 157-159, 161, 334, 366-376); - Цивільний кодекс України від 16.03.2003 р. (ст. 84, 90, 420, 489, 492-500, 1109); - Закон України від 15.12.1993 р. «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг»; - Закон України від 07.06.1996 р. «Про захист від недобросовісної конкуренції»; - Закон України від 28.12.1994 р. «Про оподаткування прибутку підприємств». (ст. 1); - Закон України від 16.06.1999 р. «Про охорону прав на зазначення походження товарів»; - Закон України від 11.01.2001 р. «Про захист економічної конкуренції»; - Закон України від 15.05.2003 р. «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців»; - Інструкція про подання, розгляд, публікацію та внесення до реєстру відомостей про передачу права власності на знак для товарів і послуг та видачу ліцензії на використання знака для товарів і послуг, затверджена наказом МОН № 576 від 03.08.2001 р.; - Правила складання, подання та проведення експертизи заявки на реєстрацію кваліфікованого зазначення походження товару та/або права на використання зареєстрованого кваліфікованого зазначення походження товару, затверджені наказом МОН № 598 від 17.08.2001 р.; - Положення про Державний реєстр України назв місць походження та географічних зазначень походження товарів і прав на використання зареєстрованих кваліфікованих зазначень походження товарів, затверджене наказом МОН № 798 від 13.12.2001 р.; - Положення про Державний реєстр свідоцтв України на знаки для товарів і послуг, затверджене наказом МОН № 10 від 10.01.2002 р.; - Порядок визнання знака добре відомим в Україні Апеляційною палатою Державного департаменту інтелектуальної власності, затверджений наказом МОН № 228 від 15.01.2005 р.; - Положення про порядок видачі довідки з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців про резервування найменування юридичної особи. Затверджене наказом Держпідприємництва № 97 від 20.10.2005 р.; - Рекомендації Президії ВГС «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» № 04-5/1107 від 10.06.2004 р.; - Рекомендації Президії ВГС «Про деякі питання практики призначення судових експертиз у справах зі спорів, пов'язаних із захистом права інтелектуальної власності» № 04-5/76 від 29.03.2005 р.; - Оглядовий лист ВГС «Про практику застосування господарськими	

				судами законодавства про захист прав на об'єкти промислової власності (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку Вищим господарським судом України)» № 01-8/1234 від 13.07.2005 р.; - Оглядовий лист ВГС «Про практику застосування господарськими судами законодавства про захист прав на знаки для товарів і послуг (торговельну марку) (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку Вищим господарським судом України)» № 01-8/847 від 17.04.2006 р.	
	2	Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або завдали матеріальної шкоди у великому розмірі	караються штрафом від тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з конфіскацією та знищенням відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для її виготовлення		ст. 22, ч. 2 ст. 28, ст. 32, 53, 55, 57, 63.
	3	Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища або організованою групою, або якщо вони завдали матеріальної шкоди в особливо великому розмірі	караються штрафом від двох тисяч до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від трьох до шести років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого та з конфіскацією та знищенням відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувалися для її виготовлення	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 13 від 22.12.2005 р. «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» (п. 9).	ст. 22, ч. 3 ст. 28, ст. 53, 55, 59, 63.
		Матеріальна шкода вважається завданою в значному розмірі, якщо її розмір у двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, у великому розмірі - якщо її розмір у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а завданою в особливо великому розмірі - якщо її розмір у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	
231.	Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю				
		Умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей, а також незаконне використання таких відомостей, якщо це	караються штрафом від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів	- Цивільний кодекс України від 10.01.2003 р. (ст. 505-508, 862, 1076); - Господарський кодекс України (ст. 25, 32, 36, 162); - Закон України від 10.12.1991 р. «Про товарну біржу» (ст. 15);	ст. 22, 24, 53, 61, 63.

		спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності	громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років	- Закон України від 07.06.1996 р. «Про захист від недобросовісної конкуренції» (глава 4); - Закон України від 07.12.2000 р. «Про банки і банківську діяльність» (ст. 60-62); - Постанова Кабінету Міністрів України №611 від 09.08.1993 р. «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці»; - Правила зберігання, захисту, використання та розкриття банківської таємниці, затверджені постановою Правління НБ України № 267 від 14.07.2006 р.	
232.	Розголошення комерційної або банківської таємниці				
		Умисне розголошення комерційної або банківської таємниці без згоди її власника особою, якій ця таємниця відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю, якщо воно вчинене з корисливих чи інших особистих мотивів і завдало істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності	карається штрафом від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк	- Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (ст. 505-508, 862, 1076); - Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. (ст. 25, 32, 36, 162); - Закон України від 07.06.1996 р. «Про захист від недобросовісної конкуренції» (ст. 17, 18); - Постанова Кабінету Міністрів України № 611 від 09.08.1993 р. «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці».	ст. 22, 24, 53, 55, 57, 63.
232-1.	Незаконне використання інсайдерської інформації				
	1	Незаконне використання інсайдерської інформації особою, яка нею володіє, якщо це завдало істотної шкоди	карається штрафом від семисот п'ятдесяти до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого	- Директива Ради (89/592/ЄЕС) від 13.11.1989 р. «Щодо узгодження регулювання внутрішніх (інсайдерських) операцій» (ст. 1); - Закон України від 32.02.2003 р. «Про цінні папери і фондовий ринок» (ст. 44-45); - Закон України від 30.10.1996 р. «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» (ст. 11); - Порядок розкриття інсайдерської інформації затверджений рішенням ДКЦПФР № 792 від 22.07.2008 р.; - Рішення ДКЦПФР № 1344 від 21.11.2006 р. «Про визначення інформації, яка належить до інсайдерської».	ст. 22, 53, 55, 61.
	2	Те саме діяння, вчинене повторно, або якщо воно спричинило тяжкі наслідки	карається штрафом від двох до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від двох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого		ст. 22, 32, 53, 55, 61.
		Істотною шкодою у цій статті, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	

		Тяжкими наслідками у цій статті, якщо вони полягають у заподіянні матеріальних збитків, вважаються такі, які у тисячу і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	
232-2.	Приховування інформації про діяльність емітента				
	1	Ненадання службовою особою емітента інвестору в цінні папери (у тому числі акціонеру) на його письмовий запит інформації про діяльність емітента в межах, передбачених законом, або надання йому недостовірної інформації, якщо це заподіяло інвестору в цінні папери (у тому числі акціонеру) матеріальну шкоду в значному розмірі	караються штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого	- Закон України від 23.02.2006 р. «Про цінні папери та фондовий ринок»; - Закон України від 15.03.2001 р. «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)»; - Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. (ст. 88); - Закон України від 19.09.1991 р. «Про господарські товариства» (ст. 10); - Закон України від 17.09.2008 р. «Про акціонерні товариства».	ст. 22, 53, 55, 61.
	2	Ті самі діяння, вчинені повторно	караються штрафом від тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років		ст. 22, 32, 53, 55, 61.
		У цій статті матеріальна шкода вважається заподіяною у значному розмірі, якщо її розмір у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	
233.	Незаконна приватизація державного, комунального майна				
	1	Приватизація державного, комунального майна шляхом заниження його вартості через визначення її у спосіб, не передбачений законом, або використання підроблених приватизаційних документів, а також сама приватизація майна, яке не підлягає приватизації згідно з законом, або приватизація неправомочною особою	караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років	- Конституція України від 28.06.1996 р. (ст. 13, 41, 85, 142, 143); - Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. (ст. 76, 146); - Закон України від 27.03.1991 р. «Про підприємства в Україні» (ст. 2, 10, 37-39); - Закон України від 06.03.1992 р. «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» (ст. 9, 12); - Закон України від 10.07.1996 р. «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі»; - Закон України від 04.03.1992 р. «Про приватизацію державного майна» (ст. 18, 18-1, 20); - Закон України від 21.05.1997 р. «Про місцеве самоврядування» (ст. 1, 16, 26 29, 60); - Закон України від 03.03.1998 р. «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності» (ст. 7); - Закон України від 07.07.1999 р. «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації»; - Закон України від 18.05.2000 р. «Про державну програму приватизації»; - Закон України від 18.05.2000 р. «Про особливості приватизації	ст. 22, 63.

				підприємств, що належать до сфери управління Міністерства оборони України»; - Закон України від 14.09.2000 р. «Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва» (ст. 6, 9, 10); - Закон України від 12.07.2001 р. «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» (ст. 3); - Закон України від 09.04.2004 р. «Про особливості приватизації підприємств Державної акціонерної компанії «Укррудпром»; - Закон України від 23.12.2004 р. «Про призупинення приватизації підприємств нафтопереробної промисловості України»; - Закон України від 12.01.2005 р. «Про формування конкурентних засад у процесі приватизації акцій (часток, паїв), що належать державі у майні юридичних осіб» (ст. 4); - Рішення Конституційного Суду України у справі щодо приватизації державного майна № 01/1501-97 від 01.07.1998 р.; - Рішення Конституційного суду України у справі про визначення способу малої приватизації № 1-16/2000 від 13.12.2000 р.; - Указ Президента України № 267/2002 від 19.03.2002 р. «Про організаційні заходи з підготовки об'єктів права державної власності до приватизації»; - Положення про інвентаризацію майна державних підприємств, що приватизуються, а також майна державних підприємств та організацій, яке передається в оренду, затверджене постановою Кабінету Міністрів України № 158 від 02.03.1993 р.; - Положення про представництво Фонду державного майна України у районі, місті, затверджене постановою Кабінету Міністрів України № 412 від 15.06.1994 р.; - Положення про передприватизаційну підготовку підприємств, затверджене постановою Кабінету Міністрів України № 1301 від 17.08.1998 р.; - Методика оцінки вартості майна, затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 1891 від 10.12.2003 р.; - Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1440 від 10.09.2003 р.; - Національний стандарт № 2 «Оцінка нерухомого майна», затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1442 від 28.10.2004 р.; - Постанова Кабінету Міністрів України № 1734 від 23.12.2004 р. «Про затвердження переліку підприємств, які мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави»; - Положення про комісію з приватизації, затверджене наказом Фонду державного майна України від 15.07.1997 № 743 (п. 2.1.); - Положення про умови укладення (переукладення) договору про організацію продажу майна, що перебуває у державній власності, затверджене наказом Фонду державного майна України № 1672 від 17.10.2007 р.; - Порядок надання державними органами приватизації згоди на	

				подальше відчуженні об'єктів, придбаних покупцями державного майна за договорами купівлі-продажу, затверджений наказом Фонду державного майна України № 500 від 30.03.2001 р.; - Порядок аналізу відомостей про відносини контролю, затверджений наказом Антимонопольного комітету України, Фонду державного майна України, ДКЦПФР і Служби безпеки України №. 1/24/6/10/5 від 11.01.2000 р. (п. 2.2.2.); - Порядок визначення початкової вартості пакетів акцій відкритих акціонерних товариств, що підлягають продажу на конкурсах, затверджений наказом Фонду державного майна № 105 від 23.01.2004 р.; - Положення про порядок приватизації об'єктів незавершеного будівництва, затверджене наказом Фонду державного майна України у редакції наказу № 671 від 05.04.2004 р.; - Положення про порядок проведення конкурсів з продажу пакетів акцій акціонерних товариств, затверджене наказом Фонду державного майна № 1800 від 31.08.2004 р., рішенням ДКЦПФР № 489 від 17.11.2004 р. і розпорядженням Антимонопольного комітету України № 330-р від 31.08.2004 р.; - Порядок проведення конкурсів з продажу акцій (часток, паїв), що належать державі у майні юридичних осіб, затверджений наказом Фонду державного майна № 2694 від 05.10.2004 р.	
	2	Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, якщо воно призвело до незаконної приватизації майна державної чи комунальної власності в великих розмірах або вчинене групою осіб за попередньою змовою	карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої		ст. 22, ч. 1, 2 ст. 28, ст. 59, 63.
		Великим розміром, передбаченим у цій статті, визнається незаконна приватизація майна на суму, що у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян		- Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (п. 1 розділу XIX); - Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію кримінального закону в часі № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р.	
234.	Незаконні дії щодо приватизаційних паперів				
	1	Продаж або інша незаконна передача приватизаційних паперів особою, яка не є власником цих документів, їх купівля або розміщення та інші операції з приватизаційними документами без належного дозволу	караються штрафом від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на той самий строк	- Закон України від 06.03.1992 р. «Про приватизаційні папери» (ст. 1, 2); - Закон України від 19.06.1992 р. «Про приватизацію державного житлового фонду» (ст. 4); - Закон України від 04.03.1992 р. «Про приватизацію державного майна (ст. 7); - Указ Президента України № 809 від 27.12.1994 р. «Про заходи щодо введення у готівковий обіг іменних приватизаційних майнових сертифікатів».	ст. 22, 53, 57, 61.
	2	Ті самі дії, вчинені повторно або особою, раніше судимою за один із злочинів, передбачених статтями 233, 235, або організованою групою, або з використанням службового становища	караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років	- Постанова Пленуму Верховного Суду України № 13 від 22.12.2005 р. «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» (п.9.).	ст. 22, ч. 3 ст. 28, ст. 32, 63, 235.
	3	Викрадення приватизаційних паперів	карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років	- Закон України від 06.03.1992 р. «Про приватизаційні папери» (ст. 1).	ст. 22, 63.
235.	Недотримання особою обов'язкових умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх подальшого використання				
		Подання неправдивих відомостей у декларації щодо походження коштів, за які приватизується державне,	караються штрафом від ста до чотирьохсот	- Постанова Верховної Ради України № 1585-IV від 04.03.2004 р. «Про інформацію Кабінету Міністрів України про стан збереження	ст. 22, 53, 57.

		комунальне майно або підприємство, та інших документах, необхідних для їх приватизації, недотримання вимог щодо подальшого використання приватизованого об'єкта та інших обов'язкових умов щодо приватизації, встановлених законами та іншими нормативно-правовими актами	неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років	об'єктів санаторно-культурного призначення в процесі приватизації та цільового їх використання у післяприватизаційний період»; - Постанова Кабінету Міністрів України №1012 від 12.09.1997 р. «Про порядок контролю за діяльністю підприємств, приватизація яких здійснюється за погодженнями з Кабінетом Міністрів України»; - Порядок повернення у державну власність об'єктів приватизації у разі розірвання або витання недійсними договорів купівлі-продажу таких об'єктів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 32 від 18.01.2001 р.; - Положення про порядок підготовки та проведення відкритих торгів, затверджене наказом Фонду державного майна України № 2081 від 05.10.2001 р.; - Порядок проведення звіряння результатів інвентаризації об'єкта, що повертається за рішенням суду в державну власність, з даними інвентаризації, отриманими під час її проведення в тріод підготовки об'єкта до приватизації, та затвердження його результатів, затверджений наказом Фонду державного майна України № 2107 від 14.11.2001 р.; - Типовий договір купівлі-продажу пакета акцій відкритого акціонерного товариства шахти (розрізу) за конкурсом, затверджений наказом Фонду державного майна України № 573 від 29.03.2002р.; - Порядок надання державними органами приватизації згоди на подальше відчуження та передачу в заставу об'єктів, обтяжених зобов'язаннями їх власників перед державою, затверджений наказом Фонду державного майна України у редакції наказу № 1827 від 15.10.2003 р.; - Порядок оскарження результатів перевірки виконання умов договору купівлі-продажу об'єкта приватизації у державному органі приватизації, затверджений наказом Фонду державного майна України № 878 від 01.01.2005 р.	

Додаток Д

Зауваження до чинного тексту КК України щодо неврахування зв’язку з положеннями ст. 6 Сімейного кодексу України

Ст.	чинний текс		пропонується	
120	Доведення до самогубства			
	ч.3	Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, якщо воно було вчинене щодо **неповнолітнього**	ч. 3	Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, якщо воно було вчинене щодо **особи, яка не досягла повноліття**
130	Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби			
	ч. 3	Дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені щодо двох чи більше осіб або **неповнолітнього**	ч. 3	Дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені щодо двох чи більше осіб або **особи, яка не досягла повноліття**
133	Зараження венеричною хворобою			
	ч. 2	Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені особою, раніше судимою за зараження іншої особи венеричною хворобою, а також зараження двох чи більше осіб або **неповнолітнього**	ч. 2	Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені особою, раніше судимою за зараження іншої особи венеричною хворобою, а також зараження двох чи більше осіб або **особи, яка не досягла повноліття**
137	Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей			
	ч. 1	Невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я **неповнолітніх** внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило істотну шкоду здоров'ю потерпілого	ч. 1	Невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я **особи, яка не досягла повноліття,** внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило істотну шкоду здоров'ю потерпілого
	ч. 2	Ті самі дії, якщо вони спричинили смерть **неповнолітнього** або інші тяжкі наслідки	ч. 2	Ті самі дії, якщо вони спричинили смерть **особи, яка не досягла повноліття,** або інші тяжкі наслідки
140	Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником			
	ч. 2	Те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки **неповнолітньому**	ч. 2	Те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки **особі, яка не досягла повноліття**
141	Порушення прав пацієнта			
	ч. 1	Проведення клінічних випробувань лікарських засобів без письмової згоди пацієнта або його законного представника, або стосовно **неповнолітнього** чи недієздатного, якщо ці дії спричинили смерть пацієнта або інші тяжкі наслідки	ч. 1	Проведення клінічних випробувань лікарських засобів без письмової згоди пацієнта чи його законного представника, або стосовно **особи, яка не досягла повноліття** чи недієздатного, якщо ці дії спричинили смерть пацієнта або інші тяжкі наслідки
142	Незаконне проведення дослідів над людиною			
	ч. 2	Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо **неповнолітнього**, двох або більше осіб, шляхом примушування або обману, а так само якщо вони	ч. 2	Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо **особи, яка не досягла повноліття**, двох або більше осіб, шляхом примушування або обману, а також якщо вони

		спричинили тривалий розлад здоров'я потерпілого		спричинили тривалий розлад здоров'я потерпілого
144	Насильницьке донорство			
	ч. 2	Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо **неповнолітнього** або особи, яка перебувала в безпорадному стані чи в матеріальній залежності від винного	ч. 2	Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо **особи, яка не досягла повноліття,** або особи, яка перебувала в безпорадному стані чи в матеріальній залежності від винного
147	Захоплення заручників			
	ч. 2	Ті самі дії, якщо вони були вчинені щодо **неповнолітнього** або організованою групою, або були поєднані з погрозою знищення людей, або такі, що спричинили тяжкі наслідки	ч. 2	Ті самі дії, якщо вони були вчинені щодо **особи, яка не досягла повноліття,** або організованою групою, або були поєднані з погрозою знищення людей, або такі, що спричинили тяжкі наслідки
156	Розбещення **неповнолітніх**		Розбещення **особи, яка не досягла повноліття**	
	ч.1	Вчинення розпусних дій **щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку**	ч.1	Вчинення розпусних дій **щодо неповнолітньої особи**
	ч.2	Ті самі дії, вчинені **щодо малолітньої особи або батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього**	ч.2	Ті самі дії, вчинені **батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, або вчинені щодо малолітньої особи**
164	Ухилення від сплати аліментів на утримання **дітей**		Ухилення від сплати аліментів на утримання **дитини**	
	ч. 1	Злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання **дітей** (аліментів), а також злісне ухилення батьків від утримання **неповнолітніх або непрацездатних дітей**, що перебувають на їх утриманні	ч. 1	Злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання **дитини** (аліментів), а також злісне ухилення батьків від утримання **дітей**, що перебувають на їх утриманні
	ч. 2	Те саме діяння, вчинене особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею	ч. 2	Те саме діяння, вчинене особою **щодо кількох дітей або особою** раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею
181	Посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів			
	ч. 2	Ті самі дії, поєднані із втягуванням в діяльність групи **неповнолітніх**	ч. 2	Ті самі дії, поєднані із втягуванням в діяльність групи **особи, яка не досягла повноліття**
300	Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію			
	ч. 2	Ті самі дії щодо кіно- та відеопродукції, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, а також збут **неповнолітнім** чи розповсюдження серед **них** творів, що пропагують культ насильства і	ч. 2	Ті самі дії щодо кіно- та відеопродукції, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, а також збут **особі, яка не досягла повноліття,** чи розповсюдження серед **таких осіб** творів, що

		жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію		пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію
	ч.3	Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені повторно чи за попередньою змовою групою осіб, а також примушування **неповнолітніх** до участі у створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію	ч. 3	Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені повторно чи за попередньою змовою групою осіб, а також примушування **особи, яка не досягла повноліття,** до участі у створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію
301	Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів			
	ч. 2	Ті самі дії, вчинені щодо кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру, а також збут **неповнолітнім** чи розповсюдження серед **них** творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру	ч. 2	Ті самі дії, вчинені щодо кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру, а також збут **особі, яка не досягла повноліття,** чи розповсюдження серед **таких осіб** творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру
	ч. 4	Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені щодо творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру, що містять дитячу порнографію, або примушування **неповнолітніх** до участі у створенні творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру	ч. 4	Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені щодо творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру, що містять дитячу порнографію, або примушування **особи, яка не досягла повноліття,** до участі у створенні творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру
302	Створення або утримання місць розпусти і звідництво			
	ч.3	Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені із залученням **неповнолітнього**	ч. 3	Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені із залученням **особи, яка не досягла повноліття**
304	Втягнення **неповнолітніх** у злочинну діяльність		Втягнення **особи, яка не досягла повноліття,** у злочинну діяльність	
	ч. 1	Втягнення **неповнолітніх** у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми	ч. 1	Втягнення **неповнолітнього** у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми
	ч. 2	Ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи або батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього	ч. 2	Ті самі дії, вчинені щодо **кількох осіб або** малолітньої особи або батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього
309	Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту			
	ч. 3	Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті,	ч. 3	Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті,

		вчинені із залученням **неповнолітнього**, а також якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах		вчинені із залученням **особи, яка не досягла повноліття**, а також якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах
314	Незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів			
	ч. 3	Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені щодо **неповнолітнього** або особи, яка перебуває в безпорадному стані, чи вагітної жінки, або якщо вони були пов'язані з введенням в організм іншої особи особливо небезпечних наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також якщо внаслідок таких дій настала смерть потерпілого	ч. 3	Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені щодо **особи, яка не досягла повноліття,** або особи, яка перебуває в безпорадному стані, чи вагітної жінки, або якщо вони були пов'язані з введенням в організм іншої особи особливо небезпечних наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також якщо внаслідок таких дій настала смерть потерпілого
315	Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів			
	ч. 2	Та сама дія, вчинена повторно або щодо двох чи більше осіб, або щодо **неповнолітнього**, а також особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 308, 310, 314, 317 цього Кодексу	ч. 2	Та сама дія, вчинена повторно або щодо двох чи більше осіб, або щодо **особи, яка не досягла повноліття**, а також особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 308, 310, 314, 317 цього Кодексу
317	Організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів			
	ч. 2	Ті самі дії, вчинені повторно або з корисливих мотивів, або групою осіб, або із залученням **неповнолітнього**	ч. 2	Ті самі дії, вчинені повторно або з корисливих мотивів, або групою осіб, або із залученням **особи, яка не досягла повноліття**
323	Спонукання **неповнолітніх** до застосування допінгу		Спонукання **особи, яка не досягла повноліття,** до застосування допінгу	
	ч. 1	Спонукання **неповнолітніх** до застосування допінгу	ч. 1	Спонукання **особи, яка не досягла повноліття,** до застосування допінгу
324	Схиляння **неповнолітніх** до вживання одурманюючих засобів		Схиляння **особи, яка не досягла повноліття,** до вживання одурманюючих засобів	
	ч. 1	Схиляння **неповнолітніх** до вживання одурманюючих засобів, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами	ч. 1	Схиляння **особи, яка не досягла повноліття,** до вживання одурманюючих засобів, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдрасулов Е. Б. Толкование закона и норм конституции : теория, опыт, процедура : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Е. Б. Абдрасулов. – Алмаата : Казахский академический ун-т, 2003. – 50 с.

2. Агапов П. В. Бессистемность как дефект текущего уголовно-правового регулирования / П. В. Агапов // Системность в уголовном праве : материалы II Российского Конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. – М. : Велби; Проспект, 2007. – С. 20–21.

3. Азаров Д. С. Статті розділу XVI Особливої частини КК України : проблеми коментування / Д. С. Азаров // Науковий вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2 (2), додаток 2. – С. 279–286.

4. Азаров Д. С. Теоретичні основи розроблення законопроекту, спрямованого на реформування норм про відповідальність за «комп'ютерні» злочини / Д. С. Азаров // Наука і правоохорона. – 2008. – № 1. – С. 63–69.

5. Аистова Л. С. Актуальные проблемы построения системы особенной части УК РФ / Л. С. Аистова // Системность в уголовном праве : материалы II Российского Конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. – М. : Велби; Проспект, 2007. – С. 21–23.

6. Алексеев С. С. Советское право как система : методологические принципы исследования / С. С. Алексеев // Советское государство и право. – 1974. – № 7. – С. 13–18.

7. Алексєєнко І. Г. Загальнотеоретичні аспекти тлумачення конституції та законів органами конституційної юстиції / І. Г. Алексєєнко // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2000. – № 4. – С. 11–18.

8. Андрушко П. Законодавча техніка нового Кримінального кодексу / П. Андрушко // Нова політика. – 2001. – № 4. – С. 6–9.

9. Андрушко П. Законодавча техніка нового Кримінального кодексу / П. Андрушко // Нова політика. – 2001. – № 5. – С. 10–13.

10. Андрушко П. П. Коментар до ст. 209 «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» Кримінального кодексу України / П. П. Андрушко // Законодавство України : науково-практичні коментарі. – 2005. – № 7. – С. 36–67.

11. Андрушко П. П. Поняття прогалин у кримінальному законі : їх види, шляхи подолання / П. П. Андрушко // Кримінальний кодекс України 2001 р. : проблеми застосування і перспективи удосконалення. Прогалини у кримінальному законодавстві. Міжнародний симпозіум, 12-13 вересня 2008 р. : тези і реферати доповідей, тексти повідомлень. – Львів : ЛьвДУВС, 2008. – С. 25–27.

12. Андрушко П. П. Прогалини у кримінальному законі : їх види, шляхи подолання / П. П. Андрушко // Кримінальний кодекс України 2001 р. : проблеми застосування і перспективи удосконалення. Прогалини у кримінальному законодавстві. Міжнародний симпозіум, 12–13 вересня 2008 р. : тези і реферати доповідей, тексти повідомлень. – Львів : ЛьвДУВС, 2008. – С. 18–25.

13. Андрушко П. П. Системное согласование положений уголовного кодекса / П. П. Андрушко // Системность в уголовном праве : материалы II Российского Конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. – М. : Велби; Проспект, 2007. – С. 30–34.

14. Антонов А. В. Знак, значення, смисл : Психологічне дослідження / А. В. Антонов. – К. : Наукова думка, 1984. – 47 с.

15. Арт Л. Ф. Систематизація понять в актах російського законодавства / Л. Ф. Арт // Систематизація законодавства в Україні : проблеми теорії і практики : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 82–85.

16. Бабаев В. К. Логика в сфере права : понятие и основные направления исследования / В. К. Бабаев // Советское государство и право. – 1979. – № 7. – С. 40–47.

17. Бабаянц М. С. Закон исключения третьего / М. С. Бабаянц. – М. : Высш. школа, 1962. – 80 с.

18. Бабкін В. Д. Беккаріа Чезаре Бонесана / В. Д. Бабкін // Юридична енциклопедія : в 6т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 1. – С. 216–217.

19. Балинська О. М. Проблеми теорії держави і права : [навч. посібник] / О. М. Балинська, Т. З. Гарасимів. – [Вид. 2-ге, доп. і перероб.]. – Львів : Вид-во ЛьвДУВС, 2010. – 416 с.

20. Бару М. И. Некоторые вопросы соотношения норм различных отраслей права в охране прав граждан / М. И. Бару // Советское государство и право. – 1963. – № 12. – С. 67–74.

21. Басангов Д. А. Доктринальное конституционное толкование в деятельности Конституционного Суда РФ : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / Д. А. Басангов. – Москва, 2004. – 22 с.

22. Бастрыкина О. А. Системообразующие связи внутреннего содержания права : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук. : 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / О. А. Бастрыкина. – Волгоград, 2006. – 28 с.

23. Баулин Ю. В. Уголовный кодекс Украины : особенности и новеллы / Ю. В. Баулин, В. И. Борисов // Новое уголовное законодательство стран СНГ и Балтии. – М. : ЛексЭст, 2002. – С. 355–379.

24. Баулин Ю. В. Уголовное право Украины : современное состояние и перспективы развития / Ю. В. Баулин // Уголовное право в XXI веке : материалы Международной научной конференции на юридическом факультете МГУ им. В. М. Ломоносова 31 мая – 1 июня 2001 г. – М. : ЛексЭст, 2002. – С. 30–35.

25. Бахуринська О. Деякі питання встановлення конкретизованого змісту бланкетної ознаки, що характеризує діяння за ч. 1 ст. 221 Кримінального кодексу України / О. Бахуринська // Людина, прокуратура, держава. – 2001. – № 9 (39). – С. 63–68.

26. Безверхов А. Г. О двух законодательных новеллах декабря 2008 г. (к проблеме действия УК РФ в системе межотраслевых связей) / А. Г. Безверхов // Уголовное право : стратегия развития в XXI веке : материалы Седьмой Международной научно-практической конференции 28-29 января 2010 г. – М. : Проспект, 2010. – С. 97–102.

27. Безверхов А. Г. Системный подход в науке уголовного права / А. Г. Безверхов // Системность в уголовном праве : материалы II Российского Конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. – М. : ТК Велби; Проспект, 2007. – С. 50–54.

28. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа; сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М. : ИНФРА, 2004. – Вып.VI. – 184 с.

29. Белокуров О. В. Пределы толкования уголовного закона / О. В. Белокуров // Пять лет действия УК РФ : итоги и перспективы : материалы 11-ой Международной научно-практической конференции, состоявшейся на юридическом факультете МГУ им. М. В. Ломоносова 30–31 мая 2002 г. – М. : ЛексЭст, 2003. – С. 175–180.

30. Березина Е. А. Толкование договора как вид юридического толкования : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Е. А. Березина. – Екатеринбург, 2001. – с. 25.

31. Берзін П. С. Методика встановлення кримінально-правового змісту окремих критеріїв визначення розмірів наслідків у злочинах у сфері господарської діяльності (на прикладі розв’язання задач з особливої частини кримінального права України) / П. С. Берзін // Законодавство України : науково-практичні коментарі. – 2005. – № 2. – С. 43–52.

32. Берзін П. С. Поняття «незаконне використання» у статті 229 Кримінального кодексу України (проблеми визначення та тлумачення) / П. С. Берзін // Законодавство України : науково-практичні коментарі. – 2003. – № 4. – С. 20–41.

33. Битюцкая О. В. Соблюдается ли принцип законности при применении норм уголовного права / О. В. Битюцкая // Конституционные основы уголовного права : материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М. : Велби, 2006. – С. 63–66.

34. Білоус В. С. Коментар / В. С. Білоус // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемчушенко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 2001. – Т. 3. – С. 165.

35. Благов Е. В. Применение уголовного права (теория и практика) / Е. В. Благов. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – с. 505.

36. Бобылев А. И. Современное толкование системы права и системы законодательства / А. И. Бобылев // Государство и право. – 1998. – № 2. – С. 22–27.

37. Бобровник С. В. Систематизація законодавства / С. В. Бобровник // Юридична енциклопедія : в 6 т./ редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. :Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 5. – С. 489.

38. Бойко А. И. Административная преюдиция в свете дифференциации уголовной ответственности / А. И. Бойко // Кримінальний кодекс України 2001 р. : проблеми застосування та перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності : міжнародний симпозіум 11-12 вересня 2009 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – С. 40–43.

39. Бойко А. И. Системный подход и его развитие в уголовном праве / А. И. Бойко // Системность в уголовном праве : материалы II Российского Конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. – М. : Велби; Проспект, 2007. – С. 70–76.

40. Бойко А. И. Система и структура уголовного права : в 3 т. Том 1 : Системология и структурализм в современной познавательной культуре / А. И. Бойко. – Ростов н/Д : Изд-во ЮФУ, 2007. – 448 с.

41. Бойко А. И. Система и структура уголовного права : в 3-х т. Том III : Структура уголовного права и его идентификация в национальной юриспруденции / А. И. Бойко. – Ростов н/Д : Изд-во СКАГС, 2008. – 508 с.

42. Божьев В. П. Уголовно-правовые и процессуальные правоотношения / В. П. Божьев, Е. А. Фролов // Советское государство и право. – 1974. – № 1. – С. 87–95.

43. Бокова И. Н. Проблемы технико-юридического конструирования норм об ответственности за преступления в сфере экономической деятельности / И. Н. Бокова // Конституционные основы уголовного права : материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М. : Велби, 2006. – С. 79–82.

44. Бокова И. Н. Системный подход при конструировании уголовно-правовых норм / И. Н. Бокова // Системность в уголовном праве : материалы II Российского Конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. – М. : Велби; Проспект, 2007. – С. 76–78.

45. Большая советская энциклопедия / под. ред. Вавилова С. И., Ворошилова К. Е. и др. – М. : Государственный научный институт «Советская энциклопедия», 1946, – Т. 54. – С. 438–439.

46. Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарёва, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. – М. : ИНФРА, 1998. – Вып. VI. – 790 с.

47. Бондар Ю. Тлумачення норм права (суб’єкт, об’єкт, предмет і результат) / Ю. Бондар // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К. : Ін Юре, 2003. – Т. 1. – С. 1037–1038.

48. Бондар Ю. Тлумачення норм права способи / Ю. Бондар // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко,

Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К. : Ін Юре, 2003. – Т. 1. – С. 1038–1039.

49. Борисов В. И. Решение вопросов Особенной части в новом Уголовном кодексе Украины / В. И. Борисов // Уголовное право в XXI веке : материалы Международной научной конференции на юридическом факультете МГУ им. В. М. Ломоносова 31 мая – 1 июня 2001 г. – М. : ЛексЭст, 2002. – С. 76–80.

50. Борщевський І. В. Природа, сутність та класифікація інкорпорації – форми систематизації законодавства / І. В. Борщевський // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 38. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. – С. 57–62.

51. Борщевський І. В. Теоретичні засади систематизації законодавства / І. В. Борщевський // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 3. – С. 19–24.

52. Бояров В. І. Коментар до ст. 127 «Катування» Кримінального кодексу України / В. І. Бояров // Законодавство України : науково-практичні коментарі. – 2005. – № 3. – С. 87–90.

53. Брайнин Я. М. Уголовный закон и его применение / Я. М. Брайнин. – М. : Юрид. лит., 1967. – с. 240.

54. Бриль К. І. Правозастосовний акт як особливий вид індивідуальних правових актів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Костянтин Іванович Бриль. – К. : Київський національний ун-т внутрішніх справ, 2008. – 20 с.

55. Брич Л. Закономірності розмежування складів злочинів / Л. Брич // Життя і право. – 2004. – № 7. – С. 67–75.

56. Брич Л. П. Диференціація юридичної відповідальності за посягання на довкілля / Л. П. Брич // Кримінальний кодекс України 2001 р. : проблеми застосування та перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної

відповідальності : міжнародний симпозіум 11-12 вересня 2009 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – С. 35–40.

57. Брич Л. П. Про проект закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо відповідальності за корупційні правопорушення» / Л. П. Брич // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. Збірник наукових праць. – 2009. – № 1. – С. 214–222.

58. Булаев А. Н. Роль систематического толкования в обеспечении единства российского законодательства : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата юридических наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / А. Н. Булаев. – Саратов : Сарат. гос. акад. права, 2008 – 26 с.

59. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Володимир Миколайович Бурдін. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2002. – 21 с.

60. Васильев А. М. Диалектическая связь категорий общей теории права / А. М. Васильев // Советское государство и право. – 1974. – № 1. – С. 10–18.

61. Васьковский Е. В. Руководство к толкованию и применению законов. Для начинающих юристов / Е. В. Васьковский. – М. : Издание Бр. Башмаковых, 1913. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravo.vuzlib.net/book_z533.html.

62. Ващенко Ю. С. Филологическое толкование норм права : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Ю. С. Ващенко. – Саратов, 2002. – 18 с.

63. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. Т. В. Бусел. – К. : Ірпінь, ВТФ «Перун», 2003. – С. 863.

64. Венгеров А. Б. Синергетика, юридическая наука, право / А. Б. Венгеров // Советское государство и право. – 1986. – № 10. – С. 36 – 45.

65. Власов Ю. Проблеми тлумачення норм права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Юрій Леонідович Власов. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 17 с.

66. Власов Ю. Проблеми тлумачення норм права : монографія / Ю. Власов. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 180 с.

67. Власов Ю. Роль тлумачення в забезпеченні законності / Ю. Власов // Правова держава. Щорічник наукових праць. – 2003. – Вип. 14. – С. 56–62.

68. Власов Ю. Систематизація та тлумачення норм права в Україні : проблеми взаємозв’язку та взаємовпливу / Ю. Власов // Систематизація законодавства в Україні : проблеми теорії і практики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 160–164.

69. Власов Ю. Теоретичні проблеми визначення сутності тлумачення в правовій науці / Ю. Власов // Правова держава. – 2000. – Вип. 11. – С. 54–61.

70. Власов Ю. Тлумачення норм права / Ю. Власов, В. Нагребельний // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 2004. – Т. 6. – С. 80.

71. Власов Ю. Л. Юридична діяльність / Ю. Л. Власов // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 6 : Т–Я. – 2004. – С. 467–468.

72. Волвенко П. В. Діяльність Конституційного суду України щодо тлумачення Конституції України : теоретичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Павло Вікторович Волвенко. – К. : Київський національний університет внутрішніх справ, 2006. – 24 с.

73. Волвенко П. Статус актів тлумачення (рішень і висновків) Конституційного Суду України з огляду типології правових систем / П. Волвенко // Підприємство, господарство і право. – 2005. – № 11. – С. 68–73.

74. Вопленко Н. Н. Официальное толкование норм права / Н. Н. Вопленко. – М. : Юридическая литература, 1976. – 118 с.

75. Вопленко Н. Н. Ошибки в правоприменении : понятие и виды / Н. Н. Вопленко // Советское государство и право. – 1981. – № 4. – С. 38–46.

76. Вопленко Н. Н. Причины ошибок в правоприменении / Н. Н. Вопленко // Советское государство и право. – 1982. – № 4. – С. 103–108.

77. Галахова А. В. Нормы УК РФ, охраняющие конституционные права и свободы человека и гражданина, и их толкование в постановлениях Пленума Верховного Суда РФ / А. В. Галахова // Конституционные основы уголовного права : материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М. : Велби, 2006. – С. 129–135.

78. Ганьба Б. Системний підхід та його застосування в дослідженні державно-правових явищ / Б. Ганьба // Право України. – 2000. – № 3. – С. 41–44.

79. Ганьба Б. П. Системний підхід та його застосування в дослідженні України як демократичної, соціальної, правової держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Борис Павлович Ганьба. – Х. : Національний ун-т внутрішніх справ, 2001. – 19 с.

80. Гаухман Л. Нужен новый УК РФ / Л. Гаухман // Законность. – 1998. – № 7 (765). – С. 22–25.

81. Гаухман Л. Д. Проблемы УК РФ : бланкетность, декларативность, казуистичность / Л. Д. Гаухман // Уголовное право в XXI веке : материалы Международной научной конференции на юридическом факультете МГУ им. М. В. Ломоносова 31 мая – 1 июня 2001 г. – М. : ЛексЭст, 2002. – С. 48–61.

82. Гацелюк В. О. Структура принципу кримінального права та її роль в забезпеченні єдності кримінально-правового регулювання / В. О. Гацелюк // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України. – 2003. – № 2. – С. 120–132.

83. Гвоздик О. И. Логика : учебное пособие для высших учебных заведений МВД / О. И. Гвоздик. – К. : Украинская академия внутренних дел, 1993. – с. 256.

84. Герасимова И. А. Психология познания и эпистемическая логика / И. А. Герасимова // Логика, психология и семиотика : аспекты взаимодействия : сб. науч. тр. / отв. ред. Б. А. Парахонский. – К. : «Наукова думка», 1990. – С. 20–28.

85. Гіжевський В. К. Популярна юридична енциклопедія / В. К. Гіжевський, В.В. Головченко, В. С. Ковальський та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.

86. Гнатюк М. Д. Праворозуміння та його місце в процесі реалізації права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Мар’яна Дмитрівна Гнатюк. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. – 19 с.

87. Головченко В. В. Юридична термінологія : довідник / В. В. Головченко, В. С. Ковальський. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 224 с.

88. Гончаров Д. Ю. Предметно-системные связи уголовного и уголовно-процессуального законодательства / Д. Ю. Гончаров // Правоведение. – 2005. – № 2. – С. 9–23.

89. Горбунова Л. М. Закон – основа підзаконної нормотворчості / Л. М. Горбунова // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 12. – С. 27–42.

90. Горбунова Л. М. Техніка систематизації нормативно-правових актів. Офіційне оприлюднення нормативно-правових актів / Л. М. Горбунова // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 7. – С. 90–99.

91. Грищук В. К. Акцелерация и ретардация : некоторые проблемы уголовной ответственности в Украине / В. К. Грищук // Конституционные основы уголовного права : материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М. : Велби, 2006. – С. 145–148.

92. Грищук В. К. Вибрані наукові праці / В. К. Грищук. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 824 с.

93. Грищук В. К. Кодифікація кримінального законодавства України : проблеми історії і методології / В. К. Грищук. – Львів : Світ, 1992. – 168 с.

94. Грищук В. К. О некоторых причинах пробелов в уголовном законодательстве и уголовно-правовом регулировании в Украине / В. К. Грищук // Кримінальний кодекс України 2001 р. : проблеми застосування і перспективи удосконалення. Прогалини у кримінальному законодавстві. Міжнародний симпозіум, 12 – 13 вересня 2008 р. : тези і реферати доповідей, тексти повідомлень. – Львів : ЛьвДУВС, 2008. – С. 44–48.

95. Грищук В. Тлумачення і конкретизація кримінально-правової норми як форми реалізації судового угляду (розсуду) / В. Грищук, В. Канцір // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2000. – № 35. – С. 417–423.

96. Дворников Н. Л. Системное толкование норм права : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Николай Леонидович Дворников. – Волгоград, 2007. – 22 с.

97. Демидов Ю. А. О закономерностях развития и принципах советского уголовного права / Ю. А. Демидов // Правоведение. – 1968. – № 2. – С. 78–85.

98. Довідник про автореферати виконаних в Україні за 1991–2008 роки дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата юридичних наук / укладачі : В. К. Грищук, Б. О. Кирись, О. Ф. Пасєка. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – 472 с.

99. Дудаш Т. І. Праворозуміння : герменевтичне дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія

держави і права; історія політичних і правових учень» / Тамара Іванівна Дудаш. – Львів : Львівський національний ун-т імені Івана Франка, 2008. – 16 с.

100. Дудоров О. О. Службова особа підприємства, установи, організації як суб'єкт ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів / О. О. Дудоров // Наука і правоохорона. – 2008. – № 1. – С. 45–54.

101. Дудоров О. О. Доктринальне і судове тлумачення кримінально-правового поняття «зміна обстановки» (на прикладі злочинного ухилення від оподаткування) / О. О. Дудоров // Законодавство України : науково-практичні коментарі. – 2005. – № 6. – С. 26–61.

102. Дурманов Н. Д. Советский уголовный закон / Н. Д. Дурманов. – М. : Издательство МГУ, 1967. – 319 с.

103. Єдиний державний реєстр судових рішень України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr.court.gov.ua/

104. Эбзеев Б. С. Толкование Конституции Конституционным Судом Российской Федерации : теоретические и практические проблемы / Б. С. Эбзеев // Государство и право. – 1998. – № 5. – С. 5–12.

105. Энгельс Ф. Связь / Ф. Энгельс // Философский энциклопедический словарь / редкол. : С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичёв и др. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – Т. 2. – С. 573.

106. Энциклопедический юридический словарь / под общ. ред. В. Э. Крутских. – 2-е изд. – М. : ИНФРА, 1999. – 368 с.

107. Єфімова Н. О. Принципи тлумачення норм права / Н. О. Єфімова // Держава та регіони. Серія : Право (гуманіт. університет «ЗІДМУ»). – 2007. – № 2. – С. 107–110.

108. Жалинский А. Э. О соотношении уголовного и гражданского права в сфере экономики / А. Э. Жалинский // Государство и право. – 1999. – № 12. – С. 47–52.

109. Жеребкін В. Є. Логіка : [підруч. для юрид. вузів і фак-тів] / В. Є. Жеребкін. – Х. : Основа, 1995. – 256 с.

110. Загальна теорія держави і права : Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Рогачова та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 432 с.

111. Заєць А. Г. Тлумачення норм права – спеціальний вид юридичної діяльності / А. Г. Заєць // Держава і право. – 2005. – Вип. 28. – С. 84–88.

112. Законотворчість. Словник термінів і понять з міжнародного та європейського права / Зайчук В. О., Копиленко О. Л. та ін. – К. : Українська школа законотворчості інституту законодавства Верховної Ради України, 2005. – 160 с.

113. Зубков М. Сучасний англо-український та україно-англійський словник / М. Зубков, В. Мюллер. – Харків : Школа, 2005. – 117 С.

114. Иванов Н. Г. Принцип системности уголовного закона / Н. Г. Иванов // Системность в уголовном праве : материалы II Российского Конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. – М. : Велби; Проспект, 2007. – С. 150–152.

115. Иванчин А. В. Системный подход к конструированию состава преступления / А. В. Иванчин // Системность в уголовном праве : материалы II Российского Конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. – М. : Велби; Проспект, 2007. – С. 152–155.

116. Ивин А. А. По законам логики / А. А. Ивин. – М. : Мол. гвардия, 1983. –208 с.

117. Інформаційно-довідковий портал науковця [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lawbook.org.ua

118. Йолон П. Структура / П. Йолон // Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис (Національна академія наук України, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди), 2002. – С. 611.

119. Кадикало О.І. Проблеми тлумачення норм права в умовах розвитку української державності / О.І. Кадикало // Науковий вісник ЛЮІ МВС України. – 2005’2 (серія юридична). – С. 212–218.

120. Кадикало О. І. Ґенеза теорії і практики офіційного тлумачення у державно-правовій думці / О. І. Кадикало // Матеріали звітної наукової конференції факультету з підготовки слідчих. 20 лютого 2009 р. – Львів : ЛьвДУВС, 2009 – С. 130–133.

121. Карамишева Н. В. Логіка : посібник для студентів-правників / Н. В. Карамишева. – Львів : ПАІС, 2000. – 252 с.

122. Каск Л. И. Системный подход в познании государства и права / Л. И. Каск // Правоведение. – 1977. – № 4. – С. 31–40.

123. Квіт С. М. Герменевтика / С. М. Квіт // Енциклопедія сучасної України. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. – Т. 5. – 2006. – С. 563–564.

124. Келина С. Г. Некоторые направления совершенствования уголовного законодательства / С. Г. Келина // Советское государство и право. – 1987. – № 5. – С. 65–71.

125. Кененов А. А. Логические основы законотворческого процесса / А. А. Кененов, Г. Т. Чернобель // Правоведение. – 1991. – № 6. – С. 71–76.

126. Керимов Д. А. Законодательная техника / Д. А. Керимов. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1965. – 144 с.

127. Керимов Д. А. Кодификация и законодательная техника / Д. А. Керимов. – М. : Гос. изд-во Юридической литературы, 1962. – 104 с.

128. Кибальник А. Г. Конституционное правило «толкования сомнений» и применение норм уголовного закона / А. Г. Кибальник // Конституционные основы уголовного права : материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М. : Велби, 2006. – С. 248–250.

129. Кирин В. А. Функциональные связи правовых норм / В. А. Кирин // Советское государство и право. – 1972. – № 5. – С. 30–39.

130. Кісілюк Є. Встановлення оціночних понять при кваліфікації злочинів / Є. Кісілюк // Проблеми вдосконалення підготовки слідчих та експертів в умовах реформування правоохоронної системи в Україні :

матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Л. : Львівський юридичний інститут МВС України, 2005. – С. 102–105.

131. Клейменов М. П. Обеспечение системности в уголовном праве / М. П. Клейменов // Системность в уголовном праве : материалы II Российского Конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. – М. : Велби; Проспект, 2007. – С. 180–182.

132. Ковалев М. И. О технике уголовного законодательства / М. И. Ковалев // Правоведение. – 1962. – № 3. – С. 142–146.

133. Ковалев М. И. Роль правосознания и юридической техники в развитии уголовного законодательства / М. И. Ковалев // Советское государство и право. – 1985. – № 8. – С. 73–82.

134. Ковальський В. С. Методологічне значення теорії охоронної функції права / В. С. Ковальський // Кримінальний кодекс України 2001 р. : проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності : міжнародний симпозіум 11-12 вересня 2009 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – С. 117–123.

135. Кодифікація законодавства України : теорія, методологія, техніка / Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик, Л. М. Горбунова, М. О. Теплюк, Л. В. Гульченко, В. І. Риндюк; за заг. ред. О. І. Ющика. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 208 с.

136. Козаченко И. А. Язык – душа и совесть уголовного закона / И. А. Козаченко // Правоведение. – 2003. – № 2 (247). – С. 109–116.

137. Козлов А. П. Понятие преступления / А. П. Козлов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 819 с.

138. Козявин А. А. Социальное назначение и функции уголовного судопроизводства : монография / А. А. Козявин. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 272 с.

139. Колодій А. М. Герменевтика юридична / А. М. Колодій // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 1 – С. 578.

140. Колосович С. А. Соотношение уголовно-процессуального и уголовного права / С. А. Колосович, И. А. Кузнецов // Государство и право. – 1996. – № 12. – С. 76–82.

141. Конвенція про права дитини 1989 року : ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року № 789-XII [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua.

142. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів юридичних факультетів / А. Є. Конверський. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 304 с.

143. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua.

144. Коняхин В. П. Теоретические основы построения Общей части российского уголовного права / В. П. Коняхин; предисловие профессора, доктора юридических наук А. В. Наумова. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 348 с.

145. Коржанский Н. И. Очерки теории уголовного права / Н. И. Коржанский. – Волгоград : ВСШ МВД РФ, 1992. – 92 с.

146. Коренев А. П. Толкование и применение норм советского административного права / А. П. Коренев // Советское государство и право. – 1971. – № 1. – С. 46–53.

147. Коркунов Н. Лекции по общей теории права / Н. Коркунов. – 9-е изд. – СПб. : Издательство Юридического Книжного Магазина Н. К. Мартынова, 1914. – 360 с.

148. Костенко О. Кримінальний кодекс і доктрина / О. Костенко // Право України. – 2004. – № 7. – С. 43–47.

149. Костенко О. Наукове (доктринальне) тлумачення законів та його роль у здійсненні правосуддя / О. Костенко // Право України. – 2000. – № 6. – С. 34–36.

150. Костицький М. В. Психологічні проблеми при коментуванні кримінального закону / М. В. Костицький // Науковий вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2 (2), додаток 2. – С. 47–51.

151. Кострова М. Грамматическое или языковое толкование уголовного закона? / М. Кострова // Законность. – 2002. – № 3. – С. 38–43.

152. Кострова М. Б. Концептуальная модель разъяснения терминов, используемых в Уголовном кодексе Российской Федерации (в порядке постановки проблемы) / М. Б. Кострова // Пять лет действия УК РФ : итоги и перспективы : материалы 11-ой Международной научно-практической конференции, состоявшейся на юридическом факультете МГУ им. М. В. Ломоносова 30–31 мая 2002 г. – М. : ЛексЭст, 2003. – С. 186–191.

153. Кострова М. Б. О «языковом» толковании уголовного закона / М. Б. Кострова // Правоведение. – 2002. – № 3 (242). – С. 136–149.

154. Кострова М. Б. Система законодательной техники и язык уголовного закона / М. Б. Кострова // Системность в уголовном праве : материалы II Российского Конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. – М. : Велби; Проспект, 2007. – С. 212–215.

155. Костюк В. Тлумачення норм права і значення актів органів судової влади для трудового права / В. Костюк // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – № 6. – С. 58–69.

156. Кравцов Р. В. К вопросу о воспитательном воздействии уголовного права (на примере уголовно-правовой охраны отдельных конституционных ценностей) / Р. В. Кравцов // Конституционные основы уголовного права : материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М. : Велби, 2006. – С. 288–290.

157. Крылова Н. Е. Системность в уголовном праве : некоторые критические замечания / Н. Е. Крылова // Системность в уголовном праве : материалы II Российского Конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. – М. : Велби; Проспект, 2007. – С. 224–227.

158. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Климента. – 5-те вид., переробл. та доповн. – К. : Атіка, 2009. – 408 с.

159. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін.; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.

160. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ-Харків : Юрінком Інтер – Право, 2003. – 416 с.

161. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 року № 1129-IV (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua.

162. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року № 1001-05 (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua.

163. Кругликов Л. Л. Унификация в уголовном праве / Л. Л. Кругликов, Л. Е. Смирнова. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – 312 с.

164. Кругликов Л.Л. Юридические конструкции и символы в уголовном праве/ Л. Л. Кругликов, О. Е. Спиридонова. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. – 336 с.

165. Кубко Є. Б. Координація / Є. Б. Кубко // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 2001. – Т. 3. – С. 345–346.

166. Кудін С. В. Кодифікація карного законодавства в Україні в X–XVI ст. / С. В. Кудін // Систематизація законодавства в Україні : проблеми

теорії і практики : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 164 – 168.

167. Кузнецов А. П. Системность в уголовно-правовой науке – методологическая основа научного творчества / А. П. Кузнецов // Системность в уголовном праве : материалы II Российского Конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. – М. : Велби; Проспект, 2007. – С. 227–231.

168. Кузнецов А. П. Проблемы систематизации уголовного законодательства / А. П. Кузнецов, Н. Н. Маршакова // Конституционные основы уголовного права : материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М. : Велби, 2006. – С. 308–316.

169. Кузнецова Н. Ф. Главные тенденции развития российского уголовного законодательства / Н. Ф. Кузнецова // Уголовное право в XXI веке : материалы Международной научной конференции на юридическом факультете МГУ им. В.М. Ломоносова 31 мая – 1 июня 2001 г. – М. : «ЛексЭст», 2002. – С. 7–12.

170. Кузьмин В. П. Гносеологические проблемы системного знания / В. П. Кузьмин. – М. : Знание, 1983. – 64 с.

171. Лавриненко М. Ф. До питання якості систематизації законодавства України та парламентського контролю / М. Ф. Лавриненко // Систематизація законодавства в Україні : проблеми теорії і практики : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 168–173.

172. Лисенков С. Л. Інкорпорація як особливий вид систематизації законодавства / С. Л. Лисенков // Законодавство України : науково-практичні коментарі. – 2004. – № 7. – С. 3–14.

173. Лисенков С. Л. Тлумачення (інтерпретація) норм права : причини необхідності, види та способи / С. Л. Лисенков // Законодавство України : науково-практичні коментарі. – 2006. – № 5. – С. 3–9.

174. Лисенков С. О. Умови забезпечення якості змісту нормативно-правових актів / С. О. Лисенков // Законодавство України : науково-практичні коментарі. – 2003. – № 6. – С. 3–6.

175. Лисенкова О. С. Основні методи і принципи інтерпретації Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року в судовій практиці Європейського Суду з прав людини / О. С. Лисенкова // Законодавство України : науково-практичні коментарі. – 2002. – № 4. – С. 121–127.

176. Лиховая С. Я. Теоретические проблемы систематизации и классификации в уголовном праве / С. Я. Лиховая // Системность в уголовном праве : материалы II Российского Конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. – М. : Велби; Проспект, 2007. – С. 234–236.

177. Лісовий В. С. Герменевтика / В. С. Лісовий // Енциклопедія сучасної України. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. – Т. 5. – 2006. – С. 561–563.

178. Логика и методология системных исследований / А. И. Уемов, А. Ю. Цофнас, З. Пауль и др.; отв. ред. Л. Н. Сумарокова. – К. : Вища школа, 1977. – 255 с.

179. Лукьянов В. В. Административные правонарушения и уголовные преступления : в чем различие? / В. В. Лукьянов // Государство и право. – 1996. – № 3. – С. 83–92.

180. Люблинский П. И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса / П. И. Люблинский; под редакцией и с предисловием В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2004. – 248 с.

181. Майстренко О. В. Роль тлумачень та роз’яснень законодавства / О. В. Майстренко // Бюлетень Міністерства Юстиції України. – 2007. – № 2 (64). – С. 110–118.

182. Макаренко О. В. Систематизація законодавства та її вплив на діяльність органів виконавчої влади / О. В. Макаренко // Систематизація законодавства в Україні : проблеми теорії і практики : матеріали міжнародної

науково-практичної конференції. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 483–488.

183. Макарчук В. С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн : навчальний посібник / В. С. Макарчук. – Вид. 4-те, доп. – К. : Атіка, 2004. – 616 с.

184. Малков В. П. Конкуренция уголовно-правовых норм и ее преодоление / В. П. Малков // Советское государство и право. – 1975. – № 3. – С. 59–66.

185. Мельник М. І. Загальні проблеми коментування кримінального закону / М. І. Мельник // Науковий вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2(2), додаток 2. – С. 52–57.

186. Мальцев В. В. Принципы уголовного права и уголовное законодательство / В. В. Мальцев // Правоведение. – 2003. – № 1. – С. 110–127.

187. Марін О. К. Структура статей Особливої частини КК України та проблема коментування їх змісту / О. К. Марін // Науковий вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2(2), додаток 2. – С. 297–303.

188. Марін О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм : монографія / О. К. Марін. – К. : Атіка, 2003. – 224 с.

189. Марітчак Т. М. Помилки у кваліфікації злочинів : монографія / Т. М. Марітчак. – К. : Атіка, 2004. – 188 с.

190. Марченко М. Н. «Система» и системный характер права / М. Н. Марченко // Системность в уголовном праве : материалы II Российского Конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. – М. : Велби; Проспект, 2007. – С. 12–20.

191. Матвєєва Л. Г. Правозастосувальні акти та акти тлумачення права / Л. Г. Матвєєва // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2002. – № 1. – С. 126–129.

192. Матвєєва Л. Г. Юридична природа та місце офіційних інтерпретаційних актів у правовій системі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права;

історія політичних і правових учень» / Лілія Георгіївна Матвєєва. – Харків : Національний університет внутрішніх справ, 2005. – 20 с.

193. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник / П. С. Матишевський. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 272 с.

194. Миренский Б. А. Законодательная техника и проблемы уголовного права / Б. А. Миренский // Советское государство и право. – 1986. – № 12. – С. 106–109.

195. Миронова В. Наукове тлумачення ст. 438 Кримінального кодексу України про порушення законів та звичаїв війни / В. Миронова // Право України. – 2004. – № 11. – С. 85–88.

196. Мирошников Е. Г. Официальное толкование права и его значение в деятельности органов внутренних дел : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений» / Е. Г. Мирошников. – М. : Академия управления МВД России, 2000. – 24 с.

197. Михайлович Д. М. Офіційне тлумачення закону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Дмитро Мар'янович Михайлович. – Харків : Національний університет внутрішніх справ МВС України, 2003. – 20 с.

198. Михайлович Д. М. Толкование закона : монография / Д. М. Михайлович. – Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2004. – 198 с.

199. Міжнародна поліцейська енциклопедія : 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К. : Ін Юре, 2003. –1232 с.

200. Мінаєв М. Деякі логіко-граматичні особливості формулювання диспозиції статті 204 Кримінального кодексу України та їх вплив на кримінально-правову кваліфікацію / М. Мінаєв // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 1. – С. 84–88.

201. Миренский Б. А. Законодательная техника и проблемы уголовного права / Б. А. Миренский // Советское государство и право. – 1986. – № 12. – С. 106–109.

202. Молибога М. П. Тлумачення норм права : сутнісні характеристики / М.П. Молибога // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 42–46.

203. Москва А. С. Правило / А. С. Москва // Философская энциклопедия / гл. ред. Ф. В. Константинов. – М. : Советская энциклопедия, 1967. – Т. 4. – С. 329–330.

204. Москва А. С. Связь / А. С. Москва // Философская энциклопедия / гл. ред. Ф. В. Константинов. – М. : Советская энциклопедия, 1967. – Т. 4. – С. 570.

205. Музика А. А. Наукове тлумачення ст. 96 КК, або кого можна примусово лікувати в Україні / А. А. Музика, О. П. Горох // Науковий вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2 (2), додаток 2. – С. 65–70.

206. Навроцький В. О. Диференціація кримінальної відповідальності : забаганка законодавця чи необхідність / В. О. Навроцький // Кримінальний кодекс України 2001 р. : проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності : міжнародний симпозіум 11–12 вересня 2009 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – С. 164–170.

207. Навроцкий В. А. Соотношение уголовно-правовых норм и норм законодательства об административной ответственности / В. А. Навроцкий // Соотношение преступлений и иных правонарушений : современные проблемы : материалы IV Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 250-летию образования Моск. ун-та им. М.В. Ломоносова, состоявшейся на юрид. фак-те МГУ им. М. В. Ломоносова 27-28 мая 2004 г. – М. : ЛексЭст, 2005. – С. 416–420.

208. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / В. О. Навроцький. – 2-ге вид. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 512 с.

209. Навроцький В. О. Принцип заборони аналогії і його дія при застосуванні Кримінального кодексу України 2001 року / В. О. Навроцький // Новий Кримінальний кодекс України : питання застосування і вивчення :

матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [Харків] 25-26 жовтня 2001 р. / редкол. : В. В. Сташис (голов. ред.) [та ін.]. – К.; Харків : Юрінком Інтер, 2002. – С. 50–53.

210. Навроцький В. О. Про законність підстав кримінально-правової кваліфікації / В. О. Навроцький // Життя і право. – 2004. – № 3. – С. 62–65.

211. Навроцький В. О. Суперечності чинного кримінального законодавства та їх використання в адвокатській діяльності / В. О. Навроцький // Проблемы толкования и реализации законодательства в Украине и задачи адвокатуры. – Симферополь : Таврия-плюс, 2003. – С. 35–48.

212. Навроцький В. О. Чому законодавець та правозастосовна практика байдужі до рекомендацій кримінально-правової науки / В. О. Навроцький // Наука і правоохорона. – 2008. – № 1. – С. 37–44.

213. Нагребельний В. П. Правила / В. П. Нагребельний // Юридична енциклопедія : в 6 т./ редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 5 : П–С. – 2003. – С. 712.

214. Нагребельний В. П. Субординація // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енциклопедія, – 1998. – Т. 5 : П–С. – 2003. – С. 682.

215. Надежин Г. Н. Доктринальное толкование норм права : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата юридических наук : 12.00.01 «Теория и историяправа и государства; история учений о праве и государстве» / Г. Н. Надежин – Нижний Новгород : Нижегор. акад. МВД России, 2005 – 25 с.

216. Науковий коментар Кримінального кодексу України / Проф. Коржанський М. Й. – К. : Атіка, Академія, Ельга-Н, 2001. – 656 с.

217. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К. : А.С.К., 2003. – 976 с.

218. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 4-те вид., переробл. та доповн. – К. : Юридична думка, 2007. – 1184 с.

219. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. – Т. 1 / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К. : Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – 964 с.

220. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. – Т. 2 / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К. : Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – 624 с.

221. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Каннон, А.С.К., 2003. – 1104 с.

222. Нечитайленко А. А. Основы теории права : учебное пособие / А. А. Нечитайленко. – Харьков : Консум, 1998. – 174 с.

223. Новий словник української мови : в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпушко. – Видання друге, виправлене. – К. : Аконіт, 2003. – Т. 1 : А–К. – 928 с.

224. Новий словник української мови : в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпушко. – Видання друге, виправлене. – К. : Аконіт, 2003. – Т. 2 : К–П. – 928 с.

225. Новий словник української мови : в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпушко. – Видання друге, виправлене. – К. : Аконіт, 2003. – Т. 3 : П–Я. – 864 с.

226. Овчинников Н. Структура / Н. Овчинников // Философская енциклопедия. / гл. ред. Ф. В. Константинов. – М. : Советская энциклопедия, 1970. – Т. 5. – С. 140–141.

227. Олійник А. Норм права реалізація (загальна характеристика) / А. Олійник // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К. : Ін Юре, 2003. – Т. 1. – С. 462–464.

228. Оніщенко Н. М. Генезис правової системи та соціальна регуляція / Н. М. Оніщенко // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 29. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – С. 3–7.

229. Оніщенко Н. М. Правова система : сучасні погляди, концепції та виміри / Н. М. Оніщенко // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами VI Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 29-30 травня 2009р. / уклад. Т. Д. Климчук. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2009. – С. 89–94.

230. Оніщенко Н. Система / Н. Оніщенко // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К. : Ін Юре, 2003. – С. 950.

231. Опришко В. Ф. Загальнотеоретичні та практичні проблеми систематизації законодавства України / В. Ф. Опришко // Систематизація законодавства в Україні : проблеми теорії і практики : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 13–27.

232. Ортинський В. Л. Диференціація та уніфікація – два основні вектори розвитку кримінального законодавства (замість вступного слова) / В. Л. Ортинський, О. К. Марін // Кримінальний кодекс України 2001 р. : проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності : міжнародний симпозіум 11-12 вересня 2009 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – С. 3–5.

233. Палій М. Питання існування кримінально-процесуальних норм у санкціях Кримінального кодексу України потребує свого вирішення / М. Палій, Є. Назимко // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 6. – С. 125–127.

234. Панова Л. Доктринальное толкование : филологический аспект гражданско-правового понятия "бездокументарные ценные бумаги" / Л. Панова // Підприємство, господарство і право. – 2004. – № 2. – С. 73–74.

235. Панчак О. Г. Врахування основних законів формальної логіки при доктринальному тлумаченні закону про кримінальну відповідальність / О. Г. Панчак // Форум Права. – 2010. – № 1. – С. 288–295.

236. Панчак О. Г. Коментарі Кримінального кодексу України : історія та сучасний стан / О. Г. Панчак // Життя і право. – 2005. – № 5. – С. 57–69.

237. Панчак О. Г. Учет положений Конституции Украины в процессе доктринального толкования закона об уголовной ответственности / О. Г. Панчак // Конституционные основы уголовного права : материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М. : Велби, 2006. – С. 465 – 467.

238. Панчак О. Г. Доктринальне тлумачення закону про кримінальну відповідальність за аналогією / О. Г. Панчак // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2010. – № 2. – С. 309–315.

239. Паньонко І. Тлумачення протиправних діянь : семантико-правовий аспект / І. Паньонко // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2001. – № 2. – С. 158–161.

240. Пархоменко Н. Звід Законів / Н. Пархоменко // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К. : Ін Юре, 2003. – Т. 1. – С. 236–237.

241. Пархоменко Н. М. Система джерел права : ознаки, властивості та зміст / Н. М. Пархоменко // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 3. – С. 8–12.

242. Петров Ю. А. Азбука логичного мышления / Ю. А. Перов. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 103 с.

243. Пиголкин А. С. Подготовка проектов нормативных актов (организация и методика) / А. С. Пиголкин. – М. : Юрид. лит., 1968. – 305 с.

244. Пиголкин А. С. Толкование нормативних актов в СССР / А. С. Пиголкин. – М. : Гос. изд-во юридической литературы, 1962. – 166 с.

245. Пиголкин А. С. Пути оптимизации работы над правовой терминологией / А. С. Пиголкин, С. Н. Юсупов // Советское государство и право. – 1983. – № 12. – С. 45–52.

246. Пиголкин А. С. Язык советского закона и юридическая терминология / А. С. Пиголкин // Правоведение. – 1968. – № 5. – С. 45–51.

247. Пикуров Н. И. Уголовное право в системе межотраслевых связей : монография / Н. И. Пикуров. – Волгоград : ВЮИ МВД России, 1998. – 220 с.

248. Пинаев А. А. Курс лекций по общей части уголовного права : «О преступлении» / А. А. Пинаев. – Харьков : Харьков юридический, 2001. – 189 с.

249. Письменский Е. А. О соотношении уголовного и уголовно-исполнительного права (на примере законодательства Украины) / Е. А. Письменский // Уголовное право : стратегия развития в XXI веке : материалы Седьмой Международной научно-практической конференции 28-29 января 2010 г. – М. : Проспект, 2010. – С. 505–508.

250. Подковенко Т. Система законодавства України : стан та шляхи вдосконалення / Т. Подковенко // Підприємство, господарство і право. – 2005. – № 9. – С. 40–44.

251. Подорожна Т. Законодавчі дефініції як засоби забезпечення однозначного тлумачення та застосування закону / Т. Подорожна // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 9. – С. 10–12.

252. Подорожна Т. Законодавчі дефініції як різновид тлумачення : теоретико-правовий аспект / Т. Подорожна // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 11. – С. 133–136.

253. Поленина С. В. Взаимодействие системы права и системы законодательства в современной России / С. В. Поленина // Государство и право. – 1999. – № 9. – С. 5–12.

254. Поленина С. В. Качество закона и совершенствование правотворчества / С. В. Поленина // Советское государство и право. – 1987. – № 7. – С. 12–19.

255. Поленина С. В. Система советского законодательства / С. В. Поленина // Советское государство и право. – 1975. – № 11. – С. 18–25.

256. Пономаренко Ю. А. Аналогія кримінального закону як засіб подолання прогалин у ньому / Ю. А. Пономаренко // Вісник ЛІВС при НАВС України. – 2003. – № 2 (1). – С. 190–193.

257. Пономаренко Ю. А. Застосування кримінального закону за аналогією як засіб подолання прогалин у ньому / Ю. А. Пономаренко // Кримінальне право України. – 2006. – №2. – С. 9–16.

258. Про акцизний збір на алкогольні напої та тютюнові вироби : Закон України від 15 вересня 1995 року № 329/95-ВР (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua.

259. Про безпечність та якість харчових продуктів : Закон України від 23 грудня 1997 року № 771/91-ВР (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua.

260. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua.

261. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 року № 1023-XII (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua.

262. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua.

263. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV (із змінами і доповненнями) [Електронний

ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua.

264. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15 лютого 1995 року № 60/95-ВР (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua.

265. Про оподаткування прибутку підприємств : Закон України від 28 грудня 1994 року № 334/94-ВР (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua.

266. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 12 [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua.

267. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об’єднаннями : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 13 [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua.

268. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua.

269. Про судоустрій України : Закон України від 7 лютого 2002 року № 3018-III (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua.

270. Прянишников Е. А. Единство «явление – понятие – термин» и его значение для законодательства / Е. А. Прянишников // Советское государство и право. – 1971. – № 2. – С. 114–117.

271. Рабінович П. Герменевтика і правове регулювання / П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 2. – С. 61–71.

272. Рабінович П. Офіційно-нормативне тлумачення законодавства як інструмент адаптації правового регулювання до соціальних змін / П. Рабінович, Н. Савчук // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 1. – С. 23–35.

273. Рабінович П. Офіційне тлумачення законодавства : герменевтичний аспект / П. Рабінович, Н. Савчук // Право України. – 2001. – № 11. – С. 22–25.

274. Разгильдиев Б. Т. Система уголовного права России : понятие, назначение / Б. Т. Разгильдиев // Системность в уголовном праве : материалы II Российского Конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. – М. : Велби; Проспект, 2007. – С. 335–337.

275. Разгильдиев Б. Т. Функциональное назначение уголовно-правовых отношений по уголовному праву РФ / Б. Т. Разгильдиев // Правоведение. – 1995. – № 1. – С. 103–107.

276. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) №1-3/99 від 29 грудня 1999 року // Офіційний вісник України. – 2000. – № 4. – С. 114. – Ст. 126.

277. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 8, 81 КК України (справа про зворотну силу кримінального закону в часі) від 19 квітня 2000 р. 6-рп/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 39. – С. 77.

278. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 КК України (справа про призначення судом більш м’якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 1-33/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – С. 41. – Ст. 2975.

279. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України Постанови Верховної Ради України від 1 жовтня 1996 року "Про тлумачення статті 98 Конституції України" (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України) від 11 липня 1997 р. 3-зп/1997 Справа № 1/1909-97 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 29. – С. 85.

280. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство») від 9 липня 1998 р. № 12-рп/98. Справа № 17/81-97 № 1-1/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 32. – С. 59.

281. Российское законодательство X–XX веков / отв. ред. тома Горский А. Д. – М. : Юридическая литература, 1985. – Т. 2. – 520 с.

282. Ряшко В. І. Логіка : навчальний посібник / В. І. Ряшко. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 328 с.

283. Савенко М. Роль міжнародно-правових актів у діяльності Конституційного Суду України із захисту прав і свобод людини / М. Савенко // Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 2. – С. 72–80.

284. Савюк Л. К. На пути к системности уголовного права / Л. К. Савюк // Системность в уголовном праве : материалы II Российского Конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. – М. : Велби; Проспект, 2007. – С. 352–356.

285. Садыкова Э. Л. Проблема целевого толкования международных договоров : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата юридических наук : 12.00.10 «Международное право, европейское право» / Э. Л. Садыкова. – Казань, 1994. – 20 с.

286. Сарнавський О. М. Кримінальна відповідальність за порушення правил володіння або експлуатації машин (стаття 415 Кримінального кодексу

України) / О. М. Сарнавський // Законодавство України : науково-практичні коментарі. – 2003. – № 3. – С. 32–38.

287. Сахаров А. Б. Перспективы развития советского уголовного права / А. Б. Сахаров // Советское государство и право. – 1983. – № 7. – С. 79–86.

288. Селіванов А. О. Право тлумачити закони та юридичні наслідки застосування офіційної інтерпретації / А. О. Селіванов // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 2 (21). – С. 2–6.

289. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua.

290. Сіренко В. Ф. Систематизація законодавства України : проблеми та перспективи вдосконалення : монографія / В. Ф. Сіренко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 220 с.

291. Скоткіна В. П. Бекон Френсіс / В. П. Скоткіна, О. В. Картунов // Юридична енциклопедія : в 6т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 1. – С. 217.

292. Словник законодавчих термінів. – К. : Основа, 2000. – 608 с.

293. Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України / упорядники : Богачова О. В., Винокуров К. С., Крусь Ю. І., Менюк О. А., Менюк А. С.; відп. ред. Сіренко В. Ф., Станік С. Р. – К. : Оріяни, 1999. – 502 с.

294. Смородинський В. Деякі питання судового тлумачення / В. Смородинський // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 4. – С. 239–247.

295. Соколов В. В. Принцип «nullum crimen, nulla poena sine lege» и бланкетные диспозиции уголовного закона / В. В. Соколов // Советское государство и право. – 1980. – № 12. – С. 96–99.

296. Спасибо-Фатєєва І. Доктринальне тлумачення / І. Спасибо-Фатєєва // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 1. – С. 14–25.

297. Старіш О. Г. Системологія : підручник / О. Г. Старіш. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 232 с.

298. Старіш Ю. О. Особливості бланкетної диспозиції статті 306 КК України / Ю. О. Старіш // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2009. – № 3. – С.111–115.

299. Суслов В. А. Герменевтический аспект законодательного толкования / В. А. Суслов // Правоведение. – 1997. – № 1. – С. 87–90.

300. Суходрев В. Н. О некоторых вопросах теории и практики систематизации советского законодательства / В. Н. Суходрев // Советское государство и право. – 1960. – № 8. – С. 92–99.

301. Сучасна українська енциклопедія : в 16 т. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2005.

302. Таций В. Новый Уголовный кодекс Украины / В. Таций, В. Сташис // Законность. – 2002. – № 1. – С. 48–52.

303. Телефанко Б. М. Проблеми тлумачення норм Кримінального кодексу України про застосування амністії і помилування / Б. М. Телефанко // Науковий Вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2 (2), додаток 2. – С. 163–167.

304. Темушкин О. И. Толкование закона пленумом Верховного Суда СССР / О. И. Темушкин // Советское государство и право. – 1976. – № 12. – С. 34–40.

305. Тенчов Э. С. Институты уголовного права : система и взаимосвязь / Э. С. Тенчов // Советское государство и право. – 1986. – № 8. – С. 60–66.

306. Титов В. Юридична герменевтика з погляду сучасної формальної логіки / В. Титов, О. Марченко, С. Острога, Ж. Павленко // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 1. – С. 164–179.

307. Тихий В. П. Коментар до статей 11, 12 Кримінального кодексу України / В. П. Тихий // Законодавство України : науково-практичні коментарі. – 2004. – № 3. – С. 21–29.

308. Тихий В. П. Конституційний Суд України : повноваження та правова природа його рішень / В. П. Тихий // Законодавство України : науково-практичні коментарі. – 2006. – № 10. – С. 3–10.

309. Тихомирова Л. В. Юридическая энциклопедия / Л. В. Тихомирова, М. Ю. Тихомиров; под. ред. Тихомирова М. Ю. – М. : Юринформцентр, 1999. – С. 198.

310. Тиунова Л. Б. О системном подходе к праву / Л. Б. Тиунова // Советское государство и право. – 1986. – № 10. – С. 46–52.

311. Ткачевский Ю. М. Некоторые аспекты взаимоотношения уголовного и уголовно-исполнительного законодательства / Ю. М. Ткачевский // Пять лет действия УК РФ : итоги и перспективы : материалы 11-ой Международной научно-практической конференции, состоявшейся на юридическом факультете МГУ им. М. В. Ломоносова 30–31 мая 2002 г. – М. : ЛексЭст, 2003. – С. 165–170.

312. Ткаченко В. И. Толкование уголовного закона в практике Пленума Верховного Суда СССР / В. И. Ткаченко // Советское государство и право. – 1988. – № 4. – С. 76–82.

313. Тодика Ю. Способи тлумачення Конституції і законів України Конституційним Судом / Ю. Тодика // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 2. – С. 51–59.

314. Тодыка Ю. И. Толкование Конституции и законов Украины : теория и практика / Ю. И. Тодыка. – Харьков : Факт, 2003. – 327 с.

315. Тополевський Р. Б. Системні зв’язки юридичних джерел права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Руслан Богданович Тополевський. – Х. : Національний ун-т внутрішніх справ, 2004. – 19 с.

316. Тополевський Р. Б. Системні зв’язки юридичних джерел права : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Р. Б. Тополевський. – Харків, 2004. – 204 с.

317. Тофтул М. Г. Логіка : посібник для студентів вищих навчальних закладів / М. Г. Тофтул. – К. : Академія, 2003. – 368 с.

318. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія / З. А. Тростюк. – К. : Атіка, 2003. – 114 с.

319. Тростюк З. А. Проблеми тлумачення окремих кримінально-правових понять у коментарях Кримінального кодексу України / З. А. Тростюк // Науковий Вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2 (2), додаток 2. – С. 253–262.

320. Уголовный кодекс Грузии (с изменениями и дополнениями на 1 августа 2001 г.). – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 409 с.

321. Уголовный кодекс Эстонской республики / науч. ред. и перевод с эстонского В. В. Запевалова. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 262 с.

322. Уголовный кодекс Республики Бєларусь. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 474 с.

323. Уголовный кодекс Республики Болгария. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 298 с.

324. Уголовный кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями на 1 августа 2001 г.). – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 466 с.

325. Уголовный кодекс Республики Латвии / науч. ред. А. И. Лукашов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003 . – 313 с.

326. Уголовный кодекс Республики Молдова / науч. ред. А. И. Лукашов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 408 с.

327. Уголовный кодекс Республики Таджикистан (с изменениями и дополнениями на 1 декабря 2001 г.). – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 410 с.

328. Уголовный кодекс Республики Узбекистан (с изменениями и дополнениями на 15 июля 2001 г.). – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 338 с.

329. Уголовное право. Общая часть : учебник. / под ред. доктора юридических наук, профессора Л. В. Иногамовой-Хегай, доктора юридических

наук, профессора А. И. Рарога, доктора юридических наук, профессора А. И. Чучаева. – Издание второе переработанное и дополненное – М. : КОНТРАКТ : ИНФРА-М, 2008. – 560 с.

330. Український Радянський Енциклопедичний словник : в 3 т. / редкол. : … А. В. Кудрицький (відп. ред.) та ін. – 2-ге вид. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1987. – Т. 2 –736 с.

331. Український Радянський Енциклопедичний словник : в 3 т. / редкол. : … А. В. Кудрицький (відп. ред.) та ін. – 2-ге вид. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1987. – Т. 3 –736 с.

332. Українська Радянська енциклопедія / ред. М. П. Бажан та ін. – К. : гол. ред. Укр. Рад. енцикл., 1961. – Т. 5. – 560 с.

333. Українська Радянська енциклопедія / ред. М. П. Бажан та ін. – К. : гол. ред. Укр. Рад. енцикл., 1962. – Т. 7. – 576 с.

334. Українська Радянська енциклопедія / ред. М. П. Бажан та ін. – К. : гол. ред. Укр. Рад. енцикл., 1963. – Т. 13. – 564 с.

335. Українська Радянська енциклопедія / ред. М. П. Бажан та ін. – К. : гол. ред. Укр. Рад. енцикл., 1963. – Т. 14. – 592 с.

336. Федик С. Є. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики юридичного суду з прав людини та Конституційного Суду України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Сергій Євгенович Федик. – К. : Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка, 2002. – 20 с.

337. Федосеев А. А. Нормативный акт и структура правовой нормы / А. А. Федосеев // Правоведение. – 1964. – № 1. – С. 145–150.

338. Феоктистов М. В. Системность и бессистемность уголовного закона / М. В. Феоктистов // Системность в уголовном праве : материалы II Российского Конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. – М. : Велби; Проспект, 2007. – С. 426–430.

339. Феоктистов М. В. Толкование уголовного законодательства и проблемы его комментирования / М. В. Феоктистов // Науковий Вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2 (2), додаток 2. – С. 35–47.

340. Фесенко Є. В. Межі тлумачення кримінального закону та рекомендації щодо його коментування / Є. В. Фесенко // Науковий вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2 (2), додаток 2. – С. 123–125.

341. Философская энциклопедия / гл. ред. Ф. В. Константинов. – М. : Советская энциклопедия, 1967. – 870 с.

342. Философский энциклопедический словарь / ред. С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичёв и др. – 2-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.

343. Фефелов П. А. Принципы советского уголовного права / П. А. Фефелов // Правоведение. – 1989. – № 2. – С. 36–43.

344. Хавронюк М. І. Взаємний вплив кримінальних законів європейських держав : її розвідка / М. І. Хавронюк // Науковий вісник ЛЮІ МВСУ. – 2005. – № 2 (серія юридична). – С. 72–79.

345. Хавронюк М. І. Диференціація кримінальної відповідальності або чи не очікує Україну соціальна катастрофа? / М. І. Хавронюк // Кримінальний кодекс України 2001 р. : проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності : міжнародний симпозіум 11-12 вересня 2009 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – С. 243–248 .

346. Хавронюк М. І. Історія кримінального права європейських країн : монографія / М. І. Хавронюк. – К. : Істина, 2006. – 192 с.

347. Хавронюк М. Віддієслівні іменники у Кримінальному кодексу України : значення правильного з’ясування їхнього змісту для кваліфікації злочинів / М. Хавронюк, Н. Корольова // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 4. – С. 94–97.

348. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи : порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія / М. І. Хавронюк. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.

349. Хижняк С. П. Терминология права, терминологические словари и принципы их составления / С. П. Хижняк // Правоведение. – 1994. – № 3. – С. 96–98.

350. Хоменко І. В. Логіка – юристам : підручник / І. В. Хоменко. – К. : Четверта хвиля, 1997. – 392 с.

351. Христова Г. О. Юридична природа актів Конституційного Суду України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Ганна Олександрівна Христова. – Х. : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2004. – 20 с.

352. Цвік М. Про офіційне тлумачення законів України / М. Цвік // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 4. – С. 51–60.

353. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua.

354. Челпанов Г. И. Учебник логики / Г. И. Челпанов. – М. : Государственное издательство пилитической литературы «ОГИЗ», 1946. – 159 с.

355. Черданцев А. Ф. Вопросы толкования советского права / А. Ф. Черданцев. – Свердловск : Свердловский юридический институт, 1972. – 191 с.

356. Черданцев А. Ф. Гносеологическая природа толкования права / А. Ф. Черданцев // Советское государство и право. – 1972. – № 10. – С. 105–109.

357. Черданцев А. Ф. Системообразующие связи права / А. Ф. Черданцев // Советское государство и право. – 1974. – № 8. – С. 10–17.

358. Черданцев А. Ф. Специализация и структура норм права / А. Ф. Черданцев // Правоведение. – 1970. – № 1. – С. 41–49.

359. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора : учебное пособие для вузов / А. Ф. Черданцев. – М. : Юнити-Дана, – 2003. – 381 с.

360. Чернишова Н. В. Кримінальне право України. (Загальна частина) : навчальний посібник / Н. В. Чернишова. – К. : Атіка, 2003. – 288 с.

361. Чернобель Г. Т. Структура норм права и механизм их действия / Г. Т. Чернобель // Правоведение. – 1983. – № 6. – С.40–47.

362. Чкнаверянц А. А. Закон тождества (Ист.-лит. очерк) / А. А. Чкнаверянц. – М. : Высш. школа, 1961. – 100 с.

363. Чулінда Л. І. Застосування юридико-лінгвістичного та логічного способів тлумачення нормативно-правових актів / Л. І. Чулінда // Законодавство України : науково-практичні коментарі. – 2005. – № 2. – С. 3–8.

364. Чулінда Л. І. Правила юридико-лінгвістичного тлумачення текстів нормативно-правових актів / Л. І. Чулінда // Законодавство України : науково-практичні коментарі. – 2003. – № 5. – С. 3–8.

365. Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення нормативно-правових актів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Людмила Іванівна Чулінда. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2004. – 17 с.

366. Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів : монографія / Л. І. Чулінда. – К. : Атіка, 2006. – 152 с.

367. Чухвичев Д. В. Кодификационные акты, их специфика и значение в системе права / Д. В. Чухвичев // Государство и право. – 2009. – № 8. – С. 5–13.

368. Шаповал В. Верховенство закону як принцип Конституції України / В. Шаповал // Право України. – 1999. – № 1. – С. 5–8.

369. Шаповалов В. Судово-фармацевтичний коментар до ст. 227 Кримінального кодексу України "Випуск або реалізація недоброякісної продукції – лікарських засобів" / В. Шаповалов // Вісник фармакології та фармації. – 2003. – № 9. – С. 48–49.

370. Шапченко С. Д. Деякі питання тлумачення та застосування статті 28 Кримінального кодексу України / С. Д. Шапченко // Законодавство України : науково-практичні коментарі. – 2002. – № 3. – С. 116–124.

371. Шапченко С. Д. Принцип верховенства права і Кримінальний кодекс України 2001 року : деякі теоретичні, законодавчі та правозастосовчі проблеми / С. Д. Шапченко // Законодавство України : науково-практичні коментарі. – 2002. – № 5. – С. 85–92.

372. Шапченко С. Д. Системне узгодження окремих положень Загальної та Особливої частин Кримінального кодексу України як один з напрямів його комплексного вдосконалення / С. Д. Шапченко // Кримінальне право України. – 2006 – № 5. – С. 19–20.

373. Шаргородский М. Д. Избранные труды по уголовному праву / М. Д. Шаргородский. – Спб. : Юридический Центр Пресс, 2003. – 434 с.

374. Шейко А. Н. Правила логического доказательства / А. Н. Шейко. – К. : Изд-во киевского ун-та, 1956. – 106 с.

375. Шемшученко Ю. Категорії права / Ю. Шемшученко // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К. : Ін Юре, 2003. – Т. 1. – С. 275.

376. Шемшученко Ю. С. Наукові засади систематизації законодавства України / Ю. С. Шемчушенко // Систематизація законодавства в Україні : проблеми теорії і практики : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 28–30.

377. Шляпочников А. С. Толкование уголовного закона / А. С. Шляпочников. – М. : Гос. изд-во юридической литературы, 1960. – 240 с.

378. Шмаров И. В. Воспитательная функция отраслей права, регулирующих борьбу с преступностью / И. В. Шмаров // Советское государство и право. – 1980. – № 7. – С. 61–66.

379. Шмелёва Г. Г. О некоторых проблемах толкования-уяснения юридических норм / Г. Г. Шмелёва // Проблемы толкования и реализации законодательства в Украине и задачи адвокатуры. – Симферополь : Таврия-плюс, 2003. – С. 90–97.

380. Шульга А. М. Коментар до ст. 127 «Катування» Кримінального кодексу України / А. М. Шульга, В. І. Павликівський // Законодавство України : науково-практичні коментарі. – 2005. – № 3. – С. 90–100.

381. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки / Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1978 – 269 с.

382. Юдін З. М. Тлумачення договору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Зореслав Михайлович Юдін. – Одеса : Одеська національна юридична академія, 2004. – 19 с.

383. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. Г. Базова та ін.; за ред. В. Г. Гончаренка, – 2-ге вид., стереотипне. – К. : Либідь, 2004. – 320 с.

384. Юридичний словник – довідник : за ред. Ю. С. Шемшученка – К. : Феміна, 1996. – 696 с.

385. Юрков М. К. Место юридической техники в правотворчестве / М. К. Юрков // Правоведение. – 1979. – № 5. – С. 45–49.

386. Янович Р. М. Щодо тлумачення ст. 59 Кримінального кодексу України : проблеми тлумачення і вдосконалення законодавства / Р. М. Янович // Науковий вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2 (2), додаток 2. – С. 168–170.

387. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / Г. З. Яремко. – Львів, 2010. – 409 с.